

من سلسلة الرسائل العلمية لدار فتية الكهف

ދާރުލް ފިތްޔަތުލްކަހްފުގެ ޢިލްމީ ރިސާލަތްތަކުގެ ސިލްސިލާގެ ތެރެއިން

كتاب العلم

للإمام الحافظ أبي خيثمة زهير بن حرب النسائي

المتوفى سنة ٢٣٤هـ

ޢިލްމުގެ ފޮތް

އަލްއިމާމު އަލްޙާފިޡު އަބޫ ޚައިޘަމާ ޒުހައިރު ބިން ޙަރްބު އައްނަސާއީ رحمه الله

އަވަހާރަވީ: 234ހ

ތަރުޖަމާ ކުރީ:

مازن بن أبي عبد الله الأثري

މާޒިން ބިން އަބީ ޢަބްދިﷲ އަލް އަޘަރީ

دار فتية الكهف

ދާރު ފިތްޔަތުލް ކަހްފު

١٠

مِنْ سِلْسِلَةِ الرَّسَائِلِ الْعِلْمِيَّةِ لِدَارِ فِتْيَةِ الْكَهْفِ

ދާރުލް ކަހްފުގެ ޢިލްމީ ރިސާލާތަކުގެ ސިލްސިލާގެ ތެރެއިން

كِتَابُ الْعِلْمِ

لِلْإِمَامِ الْحَافِظِ أَبِي خَيْثَمَةَ زُهَيْرِ بْنِ حَرْبٍ النَّسَائِي

المتوفى سنة ٢٣٤هـ

ޢިލްމު ފޮތް

އަލްޙާފިޡު އަބޫ ޚައިޘަމާ ޒުހައިރު ބިން ޙަރްބު އައްނަސާއީ رحمه الله

އަވަހާރަވީ: 234ހ

ތަރުޖަމާ ކުރީ:

مَازِنُ بْنُ أَبِي عَبْدِ اللهِ الْأَثَرِي

މާޒިން ބިން އަބީ ޢަބްދިﷲ އަލް އަޘަރީ

دار الكهف

ދާރުލް ކަހްފު ޕަބްލިޝަރޒް

މިފޮތް ޗާޕުކޮށް ނެރެ ޝާއިޢުކުރުމުގެ ހައްޤު،

ކޮންމެ މުސްލިމު ފަރުދެއްގެ ވަޤުފުކޮށް ދިނުމަށްޓަކައެވެ.

އެހެނަސް އެއީ، މިފޮތުގައި ހުށަހަޅާފައިވާ އެއްވެސް އެއްޗެއް

އުނިއިތުރުކުރުމެއް ނުވަތަ ބަދަލުކުރުމެއް

ނުގެނައުމުގެ ޝަރުޠާ ގުޅިގެންނެވެ.

ފުރަތަމަ ޗާޕު

ތާރީޚު رجب 1446ހ / ޖަނަވަރީ 2025މ

دار فتية الكهف

ދާރު ފިތްޔަތުލް ކަހްފު

https://t.me/DarAlFityah

YouthOfCaveDFK@gmail.com

بسم الله الرحمن الرحيم

މުޢައްލިފުގެ ކުރު ތަޢާރަފެއް

އެކަލޭގެފާނަކީ އަލްޙާފިޡު އަލްއިމާމު، މުޙައްދިޘުން އުސްތާޛު އަބޫ ޚައިޘަމާ ޒުހައިރު ބިން ޙަރްބު ބިން ޝައްދާދު އަލްޙަރަޝީ އައްނަސާއީ އެވެ. އުފަންވެވަޑައިގަތީ ހިޖްރައިން 160 ވަނަ އަހަރުއެވެ. އިލްމު ހޯއްދަވުމުގައި އެކިރަށްރަށަށް ދަތުރުކުރެއްވިއެވެ. ދެން އާދަކޮށް އުޅުއްވީ ބަޣުދާދުގައިއެވެ.

އަބޫ ޚައިޘަމާއަކީ އިމާމް ބުޚާރީއާއި މުސްލިމުގެ އުސްތާޛުކަލެކެވެ. އަދި އިމާމް މުސްލިމުގެ ސަޙީޙުގައި އަބޫ ޚައިޘަމާގެ އަރިހުން ހާހަކަށްވުރެ ގިނަ ޙަދީޘް ނަގުލުކުރައްވާފައިވެއެވެ. ކުތުބުއްސިއްތާގައި އައްތިރްމިޛީ ފިޔަވައި ދެން ހުރިހާ ބޭކަލުން އަބޫ ޚައިޘަމާގެ އަރިހުން ރިވާކުރައްވާފައިވެއެވެ. އަދި އައްނަސާއީ ގުޅުވެރިޔަކު ޚަބަރުގެން އެކަލޭގެފާނުގެ އަރިހުން ރިވާކުރައްވާފައިވެއެވެ.

އެކަލޭގެފާނުގެ ޝައިޚުންގެ ތެރޭގައި: ޖަރީރު ބިން ޢަބްދުލްޙަމީދު، ސުފްޔާނު ބިން ޢުޔައިނާ، ވަކީޢު ބިން ޖައްރާޙު، ޔަޙްޔާ އަލްޤައްޠާން، ޔަޒީދު ބިން ހާރޫނު، ބަޤިއްޔު ބިން ވަލީދު، ޢަބްދުއްރަޙްމާނު ބިން މަހްދީ، ހުޝައިމު ބިން ބަޝީރު އަދި އެނޫންވެސް ބައިވަރު ބޭކަލުން ހިމެނެއެވެ.

އެކަލޭގެފާނުގެ ދަރިވަރުންގެ ތެރޭގައި: އެކަލޭގެފާނުގެ ދަރިކަލުން އަޙްމަދު އަބޫބަކުރު ބިން އަބީ ޚައިޘަމާ، އަލްބުޚާރީ، މުސްލިމު، އަބޫ ދާވޫދު، އިބްނު މާޖާ، އަބޫ ޒުރްޢާ، އަބޫ ޙާތިމު، އިބްނު ޢާޞިމު، އަބޫ ޔަޢްލާ، އަލްބަޣަވީ، އަޙްމަދު ބިން ޙަސަން ޞޫފީ، އަބޫ ޖަޢްފަރު އައްޠަބަރީއާއި އަދި ބައިވަރު ބޭކަލުން ހިމެނެއެވެ.

އެކަލޭގެފާނުގެ އިލްމުވެރިކަމާ އިޙްތިރާމުވެރިކަމަށް އިލްމުވެރިން ޝަހާދަތްދީފައިވެއެވެ. ވަފާތުވެވަޑައިގަތީ ހިޖްރައިން 234 ވަނަ އަހަރު ބަޣުދާދުގައި އެކަލޭގެފާނުގެ ޢުމުރުފުޅު 74 އަހަރުގައެވެ.

ޔަޙްޔާ ބުން މަޢީން ވިދާޅުވިއެވެ:

«أبو خيثمة زهير بن حرب يكفي قبيلة» [1]

މާނައީ: "އަބޫ ޚައިޘަމާ ޒުހައިރު ބުން ޙަރްބު ޤަބީލާއަކަށްވެސް ފުދޭއެވެ!"

އަބޫ ޚައިޘަމާ އަވަހާރަވީ ހިޖްރައިން 234 ވަނަ އަހަރު ޝަޢުބާން މަހުގައި އުމުރުފުޅު 74 އަހަރުގައެވެ. ﷲ تَبَارَكَ وَتَعَالَى އެކަލޭގެފާނުގެ ފުރާނަފުޅަށް ރަޙްމަތްލައްވާ، ފިރުދައުސް ސުވަރުގެ ދެއްވާށިއެވެ.

[1] الجرح والتعديل لابن أبي حاتم: 3/591

ފޮތުގެ ކުރު ތަޢާރަފެއް

މިއީ ކުރީގެ ސަލަފުންގެ އިމާމުންކަމުގައިވާ އަބޫ ޚައިޘަމާ ޒުހައިރު ބިން ޙަރްބު، އިލްމާ ބެހޭގޮތުން ލިޔުއްވާފައިވާ ކުރު ފޮތެކެވެ. އިލްމުގެ މަޤާމާއި، އިލްމު ހޯދުމުގެ ބައެއް އަދަބުތަކާއި އަޚްލާޤުތައް އެކަލޭގެފާނު މިފޮތުގައި ގެންނެވިއެވެ. އަދި ކުރީގެ ބޭކަލުންގެ އުސޫލުގެ މަތީން އެކަލޭގެފާނު މުޅިންވެސް ގެންނަވާފައިވަނީ އޭގެ ކުރީން އުޅުއްވި ސަހާބީންނާއި، ތާބިޢީންނާއި، އޭގެ ފަހުން އައި ބޭކަލުންގެ ބަސްފުޅުތަކެއް ސަނަދުތަކާއެކުންނެވެ.

މިފަދަ ފޮތެއް ޒާހިރުކުރުމުން ސަބަބަކީ ކުރީގެ ސަލަފުންގެ ބޭކަލުން ފޮތް ލިޔުއްވި އުސޫލާއި ގެންގުޅުއްވި ގޮތަށް އެނގި ފެށިގެންދިޔުމަށްޓަކައެވެ. އެގޮތުން އެންމެ ކުރީގައި ފޮތް ލިޔުއްވުނަސް އެރިވާކުރުވިޔަސް ސަނަދާ އެކުގައެވެ. އެގޮތުން މިފޮތުގައިވެސް ކޮންމެ އަޘަރެއްގެ ފުރުމުގައި، މުޙައްމަދު އަބޫ ޚައިޘަމާ ޙައްދަޘަނާ ކަމަށް ސަނަދު ގެނެސްދެއްވައެވެ. އަދި އެކަލޭގެފާނުގެ ފޮތް ރިވާކުރެއްވި އަބޫ ޔަޢުލާ އަލްމޫޞިލީގެ ބަސްފުޅުވެސް ހިމެނެއެވެ.

އަދި އެއާއެކު ދަންނަން ޖެހޭ ކަމަކީ ޝަރުޢީ ނަޞްޞުތަކުގައި އަދި ސަލަފުންގެ ބަސްފުޅުތަކުގައި މަދަހަ ތަޢުރީފު ލިބިގެން އައިސްފައިވާ އިލްމަކީ ދީނުގެ އިލްމެވެ. ދުނިޔަވީ އިލްމުތަކެއް ނޫނެވެ. ދުނިޔަވީ އިލްމުތަކަކީ އެބޭފުޅުން ނަންދެއްވަނީ ސިނާޢަތްތަކުގެ ނަމުގައެވެ. އަދި ދުނިޔަވީ އިލްމުގައި އޭގެ ޙުކުމުގައި އަޤްލުގެ ޤަވާޢިދު ބަޔާންކުރަނީ ހުރި އެއްކަމެއް ނޫނެވެ. އެހެނަސް ބޭނުން ކުރެވޭ ގޮތަކަށް އަދި ވަސީލަތްތަކުގެ ގޮތުގައި ރިޔާ ބޭނުމާއި ނިސްބަތުގެ މައްޗަށް އަންނަ އަޚްލާޤު ދެނެވިއެވެ. އެހާ ޚިލާފަށް ޝަރުޢީ އިލްމުގައި އެއީ ޢަމަލުގައި އަޚްލާޤު ހިނގާ އަދި އެއްސިޔެއްދެރީ އަޚްލާޤުތަކެވެ. އަދި އޭގެ ފަޟީލަތާ ދަރަޖައާއި އޭގެ ދަރުމަ ދަރަޖަތަކަށްވެއެވެ. ޝަރުޢީ އިލްމަކީ، އަދި ކުރީގެ ބޭކަލުން އިލްމުވެރިންކަމުގައި އިޖްމާޢުކުރެއްވިފައިވާ ބަގީޗާގެ އަސްލާފުން ނުވަތަ ބަގީޗާއި ސުންނަތުގެ އިލްމުވެރިންނެވެ. އެއާއެކު އަމިއްލަ ބުއްދިއާއި ވިސްނުމާއި ޢަޤްލުތަކުން ދީނުގެ ކަންކަމުގައި ވާހަކަދައްކާ މީހުން ފަރާތްތަކާއި އެމީހުންނީ އަހުލުލް ކަލާމު (ޢިލްމުގެ އަހުލުވެރިން) ކަމުގައި ނަންދެއްވާ، އެމީހުންނަށް ނުބައި ބަސްބުނެ ބޭނުންވިގެން އައިސްފައިވެއެވެ. މިކަންކަން ފާހަގަކުރަން ޖެހުނީ މިކަންކަން އެއްކޮށްލާ ދަސްކޮށްދިނުމުގައި ހަދާފައިވާ ގޮތުގެ ސަބަބުންނެވެ. އެގޮތުން އެއްބަޔަކު އެއްކަމަކުން ...

އައިސްފައިވާ އިޚްލާޞާއި ނަފްސުތަކުގެ އިޚްލާޞްތެރިކަމާއި ދީނީ ޢިލްމުގެ ފުރިހަމަކަން ފަރުވާ، ޢިލްމު ކިޔަވައިދިނުމާއި، އިންޒާރުކުރުންތާއި، ސަވާބުލިބުންތާ އެކަން މުސްލިމުންނަށް ފައިދާއެވެ. އަށްޑަބަލަށް ދީނުގެ ފެށުން ކުޅަވާ ދީނުގެ ތަޢާރަފް ލިބޭނެ ވަރަށް ގިނަ ކަންތައްތަކެއް ދީނުގެ އަސްލު ނަޞޭޙަތް ފައިދާއެވެ. އެކަންކަމުގެ މަޢުލޫމާތު ސަމާލުކަން ދެއްވާށެވެ.

އަދި ހިމެނޭ ބާބުތަކުގެ ތެރޭގައި 163 ޙަދީޘެއް ހިމެނެއެވެ. އޭގެ ތެރެއިން ޙަދީޘް ދެބާބު އަދި ބަދަލު ކުރެވިފައިވާ ޙަދީޘް ތިން ބާބުތަކުގައި 5 ބާބެއްގައި ފައިވާ ގޮތުން ތަކުރާރުވެފައެވެ. 163 ޙަދީޘްގެ ތެރެއިން «މަރްފޫޢު» ކަމަށް ނަބިއްޔާ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ބާބުތަކުގެ ތެރެއިން 12 ބާބެއްވެ. އަދި «މައުޤޫފު» ކަމަށް ޞަޙާބީންގެ ބަސްފުޅުތަކުން 65 ޙަދީޘެވެ. އަދި «މަޤްޠޫޢު» ކަމަށް ތާބިޢީންނަށް ނިސްބަތްވާ 86 ޙަދީޘެވެ. އަދި މުޢައްލަޤު ޙަދީޘް އެކަމަކު ޙަދީޘް ބަޔާންކުރުމުގައި، މަޤްބޫލު އިމާމުންގެ ޙަދީޘްތަކުގެ އަސްލު އަދި މަޤްބޫލު ޙަދީޘްތަކުގެ ތަކުރާރު ޙަދީޘް ބަޔާންކުރުމުގެ ސަނަދުތައް ގެނެސްދީފައި ބަޔާންކޮށް ޙަދީޘްގެ ނަންބަރުވެއެވެ.

އަހަރުގެން މިފޮތް ތަރުޖަމާކުރުމުގައި އަސްލުކަން ބެލީ މަކްތަބަތުލް މަޢާރިފު އިން 1421ހ ވަނަ އަހަރު ޗާޕުކުރައިވާ ފުރަތަމަ ޗާޕަށެވެ. ދެން އެއާއެކު މިފޮތުގެ ޝަރަޙަކާއި ނުސްޚާތަކުގެ ތަފާތުތަކާއި 2 މުޙައްޤިޤުންގެ މައްޗަށް، ޝަރުވާން ބިން މުޙައްމަދު އަލްބާނީ ތަޚްރީޖުކުރައްވާ ފޮތް (قَضَاءُ الْإِرْبِ مِنْ كِتَابِ زُهَيرِ بْنِ حَرْب) މިފޮތުން ފައިދާ ނަގައިފައިވާނެއެވެ. އެއާއެކު ޢަރަބީބަހުގެ މަތިންޏަޤްރާވާ، މަޤްބޫލުތަކަށް ބާބެއްގެ ނަމުގައިފައިވާ އެހެން ފޮތެއް ޙަވާލާދީފައިވާނެއެވެ. އަދި ބައެއް ޙަދީޘްތަކުން އިޢުރާބު ވަޒީފާތަކާއި ޝަރަޙައާއި އެހެން ބަސްފުޅުތައް ހިމަނައިގެން ގެނެސްދީފައިވާނެއެވެ.

ދުޢާއަކީ މިއީ اللهُ ގެ ވަޙްދާނިއްޔަތާއި އިޚްލާޞްތެރިކަމާއެކު ކުރެވުން މަސައްކަތެއްކަމުގައި ވާށެވެ، މިދީން ޝަރުޢާއި އިލްމުވެރި ޢަލިމުންގެ ބަރަކާ މަޤްބޫލާއި މަގާއި އަދަބުތަކުގައި އަހަރުގެން ތާބިޢީކުރާށެވެ، އަބަދުވެސް ތަބާވެއްޖެ އަބަދުގެ ބަސްފުޅުތަކާއި އަޚްލާޤާއި ފެތިގެން ތަޢުލީމުވާށެވެ، އަބަދުވެސް އަންނަ ޚެރު އިޚްލާޞް ވަޒީފާތަކުގައި މީރާޝް ޤަބޫލު ވާހަކަތަކާވާށެވެ، އަދި އަބަދުވެސް اللهُ ގެ ރަޙްމަތުގެ ދާއިރާގައި އަހަރުގެން ޝާމިލުކުރައްވާށިއެވެ.

ފޮތުގެ ސަނަދު

بسم الله الرحمن الرحيم، وما توفيقي إلا بالله:

أخبرنا الشيخ الإمام العالم الزاهد عز الدين أبو الحسن علي بن محمد بن عبد الكريم الجزري أيده الله في شهر رمضان من سنة أربع عشرة وست مائة بالموصل برباط أخيه قال: أنا الشيخ الإمام العالم مجد الدين أبو الفرج يحيي بن محمود بن سعد الأصفهاني قال: أنا الشيخ الإمام أبو الفتح إسماعيل بن الفضل بن أحمد بن الأخشيد السراج في سنة ثمان عشرة وخمس مائة، وسنة اثنين وعشرين وخمس مائة قال: أنا الشيخ أبو طاهر محمد بن أحمد بن عبد الرحيم قال: أنا أبو حفص عمر بن إبراهيم بن أحمد الكتاني المقريء: نا أبو القاسم عبد الله بن محمد بن عبد العزيز البغوي:

އަހަރުމެންނަށް އައްޝައިޚު އަލްއިމާމު އަލްޢާލިމު އައްޒާހިދު ޢިއްޒުއްދީން އަބުލް ހަސަން ޢަލީ ބިން މުޙައްމަދު ބިން ޢަބްދުލް ކަރީމު އަލްޖަޒަރީ، ހަސަތޭކަ ސާދަ (614ހ) ވަނަ އަހަރު ރަމަޟާންމަހު މައުޞިލްގައި އެބޭފުޅާގެ އަޚާގެ ވަޤްފު ބިނާގައި ހުރި އަހަރުމެންނަށް ޚަބަރުދެއްވާ ވިދާޅުވިއެވެ: އަހަރުމެންނަށް އައްޝައިޚު އަލްއިމާމު އަލްޢާލިމު މަޖްދުއްދީން އަބުލް ފަރަޖު ޔަޙްޔާ ބިން މަޙްމޫދު ބިން ސަޢްދު އަލްއަޞްފަހާނީ ޚަބަރުދެއްވާ ވިދާޅުވިއެވެ: އަހަރުމެންނަށް އައްޝައިޚު އަލްއިމާމު އަބުލް ފަތުޙު އިސްމާޢީލު ބިނުލް ފަޟްލު ބިން އަޙްމަދު ބިނުލް އިޚްޝީދު އައްސައްރާޖު، ފަސްސަތޭކަ އަށާރަ (518ހ) ވަނަ އަހަރު، އަދި ފަސްސަތޭކަ ބާވީސް (522ހ) ވަނަ އަހަރުވެސް ޚަބަރުދެއްވާ ވިދާޅުވިއެވެ: އަހަރުމެންނަށް އައްޝައިޚު އަބޫ ޠާހިރު މުޙައްމަދު ބިން އަޙްމަދު ބިން ޢަބްދުއް ރަޙީމު ޚަބަރުދެއްވާ ވިދާޅުވިއެވެ: އަހަރުމެންނަށް އަބޫ ޙަފްޞު ޢުމަރު ބިން އިބްރާހީމު ބިން އަޙްމަދު އަލްކަތާނީ އަލްމުޤްރިއު ޚަބަރުދެއްވިއެވެ: އަހަރުމެންނަށް އަބުލް ޤާސިމު ޢަބްދު الله ބިން މުޙައްމަދު ބިން ޢަބްދުލް ޢަޒީޒު އަލްބަޣަވީ (317ހ) ޚަބަރުދެއްވިއެވެ:

1- އަހަރުމެންނަށް ރިވާޔަތްކުރެއްވީ އަބޫ ޚައިޘަމާ: ޒުހައިރު ބިން ޙަރްބު އެވެ. އަހަރުމެންނަށް ވަކީޢު ރިވާޔަތްކުރެއްވިއެވެ: އަހަރުމެންނަށް އަލްއަޢްމަޝް، ޤާސިމު ބިން ސަލާމާގެ އަރިހުން، އަބޫ ޢުބައިދާގެ އަރިހުން ރިވާޔަތްކުރެއްވިއެވެ: އެބޭފުޅާ ވިދާޅުވިއެވެ: ޢަބްދު ﷲ (އިބްނު މަސްޢޫދު) ވިދާޅުވިކަމުގައެވެ:

«اغْدُ عَالِمًا أَوْ مُتَعَلِّمًا، وَلَا تَغْدُ بَيْنَ ذَلِكَ»

މާނައީ: "އިލްމުވެރިއެއްގެ ގޮތުގައި، ނުވަތަ އިލްމު އުނގެނޭ މީހެއްގެ ގޮތުގައި ދާށެވެ. އަދި އެދެމެދުގައިވާ މީހެއްގެ ގޮތުގައި ނުދާށެވެ."

2- އަހަރުމެންނަށް ރިވާޔަތްކުރެއްވީ އަބޫ ޚައިޘަމާ އެވެ. އަހަރުމެންނަށް ރިވާޔަތްކުރެއްވީ އިސްޙާޤު ބިން ސުލައިމާނު އައްރާޒީ އެވެ. އެބޭފުޅާ ވިދާޅުވިއެވެ: ޙަންޡަލާ ރިވާޔަތްކޮށްދިނީ އަހަރުމެން އަށެވެ. އެއީ ޢަވްނު ބިން ޢަބްދު ﷲ ގެ އަރިހުންނެވެ. އެބޭފުޅާ ވިދާޅުވިއެވެ: އަހަރުމެން ޢުމަރު ބިން ޢަބްދުލް ޢަޒީޒަށް ދެންނެވީމެވެ:

«قلت لعمر بن عبد العزيز: يقال إن استطعت أن تكون عالما فكن عالما، فإن لم تستطع فكن متعلّما، فإن لم تكن متعلّما فأحبّهم، فإن لم تحبّهم فلا تبغضهم. فقال عمر: سبحان الله! لقد جعل الله عز وجل له مخرجا»

މާނައީ: "ބުނެވޭ ކަމުގައި ވާނީ: "ތިބާ އިލްމުވެރިއަކަށް ވުމަށް ކުޅަދާނަ ކަމުގައިވާނަމަ، ފަހެ ތިބާ އިލްމުވެރިއަކަށް ވާށެވެ. ފަހެ ތިބާ އެކަމަށް ކުޅަދާނަ ނުވެއްޖެނަމަ ފަހެ އިލްމު އުނގެނޭ މީހަކަށް ވާށެވެ. ފަހެ ތިބާ އިލްމު އުނގެނޭ މީހަކަށް ނުވާނަމަ، ފަހެ އެމީހުންނަށް ލޯބިކުރާށެވެ. ފަހެ ތިބާ އެމީހުންނަށް ލޯބިނުކުރާނަމަ، ފަހެ (ކުޑަމިނުން) އެބައިމީހުންނާ ނުރުހިނުގަންނާށެވެ." އޭރުން ޢުމަރު ވިދާޅުވިއެވެ: "ސުބްޙާނަ ﷲ އެވެ! ﷲ ޢައްޒަ ވަޖައްލަ އެވަނީ ކަންތައްތަކުގެ ތެރެއިން (ޙަރަޖުގައި ނުޖެހި) ނިކުމެވޭނެ މަގު އެކަށައަޅުއްވާފައެވެ." (2)

(2) ސުބްޙާނަ ﷲ އެވެ! އިލްމުވެރިއަކަށް ނުވެވުނަސް، އިލްމު އުނގެނުން ނުވާ ޖާހިލުކަމުގައި މިއީ އެހެން މީހުންނަށް އިލްމުވެރިން، އަދި ﷲ އަށްޓަކައި އެކަލާނގެ ދީނަށް ޚިދުމަތްތެރި ބައެއްގެ ގޮތުގައި މިއީ އިލްމުވެރިންނަށް ލޯބިކުރުމާއި ފަސޭހަ ރިޔާޒަތް އިލްމުވެރިންގެ ކުޑައަށްނަ މިސްކީނު

ބިނަވެފައިއެވެ. ތަނެއްގައި ކަމެއް ހިނގާއިރަކުން، އަނިޔާއެއް ފާޅުވާއިރަށް، މުންކަރާތެއްގެ ނަސޭހަތު ޝާކިރުކަމަށް އެންމެ ފުރަތަމަވެސް އެއްކަމަ ޒާހިރު މިހާ ހުރިހާ ބަޔަކަށް ދެއްވި ހުރިހާ އިލްމުވެރިންނަށެވެ. އަދި އިލްމަށް ނިސްބަތްވާ ވަކި މީހުންގެ ކިބައިން މަގުފުރުމުގެ ނުވަތަ ބިދުޢައެއް ފެންނައިރަށް އެކަން ޢަމަލުކުރަނީ ހުރިހާ އިލްމުވެރިންނަށް ނިސްބަތްވާކަމުގެ ފާލެއްގައެވެ. މިހެންވީމާ މިހަކު އިލްމަށް ނިސްބަތްވާ ހިސާބުން އެދިހަކު ދަނެ ތިލަވާއެރެ ނަފްރަތުކުރުމުގެ ބަލިއަތް ހުންނަ މިހުންނަށެވެ. އެއީ ތިލަވާންނަން ޖެހޭ މުއުމިނުންގެ ކަމެއް، މަގުފުރުމުގެ ދުއްތުރާއާ ނުފުރުނަސްވުމެވެ.

3- އަހަރުމެންނަށް ކިޔައިދެއްވީ އަބޫ ޚައިޘަމާއެވެ. އަހަރުމެންނަށް ޔަޒީދު، އަލްއަޢުމަޝުގެ އަރިހުން، ޝަމިރު ބިން ޢަޠިއްޔާގެ އަރިހުން، އަބޫ ޢުބައިދާގެ އަރިހުން ޚަބަރުދެއްވިއެވެ: އެބޭފުޅާ ވިދާޅުވިއެވެ: ޢަބްދު ﷲ ވިދާޅުވިކަމުގައެވެ:

«مَنْ يُرِدِ اللّٰهُ بِهِ خَيْرًا يُفَقِّهْهُ فِي الدِّينِ» [3]

މާނައީ: "ﷲ މީހަކަށް ހެޔޮ ގޮތެއް ދެއްވުމަށް ބޭނުންފުޅުވާނަމަ އޭނާ ދީނުގައި ފިޤުހުވެރި ކުރައްވައެވެ."

4- އަހަރުމެންނަށް ކިޔާދެއްވީ އަބޫ ޚައިޘަމާއެވެ. އަހަރުމެންނަށް މުޢާވިޔާ ބިން ޢަމްރު ކިޔާދެއްވިއެވެ: އަހަރުމެންނަށް ޒާއިދާ، އަލްއަޢުމަޝުގެ އަރިހުން، ޝަމިރު ބިން ޢަޠިއްޔާގެ އަރިހުން، އަބޫ ޢުބައިދާގެ އަރިހުން، ޢަބްދު ﷲ ވިދާޅުވިކަމަށް ކިޔާދެއްވިއެވެ:

«يا أَيُّهَا النَّاسُ تَعَلَّمُوا، فَمَنْ عَلِمَ فَلْيَعْمَلْ»

މާނައީ: "އޭ މީސްތަކުންނޭވެ! ތިޔަބައިމީހުން ޢިލްމު އުނގެނޭށެވެ. ފަހެ ޢިލްމު ލިބިއްޖެ މީހާ ފަހެ އަމަލު ކުރާ ހުށިކަމެވެ."

5- އަހަރުމެންނަށް އަބޫ ޚައިޘަމާ ކިޔާދެއްވިއެވެ: އަހަރުމެންނަށް ސުފްޔާން ބިން ޢުޔައިނާ، ޢާޞިމް ބިން އަބީ އައްނަޖޫދުގެ އަރިހުން، ޒިއްރު ބިން ޙުބައިޝް ވިދާޅުވިކަމަށް ކިޔާދެއްވިއެވެ:

«أتيت صفوان بن عسال المرادي فقال: ما جاء بك؟ قلت: طلب العلم فقال: إِنَّ المَلَائِكَةَ لَتَضَعُ أَجْنِحَتَهَا لِطَالِبِ العِلْمِ رِضًا لمَا يَطْلُبُ»

މާނައީ: "އަހުރެން ޞަފްވާން ބިން ޢައްސާލް އަލްމުރާދީގެ އަރިހަށް އައީމެވެ. ދެން އެކަލޭގެފާނު ވިދާޅުވިއެވެ: "ތިބާ ތިޔައީ ކޮން ކަމަކާ ޓަކައިތޯ؟" ތިމަން ދަންނަވިމެވެ: "ޢިލްމު އުނގެނުމަށެވެ." ދެން އެކަލޭގެފާނު ވިދާޅުވިއެވެ: "ހަމަކަށަވަރުން މަލާއިކަތުން އެބޭކަލުންގެ ފިޔަތައް ޢިލްމު އުނގެނޭ މީހާއަށްޓަކައި ތިރިކުރައްވައެވެ. އެއީ އެ ހޯދާ އެއްޗަކަށް ރުހިގެންވުމުގެ ގޮތުންނެވެ."

---

(3) މިބަސްފުޅު މަރްފޫޢުކޮށް ނަބިއްޔާ صَلَّى ٱللَّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ގެ އަރިހުން ސައްޙަވެގެންވެއެވެ. (صحيح البخاري: 71، ومسلم: 1037)

6- އަހަރެމެންނަށް އަބޫ ނުޢައިމު ކިޔާދެއްވިއެވެ: އަހަރެމެންނަށް ކިޔާދެއްވީ މުޙައްމަދު ބިން ޚާޒިމްއެވެ. އަހަރެމެންނަށް އަލްއަޢުމަޝް، ޝިމްރުގެ އަރިހުން، ސަޢީދު ބިން ޖުބައިރުގެ އަރިހުން، އިބްނު ޢައްބާސްގެ އަރިހުން ކިޔާދެއްވިއެވެ: އެކަލޭގެފާނު ވިދާޅުވިއެވެ:

«إن الذي يعلم الناس الخير يستغفر له كل دابة حتى الحوت في البحر»

މާނައީ: "ހެޔޮކަންތަކެއް މީސްތަކުންނަށް ދީ (ކަސްކަސް) އުނގަންނައިދޭ މީހާއަށް ކޮންމެ ދިރޭއެއްޗެއް (ޖަނަވާރެއް) އޭނާއަށް ފާފަ ފުއްސަވައިދެއްވުމަށް އެދި ދުޢާކުރެއެވެ. ކަނޑުގައިވާ މަހާ ހަމައަށްވެސް."

7- އަހަރެމެންނަށް އަބޫ ނުޢައިމު ކިޔާދެއްވިއެވެ: އަހަރެމެންނަށް ޢަބްދުއް ރަޙްމާނު ބިން މަސްޢޫދީ ކިޔާދެއްވިއެވެ: އަހަރެމެންނަށް ބަޝީރު ބިން މަންސޫރު، ޒާޒާނުގެ އަރިހުން، ޢަބްދުލްޙަކީމް ބިން ޢަބްދާނުގެ އަރިހުން ކިޔާދެއްވިއެވެ: އެކަލޭގެ ވިދާޅުވިއެވެ: އަލްމަސީޙް އިބްނު މަރްޔަމް (ޢީސާގެފާނު) ވިދާޅުވިއެވެ:

«مَنْ تعَلَّمَ، وَعَلَّمَ، وَعَمِلَ، فَذَاكَ يُدْعَى عظيماً في مَلَكُوتِ السَّمَاءِ»

މާނައީ: "ޢިލްމު އުނގެނި އަދި އުނގަންނައިދީ އަދި އަމަލުކޮށްފި މީހާ؛ ފަހެ އެމީހާއަށް އުޑުގެ މަލަކޫތުގައި (ސަމާވާތުގެ) އާލަމުގައި ބޮޑު މަތިވެރިވެގެންވާ މީހެއްގެ ގޮތުގައި ގޮވާލެވޭ މީހާއެވެ."

8- އަހަރެމެންނަށް އަބޫ ނުޢައިމު ކިޔާދެއްވިއެވެ: އަހަރެމެންނަށް މުޙައްމަދު ބިން ޠަލްޙާ ކިޔާދެއްވިއެވެ: އަހަރެމެންނަށް އަލްއަޢުމަޝް، ޝަޤީޤުގެ އަރިހުން، ޢަބްދު ﷲ ގެ އަރިހުން ކިޔާދެއްވިއެވެ: އެކަލޭގެފާނު ވިދާޅުވިއެވެ:

«تَعَلَّمُوا، فَإِنَّ أَحَدَكُمْ لَا يَدْرِي مَتَى يُخْتَلُّ إِلَيْهِ»

މާނައީ: "ތިޔަބައިމީހުން އުނގެނޭށެވެ. ފަހެ ތިޔައިން އެކަކަށްވެސް އޭނާއާއި (ނުވަތަ އޭނާއަށް) ބޭނުންވާނީ ކޮންއިރަކުންކަމެއް އެނގިގެން ނުވެއެވެ." (4)

(4) އިބްނު ޢައްބާސް ވިދާޅުވިއެވެ: (لَمَّا قُبِضَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قُلْتُ لِرَجُلٍ مِنَ الْأَنْصَارِ: هَلُمَّ فَلْنَسْأَلْ أَصْحَابَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنْ حَدِيثِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَإِنَّهُمْ كَثِيرٌ قَالَ: الْعَجَبُ لَكَ يَا ابْنَ عَبَّاسٍ، أَتَرَى

النَّاسَ يَحْتَاجُونَ إِلَيْكَ وَفِي الْأَرْضِ مَنْ تَرَى مِنْ أَصْحَابِ رَسُولِ اللَّهِ؟ قَالَ: فَتَرَكَ ذَلِكَ، وَأَقْبَلْتُ عَلَى الْمَسْأَلَةِ وَتَتَبُّعِ أَصْحَابِ النَّبِيِّ صَلَّى ٱللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَإِنْ كُنْتُ لَيَبْلُغُنِي الْحَدِيثُ عَنْ رَجُلٍ سَمِعَ الْحَدِيثَ مِنْ رَسُولِ اللَّهِ فَأَجِدُهُ قَائِلًا: «فَأَتَوَسَّدُ رِدَائِي عَلَى بَابِهِ تَسْفِي الرِّيَاحُ فِي وَجْهِي حَتَّى يَخْرُجَ»، فَيَقُولُ: مَا جَاءَ بِكَ يَا ابْنَ عَمِّ رَسُولِ اللَّهِ؟ فَأَقُولُ: «بَلَغَنِي أَنَّكَ تُحَدِّثُهُ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى ٱللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَأَحْبَبْتُ أَنْ أَسْمَعَهُ مِنْكَ»، فَيَقُولُ: فَهَلَّا بَعَثْتَ إِلَيَّ حَتَّى آتِيَكَ، فَأَقُولُ: «أَنَا كُنْتُ أَحَقَّ أَنْ آتِيَكَ»، فَكَانَ ذَلِكَ الرَّجُلُ يَمُرُّ بِي بَعْدُ، وَالنَّاسُ يَسْأَلُونِي فَيَقُولُ: أَنْتَ كُنْتَ أَعْقَلَ مِنِّي)

(الطبقات الكبرى: *317/2*، فضائل الصحابة: *1925*)

މާނައީ: "ނަބިއްޔާ صَلَّى ٱللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ގެ ފުރާނަ ހިއްޕެވުނުހިނދު އަހުރެން އަންސާރީންގެ ތެރެއިން މީހަކަށް ބުނީމެވެ: "ނަބިއްޔާ صَلَّى ٱللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ގެ އަސްހާބުބޭކަލުންގެ ކައިރިން އެކަކާގެ ފަރާތުގެ ބަދިގަތަށް އަހަރެން ހިނގާށެވެ! ފަހަ އެބޭކަލުންވަނީ ގިނަވެގެންވެއެވެ." ދެން އެމީހަކު ބުނީއެވެ: "އޭ އިބްނު ޢައްބާސްއެވެ! ތިބާއަށް ހުރި ޢަޖައިބުކަމާއެވެ! ﷲ ގެ ރަސޫލާ صَلَّى ٱللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ގެ އަސްހާބުބޭކަލުންތަކު މިހާރު ފެންނަހާ ބޭކަލުން ތިއްބަވަނިކޮށް މީސްތަކުން ތިބާއަށް ބޭނުންތެރިވާކަން ފެންނަނީހެއްޔެވެ!؟" ދެން ކޮންމެއަކަސް އޭނާ އެކަންކަމުން ދުރުހެލިއެވެ. އަދި އަހުރެން ސުވާލުކުރުން އަދި ނަބިއްޔާ صَلَّى ٱللَّهُ عَلَيْهِ وَسَލَّمَ ގެ އަސްހާބުބޭކަލުންގެ ފަރާތުން ހަދީސް ހޯދުމަށް ގުޅުނީމެވެ. ފަހަ ﷲ ގެ ރަސޫލާގެ އަރިހުން ބަޔަކު އަޑުއެހި ބޭކަލުންގެ ހަދީސް އަހުރެންނަށް ފޯރާ، ދެން އެބޭކަލަކު މެންދުރު އަރާމުކުރައްވާ ވަގުތުގައި އެންމެއަށް ފެނުނެވެ. ދެން އެބޭކަލަކުގެ ގޭގެ ދޮރުމަތީގައި އަހުރެންގެ ހެދުން އަނގައިގެން ބޯވަޅާލާ އޮތްއޮތުމެވެ. އެއީ އަހުރެންގެ މޫނު މައްޗަށް ވައިރޮޅިޖެހުމަށް (ހިތަފުރާއަކާ) ދެކުނުދަ ބާރުވެއިއްޔާ. އެބޭކަލަކު ނިކުމެވަޑައިގަތުމާހަމައަށް ގޮސްހުރެމެވެ. ދެން އެބޭކަލަކު ވިދާޅުވާނެއެވެ: "އޭ ﷲ ގެ ރަސޫލާގެ ބޭބޭގެ ދަރިކަލުންނެވެ! ތިބާ ކީއްކުރަން ތިޔައައީތޯ؟" އަހުރެން ބުނަމެވެ: "ނަބިއްޔާ صَلَّى ٱللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ގެ އަރިހުން ތިބާ ކިޔާދެއްވާކަމަށް އަހުރެންނަށް ހަބަރު ލިބިއްޖެއެވެ. އެހެންވީމާ އަހުރެން ތިބާގެ ކައިރިން އަޑުއަހަން ބޭނުންވެގެންނެވެ." ދެން އެބޭކަލަކު ވިދާޅުވާނެއެވެ: "އަޅެ ފަހެ ތިބާ އަހުރެން ކައިރިއަށް ފޮނުއްވިނަމައެވެ! އަހުރެން ތިބާގެ ގާތަށް ދިޔައީމުހެވެ." އަހުރެން ބުނަމެވެ: "ތިބާގެ ގާތަށް އަހުރެން ދިއުން މާ ރަނގަޅުކަން ބޮޑެވެ." ދެން އެ އަންސާރީ މީހާ ފަހުން އަހުރެންގެ ކައިރިން ހިނގައި ދެއެވެ. އޭރު މީސްތަކުން އަހުރެންގެ ގާތުން ސުވާލުކުރަމުން ތިބެނިކޮށެވެ. ދެން އޭނާ ބުނެއެވެ: "ތިބާވީ އަހުރެންނަށްވުރެ މާ ބުއްދިވެރި މީހެއްކަމުގައެވެ."

-9 އަހަރުމެންނަށް އަބޫ ޒައިދާ ކިޔާދެއްވިއެވެ: އަހަރުމެންނަށް މުޢާޛު ބިން މުޢާޛު ކިޔާދެއްވިއެވެ: އަހަރުމެންނަށް އިބްނު ޢައުން، އަލްއަޙްނަފުގެ އަރިހުން ކިޔާދެއްވިއެވެ: ޢުމަރުގެފާނު ވިދާޅުވިއެވެ: ނުވަތަ ވިދާޅުވިކަމުގައިވެއެވެ:

«تَفَقَّهُوا قَبْلَ أَنْ تَسُودُوا»

މާނައީ: "ތިޔަބައިމީހުން ބޮޑުންކަމުގައި ވެރިންކަމުގައި ހުރުމުގެ ކުރިން ތިޔަބައިމީހުން (ދީނުގައި ފަހުމްވެރިވޭ) ފިޤްހުވެރިވާށެވެ." [5]

---

(5) އެބަހީ ކަންކަމުގައި ގޮތްތިޔާ ބޮޑުންކަމުގައިވުމުގެ ކުރިން ޢިލްމު އުނގެނޭށެވެ. ޤައުމެއްގެވިޔަސް، ޤަބީލާއެއްގެވިޔަސް، އަދި ކިޔާއްމަ، ޢާއިލާއެއްގެވިޔަސް ބޮޑު ވެރިޔާކަމުގައިވުމުން އެންމެން ތިބާގެ ބަހަށް އަދި ތިބާ ބުނާ ގޮތަށް ދަރުގައިވާ މީހުން އުޅޭށެވެ. އެހެންކަމުން ޢިލްމާއެކު ބަސްބުނުމަށްޓަކައި ކުރިން ޢިލްމު އުނގެނެންޖެހެއެވެ. އެއާއެކު މަސްއޫލިއްޔަތުތަކާއި ބޮޑުވެގެން އެކި ޒިންމާތަކާ ގެނބުމުން ޢިލްމު އުނގެނުން ވަގުތު ނުދެވެ، އެހެންކަންކަމުގައި މަޝްޣޫލުވުމެވެ. އެހެންކަމުން އޭރު ކަންކަން ޖެހުމުގެ ކުރިން ޢިލްމު އުނގެނުމަށްޖެހެއެވެ. އޭގެ މާނައަކީ އުޅެނިސްބަތުން ޢިލްމު އުނގެނުން ނުދެވެ.

މިއަޘަރުގައި އަބޫ ޢުބައިދު ވިދާޅުވިއެވެ:

(تعلّموا الْعلم مَا دمتم صِغاراً قبل أَن تصيروا سادَةً رُؤَسَاء منظورا إِلَيْكُم فَإِن لم تَعلَموا قبل ذَلِك استحييتم أَن تَعَلَّموه بعد الْكبر فبقيتم جُهَّالاً تأخذونه من الأصاغر فيزري ذَلِك بكم) (غريب الحديث: 369/3)

މާނައީ: "އެބަހީ: ތިޔަބައިމީހުން ކުޑަ ޢުމުރުގައި މީހުންކަމުގައިވާހާ ހިނދަކު ޢިލްމު އުނގެނޭށެވެ. އެއީ ތިޔަބައިމީހުންނަށް ހޯދުން ބޮޑު ބޮޑުންކަމުގައި ވެރިންކަމުގައި ވުމުގެ ކުރިންނެވެ. އޭގެ ކުރިން ތިޔަބައިމީހުން ޢިލްމު ނުއުނގެނުނުނަމަ ބޮޑުވުމަށްފަހު ޢިލްމު ހޯދަން ތިޔަބައިމީހުން ލަދުގަންނާނެއެވެ. އޭރުން ދެން ތިޔަބައިމީހުން ދުރުވިބޭސް ޖާހިލުންގެ ގޮތުގައިއެވެ. (ޢިލްމުން އަހުލުވެރިކަމެއްނުވާ ކުޑަ ކުއްޖާކުރިން ކިބައިން ޢިލްމު ނަގާ ބުރުގައިއެވެ. ދެން ތިޔަބައިމީހުންގެ އަގުދަށްވުމުގެކަމުގައި އެކަންވާނެއެވެ."

އެހެން ޝަރަޙަކުގައިވެއެވެ: (معناه: تعلموا قبل أن تزوجوا فتصيروا أرباب بيوت) (الغريبين في القرآن والحديث: 950/3)

މާނައީ: "އޭގެ މާނައަކީ: ތިޔަބައިމީހުން ކައިވެނިކޮށް ގެދޮރުގެ ވެރިބަޔަކުކަމުގައި (ބޮޑުންކަމުގައި) ވުމުގެ ކުރިން ޢިލްމު އުނގެނޭށެވެ."

ޢުމަރުގެފާނު ވިދާޅުވިކަމަށް އެބަސް ރިވާޔަތްކޮށްދީ ބުނުއްވިއެވެ:

«إِنَّهُ لَا إِسْلَامَ إِلَّا بِجَمَاعَةٍ، وَلَا جَمَاعَةَ إِلَّا بِإِمَارَةٍ، وَلَا إِمَارَةَ إِلَّا بِطَاعَةٍ، فَمَنْ سَوَّدَهُ قَوْمُهُ عَلَى الْفِقْهِ، كَانَ حَيَاةً لَهُ وَلَهُمْ، وَمَنْ سَوَّدَهُ قَوْمُهُ عَلَى غَيْرِ فِقْهٍ، كَانَ هَلَاكًا لَهُ وَلَهُمْ» (مسند الدارمي: 257، جامع بيان العلم وفضله: 326)

މާނައީ: "ހަމަކަށަވަރުން ޖަމާޢަތާ ވަކިގެން މުޅިން އިސްލާމްދީނެއް ނެތެވެ. އަދި ވެރިކަމަކާއި މުޅިން ޖަމާޢަތެއް ނުވެއެވެ. އަދި ކިޔަމަންތެރިކަމާއި މުޅިން ވެރިކަމެއް ނުވެއެވެ. ފަހެ އެމީހަކުގެ ޤައުމުގެ މީހުން ފިޤުހުގެ ވެރިކަމުގެ މަތީގައި (ދީނުގެ ފަހުމުގެ ތޫނުވުމުގެ މަތީގައި) އެމީހަކު އިސްކޮށް ވެރިޔަކަށް ހަދައިފި މީހާ؛ ފަހެ އެކަންވާނީ އޭނާއަށާއި އެމީހުންނަށް ހެޔޮ ދިރުމެއްކަމުގައިވެއެވެ. އަދި އެމީހަކުގެ ޤައުމުގެ މީހުން، ފިޤުހެއްނެތި އޭނާ ވެރިޔަކަށް ހަދައިފިނަމަ؛ ފަހެ އެކަންވާނީ އޭނާއަށާއި އެމީހުންނަށްވެސް ހުރި ހަލާކަކަށެވެ."

10- އަހަރެމެންނަށް އަބޫ ޚައިޘަމާ ޙަދީޘްކުރެއްވިއެވެ: އަހަރެމެންނަށް މުޙައްމަދު ބިން ޚާޒިމް ޙަދީޘްކުރެއްވިއެވެ: އަހަރެމެންނަށް އަލްއަޢުމަޝް، ޝަޤީޤުގެ އަރިހުން، ޢަބްދު ﷲ ގެ އަރިހުން ޙަދީޘްކުރެއްވިއެވެ:

«وَاللَّهِ إِنَّ الَّذِي يُفْتِي النَّاسَ فِي كُلِّ مَا يَسْأَلُونَهُ لَمَجْنُونٌ. قَالَ الْأَعْمَشُ: قَالَ لِي الْحَكَمُ: لَوْ سَمِعْتُ هَذَا الْحَدِيثَ مِنْكَ قَبْلَ الْيَوْمِ مَا كُنْتُ أُفْتِي فِي كَثِيرٍ مِمَّا كُنْتُ أُفْتِي»

މާނައީ: "ﷲ ގަންދީ ބުނަމެވެ! ހަމަކަށަވަރުން މީސްތަކުން އެހާގެ ކޮންމެ ސުވާލަކު ފަތުވާ ކޮންމެ ކަމަކާ ބޭހޭ ޖަވާބު ދޭ މީހާ މޮޔައެއްކަން ކަށަވަރެވެ."

އަލްއަޢުމަޝް ވިދާޅުވިއެވެ: ދެން އަހުރެންނަށް އަލްޙަކަމު ވިދާޅުވިއެވެ: "އަހުރެންނަށް އަދުގެ ކުރިން މިހާ ބަސް ތިބާގެ އަރިހުން އަޑުއިވުނުނަމަ، އަހުރެން ފަތުވާދިން އެތައް ކަމެއްގައި އަހުރެން ފަތުވާ ނުދިނީސްއެވެ."

11- އަހަރެމެންނަށް އަބޫ ޚައިޘަމާ ޙަދީޘްކުރެއްވިއެވެ: އަހަރެމެންނަށް މުޙައްމަދު ބިން ޚާޒިމް ޙަދީޘްކުރެއްވިއެވެ: އަހަރެމެންނަށް އަލްއަޢުމަޝް، ޢުމާރާ އަލްއަންސާރީގެ އަރިހުން، ޢަބްދުއް ރަޙްމާން ބިން ބިޝްރު އަލްއަޒްރަޤްގެ އަރިހުން ޙަދީޘްކުރެއްވިއެވެ: އެބޭފުޅާ ވިދާޅުވިއެވެ:

«دَخَلَ رَجُلَانِ مِنْ أَبْوَابِ كِنْدَةَ وَأَبُو مَسْعُودٍ الْأَنْصَارِيُّ جَالِسٌ فِي حَلْقَةٍ، فَقَالَا: أَلَا رَجُلٌ ينظر بَيْنَنَا؟ فَقَالَ رَجُلٌ فِي الْحَلْقَةِ: أَنَا، قال: فَأَخَذَ أَبُو مَسْعُودٍ كَفًّا مِنْ حَصًى فَرَمَاهُ بِهِ، وَقَالَ: إِنَّهُ كَانَ يُكْرَهُ التَّسَرُّعُ إِلَى الْحُكْمِ»

މާނައީ: "ކިންދާގެ ދޮރުތަކުން ދެމީހަކު ވަދެގެން އައެވެ. އޭރު އަބޫ މަސްޢޫދު އަލްއަންސާރީ އިންނެވީ ހަލްޤާއެއްގައެވެ. ދެން އެދެމީހުން ކުރެ އެކަކު ބުނެއެވެ: "އަހަރެމެންގެ ދެމެދުގައި ކަންތައް (މައްސަލަ) ބަލާދޭ މީހަކު ނެތް ހެއްޔެވެ؟" ދެން ހަލްޤާގައި އިން މީހަކު ބުނެއެވެ: "އަހުރެންނެވެ." (އަބޫދުއް ރަޙްމާން) ވިދާޅުވިއެވެ: ދެން އަބޫ މަސްޢޫދު އަތްޕޮޅި ފުރާ ހިލަކުދިތަކެއް ނަންގަވާ، އޭނާގެ ގައިގައި އުކާލާ ޖެއްސެވިއެވެ. އަދި އޭނާއަށް ވިދާޅުވިއެވެ: "ހަމަކަށަވަރުން ޙުކުމް ކުރުމަށް އަވަސްއަރުވާލުމަކީ ނުރުހެވޭނެ ކަމެއްކަމުގައިވިއެވެ."

-12 އަހަރުމެންނަށް އަބޫ ޚައިޘަމާ ރިވާކުރެއްވިއެވެ: އަހަރުމެންނަށް މުޙައްމަދު ބްނު ޚާޒިމް ރިވާކުރެއްވިއެވެ: އަހަރުމެންނަށް އަލްއަޢުމަޝް، ޝަޤީޤު ބްނު ޚައްބާބުގެ އަރިހުން، ޝުރައިޙު ބްނު ހާނީގެ އަރިހުން، ސަލްމާނު ވިދާޅުވިކަމަށް ރިވާކުރެއްވިއެވެ:

«عِلْمٌ لَا يُقَالُ بِهِ كَكَنْزٍ لَا يُنْفَقُ مِنْهُ»

މާނައީ: "ރިވާނުކުރެވޭ އޭގެ ވަރަކަ ނުދެއްކޭ ޢިލްމަކީ ޚަރަދުނުކުރެވޭ ޚަޒާނާއެއް ފަދައެވެ. (ވަގުތު ޢަމަލުކޮށްދެވޭ) ކަންނޭނގެ ޚަޒާނާއެވެ."

-13 އަހަރުމެންނަށް އަބޫ ޚައިޘަމާ ރިވާކުރެއްވިއެވެ: އަހަރުމެންނަށް ޖަރީރު، އަލްއަޢުމަޝްގެ އަރިހުން ރިވާކުރެއްވިއެވެ. އެކަލޭގެފާނު ވިދާޅުވިއެވެ: މުޠައްރިފު ބިން ޢަބްދުﷲ ބިން ޝިއްޚީރު ވިދާޅުވިކަމަށް އަހަރުމެންނަށް ޚަބަރުދެއްވިއެވެ:

«فَضْلُ الْعِلْمِ أَحَبُّ إِلَيّ مِنْ فَضْلِ الْعِبَادَةِ وَخَيْرُ دِينِكُمُ الْوَرَعُ»

މާނައީ: "އަޅުކަމުގެ މާތްކަމަށްވުރެ އަހަރެންނަށް ޢިލްމުގެ މާތްކަން ލޯބިވެގެންވެއެވެ. (ނުވަތަ އަޅުކަމުގެ ވާޖިބުގެ އިތުރަށް ކުރާ ނަފުލުއަޅުކަމަށްވުރެ އިތުރަށް ކިޔެވުމަކީ މާ ލޯބިވާކަމެކެވެ.) އަދި ތިޔަބައިމީހުންގެ ދީނުގައި އެންމެ ހެޔޮކަމަކީ ވަރަޢުވެރިކަމެވެ." [6]

[6] އެހެން ރިވާޔަތެއްގައިވެއެވެ: މުޠައްރިފުގެ ދަރިކަލުން އަބޫބަކުރު އަޅުގަނޑުމެންނަށް ކިޔައިދިނެވެ. ފަހެ މުޠައްރިފު ވިދާޅުވިއެވެ:

(يا عبد الله، العلم أفضل من العمل، والحسنة بين السيئتين، وخير الأمور أوساطها، وشر السير الحقحقة)

(شعب الإيمان للبيهقي: 3605)

މާނައީ: "އޭ ޢަބްދުﷲ އެވެ! ޢަމަލަށްވުރެ ޢިލްމު މާ މާތްވެގެންވެއެވެ. އަދި ހެޔޮކަމަކީ ދެ ނުބައިކަމުގެ ދެމެދުގައިވެއެވެ. އަދި ކަންކަމުގެ ތެރެއިން އެންމެ ހެޔޮކަމަކީ މެދުމިނުގައިވާކަމެވެ. އަދި އެންމެ ނުބައި ހިނގުމަކީ ބާރަށް ހިނގުމެވެ."

ބަތްބަގާއަލީ: ސަލަފީންގެ ވިސްނުންތަކާއި ތަރާޖަމާކޮށް ވަރަށް ބާރަށް ދަށްވެގެންގޮސް. ދެން ބާރުމިނުގައި ގެސް
އޭގެ ހަކަތަ ހުސްވެގެން އަވަދިވެއެވެ. ހުރަހަކަށްވެސް ދެންބައިކަމުގެ މަދުގައިވެއެވެ. އޭބަހީ: ބައްދަލުކުރަނީއެވެއާއި
އިސްލާމްގެ ކަންތަކުގެ ދެކޮޅުގައިވެއެވެ.

މިއަރުގެ މުޖުތަމަޢު އިލްމު އުނގެނުމަށް ހިތްވަރުދިނުމެވެ. އެހެން އިލްމާއި ނުލާ އަމަލުކުރާކަށް ބަލަދުވަރުން އަޔާ
މީހާ އެއްގަޑިއަކު ކަމުގައި ކޮންމެ މީހަކަށްވެސް ދެނެގަނެވެ. ކަމެއް އިސްލާމްގައި ކޮށްދޭ ކަމެއް ދެކެވޭކަމެއް ކަމުގައިވެ
އެކަމަށް ތަޢާރަފްކޮށް ގޮތެއްގައި ބައްދަލުވެއެވެ. ނުވަތަ ހަނދުމަ ބަލަހައްޓާ ވާޖިބެއްކަމުގައިވެސް
ބޮޑެތިކަން ގެނެސްދެއެވެ. އެއީ ހިފާމަ އިލްމާއި ބަދަލުވާ މީހާ ދަރި ބަދަލުކުރީން ބޮޑު އަޖުރު
ލިބިގެންވެއެވެ.

އެއާއެކު އިލްމު އުނގެނުމާއި ސުންނަތް އަދާކުރާ ފުރުޞަތުގައި އަދި އެކަމުން އެއްކަމަށް ހިތްވަރުދޭން
ޖެހިއްޖެނަމަ އިލްމު އުނގެނުން މުހިއްމު ކަމެއްކަމުގައިވެ. އެއީ އިލްމުގެ ފައިދާއި މާތްކަން ބޮޑުވެގެންވެ،
ދިމާގެނާ އަޖުރުދީ ކަމަކުރުމުގެ ކުރިން.

-14 އަހަރެމެންނަށް އަބޫ ޚައިޘަމާ ރިވާޔަތްކުރިއެވެ: އަހަރެމެންނަށް ޖަރީރު، އަލްއަޢުމަޝުގެ އަރިހުން، ޝުމައިރުގެ އަރިހުން، ބުދައިލާގެ އަރިހުން ރިވާޔަތްކުރިއެވެ: އެކަލޭގެފާނު ވިދާޅުވިއެވެ:

«بحسب المرء من العلم أن يخشى الله عز وجل وبحسبه من الكذب أن يقول: أَسْتَغْفِرُ اللَّهَ وَأَتُوبُ إِلَيْهِ ثم يعود»

މާނައީ: "ﷲ ޢައްޒަ ވަޖައްލައަށް ބިރުވެތިވުން، މީހާގެ ޢިލްމުވެރިކަމުގައި ފުދިގެންވެއެވެ. އަދި ދުޢާ: أَسْتَغْفِرُ اللَّهَ وَأَتُوبُ إِلَيْهِ (އަޅާ ﷲ ގެ ޙަޟްރަތުން ފާފަފުއްސެވުން އެދިން، އަދި ތައުބާވަމެވެ.) އޭ ބުނެފައި ދެން އެނބުރި އެކަމަކަށް އިޢާދަވުން ދޮގުހެދުމުގެ ކަމުގައި ފުދިގެންވެއެވެ."

-15 އަހަރެމެންނަށް އަބޫ ޚައިޘަމާ ރިވާޔަތްކުރިއެވެ: އަހަރެމެންނަށް ޢަބްދުއްރަޙްމާން ބިން މަހްދީ ރިވާޔަތްކުރިއެވެ: އަހަރެމެންނަށް ސުފްޔާނު، އަލްއަޢުމަޝުގެ އަރިހުން، ޢަބްދު ﷲ ބިން މުއްރާގެ އަރިހުން، މަސްރޫޤު ވިދާޅުވިކަމަށް ރިވާޔަތްކުރިއެވެ:

«بحسب الرجل من العلم أن يخشى الله عز وجل وبحسب الرجل من الجهل أن يعجب بعلمه»

މާނައީ: "މީހާ ﷲ ޢައްޒަ ވަޖައްލައަށް ބިރުވެތިވުން ޢިލްމުވެރިކަމުގައި އޭނާއަށް ފުދިގެންވެއެވެ. އަދި އޭނާގެ ޢިލްމުވެރިކަމާމެދު ހިތްހަމަޖެހުމާއި ތިމާފެނުން ޖާހިލުކަމުގައި ފުދިގެންވެއެވެ."

-16 އަހަރެމެންނަށް އަބޫ ޚައިޘަމާ ރިވާޔަތްކުރިއެވެ: އަހަރެމެންނަށް ޖަރީރު، އަލްއަޢުމަޝުގެ އަރިހުން، މާލިކު ބިން އަލްޙާރިޘުގެ އަރިހުން، އަބްދު ﷲ ގެ އަސްޙާބުންގެ ތެރެއިން ޝައިޚެއްކަމުގައިވާ އަބޫ ޚާލިދުގެ އަރިހުން ރިވާޔަތްކުރިއެވެ: އެބޭފުޅާ ވިދާޅުވިއެވެ:

«بينما نحن في المسجد إذ جاء خباب بن الأرت فجلس فسكت، فقال له القوم: إن أصحابك قد اجتمعوا إليك لتحدثهم أو لتأمرهم قال: بم آمرهم، فلعلي آمرهم بما لست فاعلا»

މާނައީ: "އަހަރެމެން މިސްކިތުގައި ތިއްބާ، ޚައްބާބު ބިން އަލްއަރައްތު ވަޑައިގެން ދެން އިށީނދެވަޑައިގެންނެވިއެވެ. ދެން އެކަލޭގެފާނު ހަމަހިމޭންވިއެވެ. ދެން މީސްމީހުން އެކަލޭގެފާނަށް

ދަންނަވައިދީއެވެ: "ހަމަކަށަވަރުން ތިބާގެ އަސްޙާބުބޭފުޅުން ގާތަށް ޖަމާވެއްޖެއެވެ. އެހީ ތިބާ އެމީހުންނާ ވާހަކަދައްކަން ނުކުމެ އެމީހުންނަށް އަމުރެއް ކުރުމަށެވެ." އެކަލޭގެފާނު ވިދާޅުވިއެވެ: "އެބައިމީހުންނަށް އަހުރެން އަމުރުކުރަންވީ ކޮން ކަހަލަ ކަމެއްތޯއެވެ؟ ފަހަރެއްގައި އަހުރެން ނުކުރާ ކަމަކަށް އަހުރެންނަށް އެބައިމީހުން އަމުރުކުރެވިދާނެއެވެ."

-17 އަހަރުމެންނަށް އަބޫ ކުރައިބާ ރިވާޔަތްކުރެއްވިއެވެ: އަހަރުމެންނަށް ވަކީޢު ރިވާޔަތްކުރެއްވިއެވެ: އަހަރުމެންނަށް އަބޫ ސިނާނު ސަޢީދު ބިން ސިނާނު ރިވާޔަތްކުރެއްވިއެވެ: އަހަރުމެންނަށް ޢަންތަރާ ރިވާޔަތްކުރެއްވިއެވެ: ވިދާޅުވިއެވެ: ޢިބްނު ޢައްބާސް ވިދާޅުވަނިކޮށް އަހުރެން އަޑުއެހީމެވެ:

«مَا سَلَكَ رَجُلٌ طَرِيقًا يَلْتَمِسُ فِيهِ عِلْمًا إِلَّا سَهَّلَ اللَّهُ لَهُ طَرِيقًا إِلَى الْجَنَّةِ»(7)

މާނައީ: "އެމީހަކުން ޢިލްމު ހޯދަން އެއްވެސް މަގަކު ހިނގާފައިވާނަމަ، ﷲ އެމީހަކަށް ސުވަރުގެއަށް ދާނެ މަގެއް ފަސޭހަކޮށްދެއްވާކަން މެނުވީ ނުވެއެވެ."

-18 އަހަރުމެންނަށް އަބޫ ކުރައިބާ ރިވާޔަތްކުރެއްވިއެވެ: އަހަރުމެންނަށް ވަކީޢު، މިސްޢަރުގެ އަރިހުން، މަޢުނު ބިން ޢަބްދުއްރަޙްމާނު ވިދާޅުވިކަމަށް ރިވާޔަތްކުރެއްވިއެވެ: ޢަބްދު ﷲ ވިދާޅުވިއެވެ:

«إِنِ اسْتَطَعْتَ أَنْ تَكُونَ الْمُحَدَّثَ فَافْعَلْ»

މާނައީ: "ވާހަކަ އަޑުއަހާ ދައްކާ (ނަބަވީ ޙަދީޘް ރިވާޔަތްކުރާ) މީހާ، ތިބާކަމުގައި ވާން ތިބާ ކުޅަދާނަވެއްޖެނަމަ، އެގޮތަށް ކަންތައްކުރާށެވެ." (8)

-19 އަހަރުމެންނަށް އަބޫ ކުރައިބާ ރިވާޔަތްކުރެއްވިއެވެ: އަހަރުމެންނަށް ވަކީޢު، ސުފްޔާނު ބިން ޢުޔައިނާގެ އަރިހުން، ޢަމްރުގެ އަރިހުން، ޔަޙްޔާ ބިން ޖަޢުދާ ވިދާޅުވިކަމަށް ރިވާޔަތްކުރެއްވިއެވެ:

---

(7) މިޙަދީޘް މުސްލިމް ނަބިއްޔާ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ގެ އަރިހުން ބަޔާންކުރައްވާފައިވެއެވެ. (صحيح مسلم: 2699)

(8) މިއީ ވާހަކަދައްކާ، ގޮތުގައި، ކޮށް ނިންމުމަށް އަވަސްނުވެ ކަންތައް އަޑުއަހަން ހިނގުމަށް ބަސްފުޅާކާވެ. އެބައި: ތިބާ ވާހަކަދައްކާ ނުކުމެ އެމީހުން މީހުން ވާހަކަދައްކާ، ބައްޕާކަމުގައިވާ ތިބާ ދެކެވޭ ބަޔަކާ ހަދާ ނުވާން ވާހަކަދައްކާ، ކަންތައް އަޑުއަހާ ވާހަކައިން ހިނގުމެވެ. އެބައި ކަންކަމުގައި ދީނީ ގޮތުން ކަންކަމުގައި ހޯދުނު ފަސޭހަވާގޮތް ކުރިމަތިވާ ފަދަ ކަންކަމުގައި، އަދި ކަންތައް ހޯދުމުގައި ދޫކުރާށެވެ.

«كان ناس يأتون سلمان فيستمعون حديثه يقول: هذا خير لكم وشر لي»

މާނައީ: "ބަޔަކު މީހުން ސަލްމާނުގެ އަރިހަށް އައިސް އެކަލޭގެފާނުގެ ވާހަކަތައް އަޑުއަހާ އުޅެއެވެ. (ދެން ސަލްމާނު) ވިދާޅުވެއެވެ: "މިއީ ތިޔަބައިމީހުންނަށް ހެޔޮ ގޮތެކެވެ. އެކަމަކު އަހުރެންނަށް ހެޔޮ ނުބައިކަމެވެ." (9)

20- އަހުރެމެންނަށް ޢަބްދު الله ކިޔައިދެއްވިއެވެ: އަހުރެމެންނަށް އަބޫ ޚައިޘަމާ ކިޔައިދެއްވިއެވެ: އަހުރެމެންނަށް ސުފްޔާނު ބިނު ޢުޔައިނާ، ޢަމްރުގެ އަރިހުން، އަލްޙަސަނުގެ އަރިހުން ކިޔައިދެއްވިއެވެ: ވިދާޅުވިއެވެ:

«إِنْ كَانَ الرَّجُلُ لَيَجْلِسُ مَعَ الْقَوْمِ فَيَرَوْنَ أَنَّ بِهِ عِيًّا، وَمَا بِهِ مِنْ عِيٍّ، إِنَّهُ لَفَقِيهٌ مُسْلِمٌ»

މާނައީ: "މީހާ މީސްތަކުންނާއެކު އިށީނދެއެވެ. ދެން އޭނާގެ ހިތައިގައި ބަސްދޮދޮންތެރިކަމުގެ ނުކުޅެދުމެއް (ނުވަތަ ޢާޖިޒުކަމެއް) ހުންނަނީކަމަށް އެމީހުން ދެކެއެވެ. ނަމަވެސް އޭނާގެ ހިތައިގައި ނުކުޅެދުންތެރިކަމެއް ނުވެއެވެ. އޭނާއީ ހަމަކަށަވަރުން މުސްލިމު ފަޤީހެކެވެ." (10)

---

(9) އެމީހުންނަށް ހެޔޮ ގޮތަކީ އެކަންތައް އެމީހުންނަށް ދީނުގެ ޢިލްމާއި ފިޤުހާއި އަޚްލާޤު އުނގެނުންތެރިވުމެވެ. އަދި އެކަންކަން ކިޔާދީ މިހާރުނުވި ނުބައިކަންތަކުގެ ދަރުބާރުގައި ... އަދި ކިޔަވާދީ މިހާ އެކަންކަމުގެ ... [illegible]

(10) މިބަސްފުޅު "އޭނާއީ ... [illegible]

21- އަޅުގަނޑުމެންނަށް އަބޫ ޚައިޘަމާ ރިވާޔަތްކުރެއްވިއެވެ: އަޅުގަނޑުމެންނަށް ޖަރީރު، ޢަޠާއު ބިން ސާއިބުގެ އަރިހުން، ޢަބްދުއް ރަޙްމާން ބިން އަބީ ލައިލާ ވިދާޅުވިކަމަށް ރިވާޔަތްކުރެއްވިއެވެ:

«أدركت عشرين ومائة من أصحاب رسول الله صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ من الأنصار ما منهم أحد يسأل عن شيء إلا ود أن أخاه كفاه ولا يحدثه حديثا إلا ود أن أخاه كفاه»

މާނައީ: "الله ގެ ރަސޫލާ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ގެ އަޞްޙާބުބޭކަލުންގެ ތެރެއިން އަންޞާރުންނަށް ނިސްބަތްވާ ސަތޭކަ ވިހި ބޭކަލުންނާ އަޅުގަނޑާ ދިމާވިއެވެ. އެއިން އެއްވެސް ބޭކަލަކާ ކަމަކާމެދު ސުވާލުކުރެވިއްޖެނަމަ؛ އެބޭކަލުގެ އަޚާ އެކަންތައް ފުއްދައިދެއްވާނެ ނަމަވެ ޚިޔާލުކުރާ ހާލުގައި މެނުވީ ނުވެއެވެ. (އެބަހީ: އެބޭކަލަކު ޖަވާބުދޭން ނުޖެހި އަނެއް ބޭކަލަކު ޖަވާބުދިނުމަށް ޚިޔާލުކުރެއްވެއެވެ.) އަދި އެބޭކަލަކުގެ އަޚާ (އެބޭކަލުގެ ބަދަލުގައި) އެކަންތައް ކާފީވެގެން ފުއްދައިދިނުމަށް ޚިޔާލުކޮށްގެންވާ ހާލު މެނުވީ ހަދީޘެއްވެސް ރިވާނުކުރައްވައެވެ."

22- އަޅުގަނޑުމެންނަށް އަބޫ ޚައިޘަމާ ރިވާޔަތްކުރެއްވިއެވެ: އަޅުގަނޑުމެންނަށް ސުފްޔާނު، ޢަމްރުގެ އަރިހުން ރިވާޔަތްކުރެއްވިއެވެ: އެކަލޭގެފާނު ވިދާޅުވިއެވެ:

«كَانَ عُرْوَةُ يَتَأَلَّفُ النَّاسَ عَلَى حَدِيثِهِ»

މާނައީ: "ޢުރްވާ، އެކަލޭގެފާނުގެ ޙަދީޘަށް މީސްތަކުންގެ ހިތްތައް ޚަންބުވައެވެ." (11)

23- އަޅުގަނޑުމެންނަށް އަބޫ ޚައިޘަމާ ރިވާޔަތްކުރެއްވިއެވެ: އަޅުގަނޑުމެންނަށް ސުފްޔާނު، ޢަމްރުގެ އަރިހުން ރިވާޔަތްކުރައްވާ ވިދާޅުވިއެވެ: ބަކްރު ވިދާޅުވިއެވެ:

«لما قدم مكة يعني عروة قال: ائْتُونِي فَتَلَقَّوْا مِنِّي»

މާނައީ: "އެކަލޭގެފާނު -އެބަހީ: ޢުރްވާ- މައްކާއަށް ވަޑައިގެންނެވިހިނދު ވިދާޅުވިއެވެ: "ތިޔަބައިމީހުން އަޅުގަނޑާ ގާތަށް އަންނާށެވެ. އަދި އަޅުގަނޑުގެ ކިބައިން (ޢިލްމާއި ޙަދީޘް) ނަގައިގަންނާށެވެ."

(11) އެބަހީ: މީސްތަކުންގެ ޚިޔާލާ ގޯސްގޮތް ދުރުވެ، އިޚްލާޞް ޝައުޤުވެރިކަމާވެއެވެ. އަދި މީސްތަކުންގެ ބާޒާރުކަމާއި ފުއްދައިދީ، ހަދިޔާއާއި ޚިދުމަތާއި ހައްދަވައެވެ.

24- އަހަރުމެންނަށް އަބޫ ކުރައިބު ރިވާޔަތްކުރެއްވިއެވެ: އަހަރުމެންނަށް މުޢާވިޔާ ބިން ޢަމްރު ރިވާޔަތްކުރެއްވިއެވެ: އަހަރުމެންނަށް ޒާއިދާ، އަޢްމަޝްގެ ކިބައިން، މާލިކު ބިން ޙާރިޘްގެ ކިބައިން، ޢަބްދުއް ރަޙްމާނު ބިން ޔަޒީދު ވިދާޅުވިކަމަށް ރިވާޔަތްކުރެއްވިއެވެ: ޢަލްޤަމާއަށް ދަންނަވައިފިއެވެ:

«قيل لعلقمة: ألا تقعد في المسجد فيجمع إليك وتسأل ونجلس معك فإنه يسأل من هو دونك، قال: فقال علقمة،: إني أكره أن يوطأ عقبي يقال: هذا علقمة هذا علقمة»

މާނައީ: "ތިބާ މިސްކިތުގައި އިށީންނަވާ ނުލައްވަނީތޯ؟ އެއީ ތިބާގެ ގާތަށް (މީސްތަކުން) ޖަމާވެ، އަދި ތިބާގެ ގާތުން ސުވާލުކުރުމަށް، އަދި އަހަރުމެންވެސް ތިބާއާއެކު އިށީންނަމުއެވެ. އެހެނީ ތިބާއަށްވުރެ ދަށް ދަރަޖައިގެ މީހުންނާ ސުވާލުކުރަމުއެވެ." (ޢަބްދުއް ރަޙްމާނު) ވިދާޅުވިއެވެ: ދެން ޢަލްޤަމާ ވިދާޅުވިއެވެ: "އަހުރެންގެ ފަހަތުން ދިޔުމަށް (ފަސްފަހަތުން މީހުން) ހިނގުމަށް އަހުރެން ނުރުހެމެވެ. "މިއީ ޢަލްޤަމާއޭ، މިއީ ޢަލްޤަމާއޭ" ބުނުއްވާތީއެވެ."

25- އަހަރުމެންނަށް ޔަޙްޔާ އާއި އަބޫ ސަޢީދު ރިވާޔަތްކުރެއްވިއެވެ: އެއީ އަޢްމަޝްގެ ކިބައިން، އަބޫ ޞާލިޙުގެ ކިބައިން، އަބޫ ހުރައިރާގެ ކިބައިން، -އަދި އަހުރެންނަށް ފެންނަގޮތުން ޔަޙްޔާ ވިދާޅުވިއެވެ- ނަބިއްޔާ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ގެ ކިބައިންނެވެ:

«منْ سلك طَرِيقًا يَبْتغي فِيهِ عِلْمًا، سَهَّلَ اللَّهُ لَهُ بِهِ طَرِيقًا إِلَى الْجَنَّةِ، وَمَنْ أَبْطَأَ بِهِ عَمَلُهُ، لَمْ يُسْرِعْ بِهِ نَسَبُهُ» [12]

މާނައީ: "އެ މަގަކުން ޢިލްމު ހޯދުމަށްޓަކައި ހިނގާ މީހަކަށް މަގެއް ފަސޭހަކުރެއްވުމަށް؛ އެމަގަކުން ސުވަރުގެއަށް މަގެއް اللَّهُ تَبَارَكَ وَتَعَالَى އެކަލާނގެ ފަސޭހަކޮށްދެއްވާނެއެވެ. އަދި އެމީހެއްގެ ޢަމަލު އޭނާ ފަސްކޮށްލާފާ މަސައްކަތެއް ނެތި؛ ފަހު އޭނާގެ ނަސަބުގެ ސަބަބުން އަވަސްވެގެން ނުދާނެއެވެ." [13]

---

[12] صحيح مسلم: 2699

[13] އެބަހީ: ދުނިޔޭގައި އަމަލުތަކުން ކުރު ވެއްޖެނަމަ، އެކަމުގައި ކަންކަމުގެ ފަސްޖެހިގެންވެ، އޭގެ ސަބަބުން ހަލާކުގައި ވެއްޖެނަމަ އޭނާގެ ނަސަބާއި ބޮޑު ޢާއިލާއަކަށް ނިސްބަތްވުމަކުން، ބަދަލުކޮށް ކޮށްދެވޭނެ ފައިދާއެއް ނުކުރާނެއެވެ. އަދި އަމަލު ހެޔޮކޮށް ދިމާވި އުޅުމާއެކު ބޮޑު ބޭފުޅުންގެ ނަސަބަކަށް ނިސްބަތްވުން ފައިދާ ނުކުރާނެއެވެ.

-26 ޢަބްދުއްރައްޒާޤް އަށް މަޢުމަރުގެ ޖާމިޢު ރިވާޔަތްކުރެއްވިއެވެ: ޢަބްދުއްރައްޒާޤް ސުފްޔާން ބިން ޢުޔައިނާ، ޢަމްރުގެ އަރިހުން، ޔަޙްޔާ ބިން ޖަޢުދާ ވިދާޅުވިކަމަށް ރިވާޔަތްކުރެއްވިއެވެ:

«أراد عمر أن يكتب السنة ثم كتب في الناس: من كان عنده شيء من ذلك فليمحه»

މާނައީ: "ސުންނަތް ލިޔުއްވުމަށް ޢުމަރު ޤަޞްދުކުރެއްވިއެވެ. ދެން އެއަށްފަހު އެކަލޭގެފާނު މީސްތަކުންގެ ތެރޭގައި ލިޔުއްވިއެވެ: "އޭގެ ތެރެއިން އެއްވެސް އެއްޗެއް އެމީހެއްގެ އަތުގައި އޮތް މީހަކު ފަހެ އެ ފޮހެލައިލާށެވެ." (14)

---

(14) ދަންނައެވެ! ޢިލްމާއި ހަދީޘްތައް ލިޔުމަކީ ނުބައި ކަމެއްކަމާ ގޮތަކަށް މިއުއްމަތް މީގެ ފުރަތުން އަންނަ އަޞްޙާބުންގެ ވަޤުތަކީ: އިސްލާމްދީނުގެ ކުރީގެ ޒަމާނުގައި ޤުރުއާން ލިޔުއްވައި އެހެން އެއްޗެއް ލިޔުން މަނާކުރައްވާފައިވާކަމެވެ. އޭގެ ސަބަބަކީ ޤުރުއާން ޙަދީޘްއާ ޚަލަބަލިވެ، ދެމެދުގައި ތަފާތުކުރުމުގެ ޤާބިލުކަން އެހެން އެއްޗެއް އެއާ ގަސްދުނިވެ، ޢާއިލީ ޙިސާބުން އަޚްލާޤުވެރި ފޮތްތަކުގައި ހުރިހުރިގޮތެވެ. ހަދީ މީސްތަކުން ހިތުދަސްކޮށް ގެންގުޅުއްވި ކަމަށެވެ. ދެން އެއަށްފަހު މި ޙުކުމް ފިލުވައިލެއްވުމެވެ، ޤުރުއާން ޙަދީޘްއާ ޚަލަބަލިނުވާނެކަމުގެ ޔަޤީންކަން ހާސިލުވުމުން ޙަދީޘް ލިޔުމުގެ ހުއްދަ ދެއްވީއެވެ. ވީމާ ބޮޑެތި ސަޙާބީންނާއި ތާބިޢީން ލިޔުއްވިކަން ހިތުދަސްވާ ހަދީޘްތަކެއް ރިވާޔަތްވެގެންވެއެވެ.

ބުޚާރީއާއި މުސްލިމު ނަޤުލުކުރެއްވި ޙަދީޘްގައި ވާގޮތުން ރިވާޔަތްވެއެވެ: (فَقَامَ أَبُو شَاهٍ، رَجُلٌ مِنْ أَهْلِ الْيَمَنِ، فَقَالَ: اكْتُبُوا لِي يَا رَسُولَ اللهِ، فَقَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّىٱللَّهُعَلَيْهِوَسَلَّمَ: اكْتُبُوا لِأَبِي شَاهٍ قُلْتُ لِلْأَوْزَاعِيِّ: مَا قَوْلُهُ: اكْتُبُوا لِي يَا رَسُولَ اللهِ، قَالَ: هَذِهِ الْخُطْبَةُ الَّتِي سَمِعَهَا مِنْ رَسُولِ اللهِ صَلَّىٱللَّهُعَلَيْهِوَسَلَّمَ.) (صحيح البخاري: 2434، ومسلم: 1355)

މާނައީ: "ދެން ޔަމަނުގެ އަހުލުވެރިންގެ ތެރެއިން މީހަކު ކަމުގައިވާ އަބޫ ޝާހު ތެދުވެ ދަންނަވައިފިއެވެ: "އޭ ﷲ ގެ ރަސޫލާއެވެ! އަހުރެންނަށް ލިޔުއްވާދެއްވާށެވެ." ދެން ﷲ ގެ ރަސޫލާ صَلَّىٱللَّهُعَلَيْهِوَسَلَّمَ ޙުކުމްކުރެއްވިއެވެ: "ތިޔަބައިމީހުން އަބޫ ޝާހަށް ލިޔުއްވާށެވެ." އަހުރެން (އައުޒާޢީ) އާ ދޭހަކުރީމި: ރަސޫލާ ޙުކުމްކުރެއްވީ: "އޭ ﷲ ގެ ރަސޫލާއެވެ، އަހުރެންނަށް ލިޔުއްވާދެއްވާ" މި ބުނީ ކޮން އެއްޗަކަށް ހެއްޔެވެ؟" ވިދާޅުވިއެވެ: "ﷲ ގެ ރަސޫލާ صَلَّىٱللَّهُعَلَيْهِوَسَލَّمَ ގެ އަރިހުން އޭނާ އަޑުއެހި ޚުޠުބާއެވެ."

ރަސޫލާ صَلَّىٱللَّهُعَلَيْهِوَسَلَّمَ ގެ އަރިހުން އެންމެ ގިނައިން ޙަދީޘް ރިވާކުރެއްވި ޞަޙާބީ އަބޫ ހުރައިރާ ވިދާޅުވިއެވެ:

«مَا مِنْ أَصْحَابِ النَّبِيِّ صَلَّىٱللَّهُعَلَيْهِوَسَلَّمَ أَحَدٌ أَكْثَرَ حَدِيثًا عَنْهُ مِنِّي، إِلَّا مَا كَانَ مِنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ عَمْرٍو، فَإِنَّهُ كَانَ يَكْتُبُ وَلَا أَكْتُبُ» (صحيح البخاري: 113)

މާނައީ: "ނަބިއްޔާ ﷺ ގެ އަޞްޙާބުބޭކަލުންގެ ތެރޭގައި އަހަރެންނަށްވުރެ ޙަދީޘް ގިނަ މީހެއް ނުވެއެވެ. ޢަބްދު ﷲ ބިން ޢަމްރުގެ އިތުރުން. އެކަމަކު އެއީ ލިޔުއްވަމުން ގެންގުޅުއްވިއެވެ. އަހަރެންނަކީ ނުލިޔަމެވެ."

އަދި ޢަބްދު ﷲ ބިން ޢަމްރު ބުނެވެ ވިދާޅުވިއެވެ:

(كُنْتُ أَكْتُبُ كُلَّ شَيْءٍ أَسْمَعُهُ مِنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أُرِيدُ حِفْظَهُ، فَنَهَتْنِي قُرَيْشٌ وَقَالُوا: أَتَكْتُبُ كُلَّ شَيْءٍ تَسْمَعُهُ وَرَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بَشَرٌ يَتَكَلَّمُ فِي الْغَضَبِ، وَالرِّضَا، فَأَمْسَكْتُ عَنِ الْكِتَابِ، فَذَكَرْتُ ذَلِكَ لِرَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَأَوْمَأَ بِأُصْبُعِهِ إِلَى فِيهِ، فَقَالَ: «اكْتُبْ فَوَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ مَا يَخْرُجُ مِنْهُ إِلَّا حَقٌّ»)

(سنن أبي داود: 3646)

މާނައީ: "ﷲ ގެ ރަސޫލާ ﷺ ގެ އަރިހުން އަޑުއިވޭ ކޮންމެ އެއްޗެއް އަހަރެން ލިޔަމުންދިޔައީމެވެ. އެއީ އަހަރެން އެ ހިފަހައްޓަން ބޭނުންވެގެންނެވެ. ދެން ޤުރައިޝުންގެ މީހުން އެކަން އަހަރެންނަށް މަނާކޮށްލައި ބުނެއެވެ: "ﷲ ގެ ރަސޫލާ ﷺ އަކީ ކޯފާވެ އަދި ރުއްސަވާ ހުންނަވާފައިވެސް އެކި ބަސްފުޅު ވާހަކަފުޅު އިންސާނަކަށްވާއިރު މިހާ އެކަކާމެދު އަޑުއިވޭ ކޮންމެ އެއްޗެއް ލިޔަނީހޭއޭއެވެ؟" ދެން އަހަރެން ލިޔުން ހުއްޓާލީމެވެ. އަދި ﷲ ގެ ރަސޫލާ ﷺ ގެ އަރިހުގައި އެވާހަކަ ދަންނަވައިލީމެވެ. އޭރުން އެކަލޭގެފާނު އަނގަފުޅަށް އިޝާރާތްކުރައްވާ ބަޔާންކުރެއްވިއެވެ: "ލިޔާށެވެ! ތިމަންކަލޭގެފާނުގެ ނަފްސު އެކަލާނގެ އަތްޕުޅުގައިވާ އިލާހު ގަސަމް ވިދާޅުވަމެވެ! ޙައްޤު މެނުވީ މިއިން ނުނިކުންނާނެއެވެ."

އިސްޙާޤު އަލްކައުސަޖު އިމާމް އަޙްމަދަށް ދަންނަވައެވެ:

(مَنْ كَرِهَ كِتَابَ الْعِلْمِ؟ قَالَ: «كَرِهَهُ قَوْمٌ وَرَخَّصَ فِيهِ آخَرُونَ»، قُلْتُ لَهُ: لَوْ لَمْ يُكْتَبِ الْعِلْمُ لَذَهَبَ؟ قَالَ: «نَعَمْ، وَلَوْلَا كِتَابَةُ الْعِلْمِ أَيُّ شَيْءٍ كُنَّا نَحْنُ؟») (جامع بيان العلم وفضله: 431)

މާނައީ: "އިލްމު ލިޔުމަށް ނުރުހުނީ ކާކު ބައެއްމީހުންތޯ؟" ވިދާޅުވިއެވެ: "އެއްބަޔަކު ނުރުހުނެވެ. އަދި އަނެއްބައިމީހުން އެކަމަށް ހުއްދަދެއްވިއެވެ." އަހަރެން ދަންނަވައިލީމެވެ: "އިލްމު ނުލިޔުނުނަމަ ގެއްލިގެންދާނެހެއްޔެވެ؟" ވިދާޅުވިއެވެ: "އާނއެކެވެ. އިލްމު ނުލިޔުނުނަމަ އަހަރުމެންވީ ކޮން އެއްޗަކަށްކަމެއްތޯއެވެ!؟"

އެހެންނަމަވެސް ފަހުން އުއްމަތުގެ އިޖްމާޢުވެގެންދިޔައީ ޞަޙާބީންގެ ފަހުން ބަޔާންކުރުމާއި އަޙްކާމްތަކާއި އިލްމު ލިޔެކިޔުމަކީ ޖާއިޒު ކަމެއްކަމަށެވެ. އެހެންކަމުން ބަޔާންކުރުމާއި އަޙްކާމް ލިޔުމުގެން ބަލާ ނުކުތުގައި އަހަރުމެންނަށް މިޙާލު ބާކީ ގޮތެއް ނުފެނެއެވެ.

އަލްޚަޠީބުލް ބަޣްދާދީ ވިދާޅުވިއެވެ:

(فَقَدْ ثَبَتَ أَنَّ كَرَاهَةَ مَنْ كَرِهَ الْكِتَابَ مِنَ الصَّدْرِ الْأَوَّلِ إِنَّمَا هِيَ لِئَلَّا يُضَاهَى بِكِتَابِ اللَّهِ تَعَالَى غَيْرُهُ، أَوْ يُشْتَغَلَ عَنِ الْقُرْآنِ بِسِوَاهُ وَنُهِيَ عَنِ الْكُتُبِ الْقَدِيمَةِ أَنْ تُتَّخَذَ لِأَنَّهُ لَا يُعْرَفُ حَقُّهَا مِنْ بَاطِلِهَا وَصَحِيحُهَا مِنْ فَاسِدِهَا، مَعَ أَنَّ الْقُرْآنَ كَفَى مِنْهَا وَصَارَ مُهَيْمِنًا عَلَيْهَا، وَنُهِيَ عَنْ كَتْبِ الْعِلْمِ فِي صَدْرِ الْإِسْلَامِ وَجِدَّتُهُ لِقِلَّةِ الْفُقَهَاءِ فِي ذَلِكَ الْوَقْتِ، وَالْمُمَيِّزِينَ بَيْنَ الْوَحْيِ وَغَيْرِهِ، لِأَنَّ أَكْثَرَ الْأَعْرَابِ لَمْ يَكُونُوا فَقِهُوا فِي الدِّينِ وَلَا جَالَسُوا الْعُلَمَاءَ الْعَارِفِينَ، فَلَمْ يُؤْمَنْ أَنْ يُلْحِقُوا مَا يَجِدُونَ مِنَ الصُّحُفِ بِالْقُرْآنِ، وَيَعْتَقِدُوا أَنَّ مَا اشْتَمَلَتْ عَلَيْهِ كَلَامُ الرَّحْمَنِ وَأُمِرَ النَّاسُ بِحِفْظِ السُّنَنِ إِذِ الْإِسْنَادُ قَرِيبٌ، وَالْعَهْدُ غَيْرُ بَعِيدٍ، وَنُهِيَ عَنِ الِاتِّكَالِ عَلَى الْكِتَابِ، لِأَنَّ ذَلِكَ يُؤَدِّي إِلَى اضْطِرَابِ الْحِفْظِ حَتَّى يَكَادُ يَبْطُلُ وَإِذَا عُدِمَ الْكِتَابُ قَوِيَ لِذَلِكَ الْحِفْظُ الَّذِي يَصْحَبُ الْإِنْسَانَ فِي كُلِّ مَكَانٍ وَلِهَذَا قَالَ سُفْيَانُ الثَّوْرِيُّ مَا أَخْبَرَنَا ابْنُ رِزْقَوَيْهِ، أَخْبَرَنَا عُثْمَانُ بْنُ أَحْمَدَ، حَدَّثَنَا حَنْبَلُ بْنُ إِسْحَاقَ، حَدَّثَنِي أَبُو عَبْدِ اللَّهِ وَهُوَ أَحْمَدُ بْنُ حَنْبَلٍ، حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ، عَنْ سُفْيَانَ الثَّوْرِيِّ، قَالَ: بِئْسَ الْمُسْتَوْدِعُ الْعِلْمَ الْقَرَاطِيسَ، قَالَ: وَكَانَ سُفْيَانُ يَكْتُبُ، أَفَلَا تَرَى أَنَّ سُفْيَانَ ذَمَّ الِاتِّكَالَ عَلَى الْكِتَابِ وَأَمَرَ بِالْحِفْظِ، وَكَانَ مَعَ ذَلِكَ يَكْتُبُ احْتِيَاطًا وَاسْتِيثَاقًا وَكَانَ غَيْرُ وَاحِدٍ مِنَ السَّلَفِ يَسْتَعِينُ عَلَى حِفْظِ الْحَدِيثِ بِأَنْ يَكْتُبَهُ وَيَدْرُسَهُ مِنْ كِتَابِهِ، فَإِذَا أَتْقَنَهُ مَحَا الْكِتَابَ خَوْفًا مِنْ أَنْ يَتَّكِلَ الْقَلْبُ عَلَيْهِ فَيُؤَدِّي ذَلِكَ إِلَى نُقْصَانِ الْحِفْظِ وَتَرْكِ الْعِنَايَةِ بِالْمَحْفُوظِ)

(تقييد العلم:1/57-58)

މާނައީ: "އެންމެ ފުރަތަމަދައުރުގެ އުޅުއްވި ބޭކަލުންގެ ތެރެއިން ފޮތްފޮތަށް ނުރުހުއްސެވި ބޭކަލުން ނުރުހުއްސެވިކަން ކަށަވަރީ ﷲ ތަޢާލާގެ ފޮތާ އެހެން އެއްޗެއް ވައްތަރުވެގެން ދިޔަ ނުދިނުމަށް، ނުވަތަ ޤުރުއާން ދޫކޮށް އެހެން އެއްޗަކަށް މަޝްޣޫލުވެގެން ނުވުމަށްޓަކައެވެ. އަދި ކުރީގެ ފޮތްތައް ހިފުމަކީ ގެންގުޅުން ނަހީކުރެއްވީ އެހެނީ އޭގެ ބާޠިލުކަން ޙައްޤެއް، އަދި އޭގެ ޞައްޙަ އެއްޗަކާއި ފާސިދު އެއްޗަކާއި އެނގިގެން ނުވާތީއެވެ. އަދި ޤުރުއާން އެއާ ނުލައި ފުދިއްޖެއިރު، އަދި އެފޮތްތަކުގެ މައްޗަށް ގަދަވެގެންވާ ފޮތަކަށްވެފައިވާތީއެވެ. އަދި އިސްލާމްދީނުގެ ފެށުމުގައި ޢިލްމު ލިޔުއްވުމާއި، ކުރައްވާ ނަހީކުރެއްވުމީ އެވަގުތުގައި ފިޤުހުވެރިން މަދުވުމުންނެވެ، އަދި ވަޙީއާއި އެހެން ތަކެއްޗާ ތަފާތުކުރާ މީހުން މަދުވެގެންނެވެ. އެހެނީ ދީނު ޢަރަބި ބަދަވިން ދީނުގައި ފިޤުހުވެރިވެ ފަހުމުވެރިވެ ނުވެއެވެ. އަދި ކަންކަން ދަންނަ އިލްމުވެރިންނާއި އިށީނު މަޖިލިސްކޮށްފައިވެސް ނުވެއެވެ. އެހެންކަމުން އެމީހުންނަށް ފެންނަ ޞުޙުފުތަކާ ޤުރުއާނާ ގުޅުވާނެކަމާމެދު، އަދި އޭގައި ޝާމިލުވެފައިވާ ބަސްތަކަކީ ރަޙްމާނުވަންތަ އިލާހުގެ ބަސްފުޅުތަކެއްކަމަށް ގަބޫލުކުރާނެކަމުން ނަހީކުރީއެވެ. އަދި ސުންނަތްތައް ހިފެހެއްޓުމަށް އަމުރުކުރެއްވީ މީސްތަކުންނަށް ސަނަދު ގާތްކަމާއި، އަދި ޒަމާނާ ދުރު ނޫނެވެ. އަދި ފޮތަށް ބަރޯސާވުމުން ނަހީކުރެއްވީ އެކަމަކީ ހިފްޒުގައި ކަޅުވިލާ ލެވި ނެތިގެން ދާނެކަމެއް ކަމުންނެވެ. އަދި ފޮތް ނެތިއްޖެ ހިނދު ކޮންތަނަކުވެސް އިންސާނާއެކު ހުންނަ ހިފްޒު ވަރުގަދަވާނެއެވެ. އެހެންކަމުން ސުފްޔާނުއް ޘައުރީ ވިދާޅުވިއެވެ.

ނިމިއްޖެނަމަ އުނިނުދުން އިންސާނާ އަކީ ކަށްވެ ތަނަވަސް އެކުލެވި ދޭ އެއްޗެއް ހިތުދަސްކުރުމުގެ ބާރު
އުކާލަންޖެހޭ ގަދަވެއްޖެ. މިހެން ސުވާލުކުރުމުން ޝައިޚު ވިދާޅުވިއެވެ: އެއީ އިބްނު ޙަޖަރުގެ ޒަމާނުގައި އަހަރުމެންނަށް
ހަބަރުދާރުވާގޮތަށް ގޮތެއް، ދުރުމަތީން ބޭނުން އަހަރުމެންނަށް ހަބަރުދޭތީ، ބަލައިލުމުން ބޭނުން އިސްލާމީ
އަހަރުމެންނަށް ކިޔައިދެއްވާ، އަދި އިބްނު الله -ތަޢާލާ- އަހަރުމެންނަށް ބޭނުން ބަލައިލަ- އަހަރުމެންނަށް ކިޔައިދެއްވާ،
އަހަރުމެންނަށް ދައްކާ ބޭނުން ސުވާލު، ޝައިޚުލް ޢުޘައިމީން ވިދާޅުވިއެވެ: "އިލްމު ޙަދީޘްގެ
އެއްކޮށްކުރެވިގެން: ކިތާބުގެ ބަޔާނާއެކު ނުބައިކަމާއެކު!" (ޙަދީޘް) ވިދާޅުވިއެވެ: އެއާއެކުގައި ޝައިޚުން ލިޔުއްވާ
އުޅުއްވިއެވެ. ފޮތުން ބަޔާންވެފައިވާ ނުބައިކަމާއެކު، އަދި ހިތުދަސްކުރުމުގެ ބާރުވެފައިވާކަމުގައި، އެއާއެކުގައި
ޙައްޤާއިމުވުމުގެ ގޮތުން އަދި އިލްމުގެ ބޭނުން ކޮންމެވެސް ގޮތަކަށް ޝައިޚުން ލިޔުއްވާފައިވާ ވިސްނުމަކީ ނުފެނޭކަމެވެ!؟ އަދި
ސަލަފުންގެ ބޮޑެތި އިމާމުންނާއި ދިރާސާކުރުމާ ބެހޭ ކިތާބުތަކާ ދިމާއަށް ހިތުދަސްކުރުމުގެ ބަޔާނެއް، އަދި ލިޔުމުގެ އެހީތެރިކަން
ދަސްކުރުމުގެ އަސްލަކީ ދަސްކޮށްދިނުމެވެ. ދެން ތަފްސީލުކޮށް ފުރިހަމަކަމާއެކު ދިރާސާކުރުމަށް ދަސްކުރުމަށް ފުރުޞަތުދީފައިވާކަމެވެ. އެއީ
ހިތް އަޅައިގަންނަ ބަލަހައްޓާވާހިތުން ދިރާސާކުރުމުގެ ގޮތުން. އެހެން ފުރުޞަތުގެ ހިތުދަސްކުރުމުގެ އުސޫލު، ދަސްކޮށްދިނުމަށް
ބޭނުންވާ ބޭނުންތައް ހިތުދަސްކުރުމުގެ ދިރާސާ ދަސްކުރެވުނެވެ."

އަސްލުބަސްތަކުން ވިދާޅުވިއެވެ: (وَالْحَدِيثُ لَا يُضْبَطُ إِلَّا بِالْكِتَابِ ثُمَّ بِالْمُقَابَلَةِ وَالْمُدَارَسَةِ، وَالتَّعَهُّدِ، وَالتَّحَفُّظِ، وَالْمُذَاكَرَةِ، وَالسُّؤَالِ، وَالْفَحْصِ عَنِ النَّاقِلِينَ، وَالتَّفَقُّهِ بِمَا نَقَلُوهُ وَإِنَّمَا كَرِهَ الْكِتَابَ مَنْ كَرِهَ مِنَ الصَّدْرِ الْأَوَّلِ، لِقُرْبِ الْعَهْدِ، وَتَقَارُبِ الْإِسْنَادِ وَلِئَلَّا يَعْتَمِدَهُ الْكَاتِبُ فَيُهْمِلُهُ، أَوْ يَرْغَبُ عَنْ تَحَفُّظِهِ وَالْعَمَلِ بِهِ، فَأَمَّا وَالْوَقْتُ مُتَبَاعِدٌ، وَالْإِسْنَادُ غَيْرُ مُتَقَارِبٍ، وَالطُّرُقُ مُخْتَلِفَةٌ، وَالنَّقَلَةُ مُتَشَابِهُونَ، وَآفَةُ النِّسْيَانِ مُعْتَرِضَةٌ، وَالْوَهْمُ غَيْرُ مَأْمُونٍ، فَإِنَّ تَقْيِيدَ الْعِلْمِ بِالْكِتَابِ أَوْلَى وَأَشْفَى، وَالدَّلِيلُ عَلَى وُجُوبِهِ أَقْوَى) (المحدث الفاصل: 397/1)

މާނައީ: "ލިޔުމުގައިވާ ފޮތުން ދެން އެއަށްފަހު އަލުގައި ދިރާސާކުރުމާއި، ހަމަޖެހުމާއި، މުޠާލިޢާކުރުމާއި، ޙަދީޘްކިޔުން،
އެކަކު އަނެކަކާ ކިޔުން މުޒާކަރާކުރުމާއި، ސުވާލުކުރުމާއި، ނަގުލުކުރާ ބޭފުޅުން ކަންކަން ފާހަގަކޮށް، އަދި އެބޭފުޅުން
ނަގުލުކުރި ތަކެތި ފުރިހަމައަށް ވިސްނުމުން ފިޔަވައި ކަމެއް ހިފެހެއްޓިފައި ހުރެވޭނެހެއްނުވާނެއެވެ. ފުރަތަމަޒަމާނު
އުޅުނު ބޭކަލުންގެ ތެރެއިން ލިޔުމަށް ނުރުހުނީ ބޭނުންތެރިކަން ކުރީކަމުގައި ދެކޮށްފައި ސަނަދުވެސް ގާތްވެގެންވާތީއެވެ،
ސަނަދުވެސް ކައިރިވެގެންވާތީއެވެ، އަދި ލިޔުންތެރިޔާ އެއަށް ބަރޯސާވެގެން، ދެން އޭގައި ހިތުދަސްކުރުމާއި ޢަމަލުކުރުން
އަޅައިނުލާނެތީއެވެ، ނަމަވެސް އެކަމުން ދުރަށް ޒަމާނު ދުރުކުރެވިގެން ނަގުލުކުރަނީ ސަނަދުގައި. ދެން ވަގުތު
(ދުރަސްވެފައި ޖަމާން) ދުރުވެވެގެންވެ، ސަނަދުވެސް ކައިރިވެގެން ނުވެ، (ތަރީޤަތައް) މަގުތައް ތަފާތުވެގެންވެ،
ނަގުލުކުރާ މީހުން (އެކެއްގެ އަނެކަކާ ވައްތަރު) ވައްތަރުވެ، ހަނދާންނެތުމުގެ އާފާތް ހުރަހަޅާ، ވަހުމާ ވެދި އަމާންކަމާއި
ދުރުކަމުގައި ހުއްޓާ؛ ލިޔެގެން ޢިލްމު ހިފެހެއްޓުމަކީ އެންމެ އަޅުގަ އަދި ޝިފާ ބޮޑުކަމެވެ. އަދި އެކަން
ވާޖިބުވުމުގެ ދަލީލަކީ ގަވިއްޔު ދަ ވެގެންވެއެވެ."

27- އަހަރުމެންނަށް އަބޫ ޒުރްޢާ ކިޔާދެއްވިއެވެ: އަހަރުމެންނަށް ސުލައިމާނު ބިން ޙަރްބު، އިބްރާހީމް ބިން މައިސަރާގެ އަތުން، ޠާވޫސްގެ އަތުން ކިޔާދެއްވިއެވެ: އެކަލޭގެފާނު ވިދާޅުވިއެވެ:

«إِنْ كَانَ الرَّجُلُ يَكْتُبُ إِلَى ابْنِ عَبَّاس يَسْأَلُهُ عَنِ الأَمْرِ؟ فَيَقُولُ لِلرَّجُلِ الَّذِي جَاءَ بِالْكِتَابِ: أَخْبِرْ صَاحِبُكَ أَنَّ الأَمْرَ كَذَا وَكَذَا وأَنَّا لا نَكْتُبُ فِي الصُّحُفِ إِلا الرَّسَائِلَ وَالْقُرْآنَ»

މާނައީ: "ކަމަކާބެހޭ ސުވާލުކުރުމަށް މީހަކު އިބްނު ޢައްބާސްގެ އަރިހަށް ސިޓީއެއް، ފޮނުވާ އެސިޓީ ހިފައިގެން އަންނަ މީހާއަށް އެކަލޭގެފާނު ވިދާޅުވާކަމުގައިވެއެވެ: "އެކަންވަނީ މިފަދަ އެވާހަކަ ތިބާގެ އެކުވެރިޔާއަށް ޚަބަރުދީށެވެ. އަދި ސިޓީތަކާއި އަދި ޤުރުއާން ފިޔަވައި އަހަރުމެން ޞުޙުފާތަކުގައި ލިޔުން ނުލިޔަމެވެ."

28- އަހަރުމެންނަށް އަބޫ ޒުރްޢާ ކިޔާދެއްވިއެވެ: އަހަރުމެންނަށް އިބްނު ފުޟައިލު، އިބްނު ޝުބްރުމާގެ އަތުން، އައްޝަޢްބީ ވިދާޅުވިކަމަށް ޚަބަރުދެއްވިއެވެ:

«مَا كَتَبْتُ سَوْدَاءَ فِي بَيْضَاءَ وَلا سَمِعْتُ مِنَ رَجُلٍ حَدِيثًا فَأَرَدْتُ أَنْ يُعِيدَهُ عَلَيَّ»

މާނައީ: "އަހުރެން ހުދުއެއްގައި ކަޅެއް (އެބަހީ: ކަރުދާހުގައި ދެލިން) ލިޔުމެއް ނުލިޔަމެވެ. އަދި އަހުރެން އެއްވެސް މީހެއްގެ ގާތުން ޙަދީޘެއް (ނުވަތަ ވާހަކައެއް) އަޑުއަހާ، ދެން އަނބުރާ އެބަހައް އަހުރެންނަށް ތަކުރާރުކޮށް ދިނުމަށް އެދިފައި ނުވަމެވެ." (15)

---

(15) އައްޝަޢްބީގެ ކުރިމަތީގައި އުޅުއްވި ސަޙާބީންގެ ބޭކަލުންގެ ހިފްޡުކުރުމުގެ ބާރުގެ ވަރުގަދަކަމުގެ އެކި މަޝްހޫރުވެގެންވާ ކަމެކެވެ. އޭގެ ބައެއް ބޭކަލުން އަޅުއް ކިބައިން ޙާޟިރުވެ، ހިފްޡުކުރުމުގެ ޤާބިލުކަން ހުރިހާ ދުވަހަކުން ގެންގުޅުއް ބާރާ ގަޔާވާއިން އަންގަ ގަދަހަކާއި ދަރަސްކުރެއްވުމުގައި ބާރުގަދަވެގެންވެއެވެ. އަދި އެއީ ﷲ ތަޢާލާ އެކަލޭގެފާނުގެ ޢިބާދަތްތަކުގައި ބަރަކާތް ދެއްވާ ނިޢުމަތްތަކެވެ. އަދި އެއާއެކު އެއީ ﷲ ގެ ދީނަށް ޚިދުމަތްކުރެއްވި ތިލްމީޛުން ހާސިލްކޮށް ތަރައްޤީކުރި ބަލާގަތުން. އިމާމް ސަލަފުންގެ އިމާމުއަޙްމަދުގެ އަބޫ ޒުރްޢާ ވިދާޅުވިއެވެ:

(إن في بيتي ما كتبته منذ خمسين سنة، ولم أطالعه منذ كتبته، وإني أعلم في أي كتاب هو، في أي ورقة هو، في أي صفحة هو، في أي سطر هو... ما سمعت أذني شيئا من العلم إلا وعاه قلبي، وإني كنت أمشي في سوق بغداد فأسمع من الغرف صوت المغنيات فأضع إصبعي في أذني مخافة أن يعيه قلبي) (تاريخ بغداد: 12/ 33)

ވަނީ: "އަހަރެން ފަންސާސް އަހަރުކުރިއްސުރެ ލިޔެފައިވާ ތަކެތި އަހަރެންގެ ގޭގައި ވާނެއެވެ. އަހަރެން އެލިޔުނުއްސުރެ އެބަލައި މުޠާލަޢާކޮށްފައި ނުކިޔަމެވެ. އެއާއެކު އަހަރެންނަށް ކޮން ފޮތެއްގެ، ކޮން ކަރުދާހެއްގެ، ކޮން ސަފުޙާއެއްގެ، ކޮން ސަތުރެއްގައިކަން އަހަރެންނަށް އެނގޭނެއެވެ... ޢިލްމުން އެއްޗެއް އަހަރެންގެ ކަންފަތަށް އިވިއްޖެނަމަ އަހަރެން ހިތުން އެނގިގަތުމެއް ނެތި ދޫކޮށްލާފައެއް ނުވެއެވެ. އަހަރެން ބަޣްދާދުގެ ބާޒާރުގައި ހިނގަމުންދާއިރު ކޮޓަރިތަކުން ލަވަކިޔާ އަންހެނުންގެ އަޑު އިވުމުން އަހަރެންގެ ކަންފަތުގައި އިނގިލި އަޅަމެވެ. އެއީ އަހަރެންގެ ހިތް އެތަކެތި ނަގައިގަން ބައްޓަންކޮށްފާނެކަމަށް ބިރުންނެވެ."

އަލްޚަޠީބުގެ މިބަސްފުޅާމެދު ޢަޖައިބުވެގެން މީހަކު އުޅުމުން އިސްޙާޤު ބިން ޙަސަނުއަށް ވިދާޅުވިއެވެ:

(أَتَعْجَبُ مِنْ هَذَا يَا أَبَا حَسَنٍ؟ ...لَا أُحَدِّثُكَ إِلَّا عَنْ نَفْسِي كُنْتُ لَا أَكْتُبُ شَيْئًا إِلَّا حَفِظْتُهُ وَإِنِّي الْآنَ لَكَأَنِّي أَنْظُرُ إِلَى أَكْثَرَ مِنْ سَبْعِينَ أَلْفِ حَدِيثٍ فِي كِتَابِي) (الجامع لأخلاق الراوي: *1769*)

ވަނީ: "އޭ އަބޫ ޙަސަނެވެ! މިބަސްފުޅާމެދު މިހާ ޢަޖައިބުވަނީހެއްތޯ!؟ އަހަރެންގެ އަމިއްލަ ނަފްސުގެ ވާހަކަ ނޫނީ ނުކިޔާ ބަޔާންކުރަމެވެ. އަހަރެން އެއްޗެއް ހިތުދަސްނުކޮށްގެން ލިޔުމެއް އެއްވެސް ނުލިޔަމެވެ. އަހަރެންނަށް މިހާރުވެސް އަހަރެންގެ ފޮތުގައިވާ ހަތްދިހަ ހާސް ޙަދީޘަށްވުރެ ގިނަ ޢަދަދެއް ފެންނަ ކަހަލައެވެ."

-29 އަހަރުމެންނަށް އަބޫ ޚައިޘަމާ ކިޔައިދެއްވިއެވެ: އަހަރުމެންނަށް އިބްނު ޢުޔައިނާ، އިބްނު އަބީ ނަޖީހުގެ އަރިހުން، މުޖާހިދު ވިދާޅުވިކަމަށް ނަޤުލުކުރެއްވިއެވެ:

«﴿وَٱجْعَلْنَا لِلْمُتَّقِينَ إِمَامًا﴾ [الفرقان: 74] قال: نأتم بهم ونقتدي بهم حتى يقتدي بنا من بعدنا»

މާނައީ: "(ﷲ ގެ ބަސްފުޅުގައިވާ) "އަދި އަހަރެމެންނީ ތަޤުވާވެރިންނަށް ހުރި އިމާމުންކަމުގައި ލައްވާދެއްވާށެވެ." (މުޖާހިދު) ވިދާޅުވިއެވެ: އެބަހީ: ތަޤުވާވެރިންނަށް ތަބަޢަވެ، އެމީހުންނަށް އިޤްތިދާކުރާ ބަޔަކުކަމުގައި ލައްވާދެއްވާށެވެ. އެއީ އަހަރުމެންގެ ފަހުންވާ މީހުން އަހަރުމެންނަށް ތަބަޢަވުމަށްޓަކައިއެވެ."

-30 އަހަރުމެންނަށް އަބޫ ޚައިޘަމާ ކިޔައިދެއްވިއެވެ: އަހަރުމެންނަށް ޖަރީރު، މުޣީރާގެ ކިބައިން، ޙައްމާދުގެ އަރިހުން، މުޖާހިދުގެ އަރިހުން ކިޔައިދެއްވިއެވެ:

«﴿وَجَعَلَنِي مُبَارَكًا أَيْنَ مَا كُنتُ﴾ [مريم: 31] مُعَلِّمًا لِلْخَيْرِ»

މާނައީ: "(ﷲ ގެ ބަސްފުޅުގައިވާ) "އަދި އަހުރެންނީ ކޮންމެ ތަނެއްގައި ބަރަކާތްތެރި މީހެއްކަމުގައި އެކަލާނގެ އަހުރެން ލެއްވިއެވެ." ވިދާޅުވިއެވެ: އެބަހީ: ހެޔޮކަން އުނގަންނައިދޭ މީހެއްކަމުގައެވެ."

-31 އަހަރުމެންނަށް އަބޫ ޚައިޘަމާ ކިޔައިދެއްވިއެވެ: އަހަރުމެންނަށް ޖަރީރު، މުޣީރާގެ އަރިހުން ކިޔައިދެއްވިއެވެ: އެކަލޭގެފާނު ވިދާޅުވިއެވެ:

«قيل لسعيد بن جبير: تعلم أحدا أعلم منك؟ قال: نعم، عكرمة. فلما قتل سعيد بن جبير قال إبراهيم: ما خلف بعده مثله قال: وقال الشعبي لما بلغه موت إبراهيم: أهلك الرجل؟ قال: فقيل له: نعم. قال: لو قلت أنعي العلم: ما خلف بعده مثله والعجب أنه يفضل ابن جبير على نفسه، وسأخبركم عن ذلك: إنه نشأ في أهل بيت فقه فأخذ فقههم ثم جالسنا فأخذ صفوة حديثنا إلى فقه أهل بيته فمن كان مثله»

މާނައީ: "ސަޢީދު ބިން ޖުބައިރުއަށް ދަންނަވުނެވެ: "ތިބާއަށްވުރެ އިލްމުވެރި މީހަކު ތިބާއަށް އެނގޭތޯއެވެ؟" ވިދާޅުވިއެވެ: "އާނއެކޭ. ޢިކްރިމާއެވެ." ދެންފަހެ ސަޢީދު ބިން ޖުބައިރު ޤަތުލުކުރެވުނު އިބްރާހީމު ވިދާޅުވިއެވެ: "އެކަލޭގެފާނުގެ ފަހުގައި މިފަދަ އެކަލޭގެފާނަށް ފަދަ ފަހަތަކަށް ދޫކުރައްވާފައި ނުވެއެވެ." (މުޣީރާ) ވިދާޅުވިއެވެ: އިބްރާހީމް އަވަހާރަވި ޚަބަރު އައްޝަޢްބީއަށް

ތިޔަހިނދު ވިދާޅުވިއެވެ: "އާނާ މަޢުލޫމާތަކީކޮބާހެއްތޯ؟" ވިދާޅުވިއެވެ: ދެން އެކަލޭގެފާނަށް ދެންނެވުނެވެ: "އާދައިގެ." (އައްޝަޢުބީ) ވިދާޅުވިއެވެ: އިލްމު މަޢުލޫމާތު ހޯދުމުގައި އަހުރެން "އެކަލޭގެފާނަށް ވުރެ އެކަލޭގެފާނުވުރެ އެހެން މީހަކު ދުރަށް ދަތުރުކުރައްވައެވެ." ބެއިރުމަތީގެ (ދޮގެއް ނުވެއެވެ). އަޖައިބެއް އެކަލޭގެފާނުގެ މަސްއަލަ ނަގައިގަތުމަށް އިބްނު ޢުބައިދު މަދީނާއަށް ދަތުރުކުރެއްވިއެވެ. އެކަލޭގެފާނު އަހުރެން މިކަމުގެ ހަޤީޤަތް ބަޔާންކޮށްދެއްވި އެވެ: އެކަލޭގެފާނު (އުބައި: އިބްނާދީމު އައްސަކަސީ) ހާލުތަކުގެ ޑްރާމާއާ ގަޅިއާމި ޤުރުބާނީގެ ވާހަކައެވެ. ދެން އެކަލޭގެފާނު އެއުރުގެ ފުރަތަމަ ދަރިކަލުން ނަގާ ހަނދާނުކުރެއްވިއެވެ. ދެން އެކަލޭގެފާނު އަހަރުމެން ކައިރީ އިހިސާނާ މަޖިލިސްކުރައްވާ، އަހަރުމެންގެ ވާހަކަދެކުން އެންމެ ސާފު ޢަރަބިގެ ވާހަކަފުޅު ނަންގަވައިދެން، އެކަލޭގެފާނުގެ އަހުރެއިޖެއްސުގެ ފުރަތަމަ ދަރިކަލުން ގެންދެވިއެވެ. (ޤަމަރުކަށް ކުރައްވާނެވެ.) އެހެންކަމުން އެކަލޭގެފާނާ އެއްފަހަރަކުވެސް ކާކުއްތޯވޭ؟"

32- އަހަރުމެންނަށް އަބޫ ހަމްޒާ ރިވާކުރައްވައެވެ: އަހަރުމެންނަށް ސުފްޔާން ބިން ޢުޔައިނާ ރިވާކުރައްވައެވެ: އަހަރުމެންނަށް އައްމޫބު އައްޖާރީ ރިވާކުރައްވާ ވިދާޅުވިއެވެ: އައްޝަޢުބީ ވިދާޅުވިއަށް އަހުރެން އަޑުއިވުނެވެ:

«ما رأيت أحدا من الناس أطلب للعلم في أفق من الآفاق من مسروق»

މާނައީ: "ދުނިޔެމަތީގެ ބައިތަކުން ޢިލްމު ހޯދުމަށް ދުރަށްދަތުރުކުރުމުގައި (ކަންކޮޅުތަކަށް ކަންކޮޅުގައި) މަސްރޫޤު ފަދަ އިލްމު ހޯދުން ބޮޑު ބޭފުޅަކު އަހުރެން ނުދެކެމެވެ."[16]

---

[16] ރިވާކުރެވޭ ގޮތުގައި ހަމްދާ އާޔަތެއް އާޔަތެއް ފިޔަވަމަށްބަޔާނި މަސްރޫޤު ދަތުރު ކުރެއްވިގޮތް ވަޙީދުގެއްވެ.

(مصنف ابن أبي شيبة: *26129*، جامع بيان العلم وفضله: *571*)

އައްޝަޢުބީ ވިދާޅުވިއެވެ: (رَحَلَ مسروقٌ فِي آيةٍ إِلَى البصرة فسأل عَنِ الَّذِي يجمعُها، فأُخْبِرَ أَنَّهُ بالشام، فَقَدِمَ الكوفةَ فتجهَّزَ وخرج إِلَى الشَّام حَتَّى سأل عنها) (التاريخ لابن أبي خيثمة: *111/3*)

މާނައީ: "މަސްރޫޤު އާޔަތެއް ބަޔާންކުރުމަށްވުރެ ބަސްރާއަށް ދަތުރުކުރެއްވިއެވެ. ދެން އާޔަތް ޖަމާކުރައްވާމީހާ މިހާރުވީ ސަފަރުކުރައްވާވިފައިން އެހެންވީ ބަސްރާ ޝާމުކަރާގައި ހުންނެވިކަމަށް ހަބަރުދެއްވުނެވެ. އެހިނދުން ކޫފާއަށް ވަޑައިގެން، ދަތުރަށް ތައްޔާރުވެގެން ޝާމަކަށްއަށް ނިކުމެވަޑައިގެންފިއެވެ. އެއީ އާޔަތާމެދު ސުވާލުކުރެއްވުމަށް ފުރަތަމަ ދަންނަވާ."

33- އަހަރެމެންނަށް އަބޫ ޚައިޘަމާ ވާހަކަދެއްކެވިއެވެ: އަހަރެމެންނަށް ހުޝައިމު ވާހަކަދެއްކެވިއެވެ: އަހަރެމެންނަށް ސައްޔާރު، ރަޖާއު ބިން ޙައިވާގެ އަރިހުން ވާހަކަދެއްކެވިއެވެ:

«إن رجلا رحل إلى مصر في هذا الحديث فلم يحل رحله حتى رجع إلى بيته: من ستر على أخيه في الدنيا ستر الله عليه في الآخرة»

މާނައީ: "މިޙަދީޘަށްޓަކައި މީހަކު މިޞްރަށް ދަތުރުކުރިއެވެ. ދެންފަހެ އޭނާ އަނބުރާ އޭނާގެ ގެއަށް އަތުވެއްޖައުމާއި ދާންދެން ސަވާރީ ދޫނުކުރައްވައެވެ. (އެބަހީ ދަތުރުގައި) "ދުނިޔޭގައި އޭނާގެ އަޚެއްގެ ޢައިބެއް ފޮރުވައިދިނުމުން (އެބަހީ ނިވާކޮށްދީ) ދޫކޮށްލާ މީހާ؛ އާޚިރަތުގައި ﷲ އޭނާގެ ޢައިބެއް ފޮރުވައިދޭނެ ފޮރުވައިދެއްވާނެއެވެ."

34- އަހަރެމެންނަށް އަބޫ ޚައިޘަމާ ވާހަކަދެއްކެވިއެވެ: އަހަރެމެންނަށް ސުފްޔާނު، އިބްނު ޢައުނުގެ އަރިހުން ވާހަކަދެއްކެވިއެވެ: ވިދާޅުވިއެވެ:

«أملى علي نافع»

މާނައީ: "ނާފިޢު އަހުރެންނަށް އިމްލާކޮށްދެއްވިއެވެ."[17]

---

[17] އަލްޤާޟީ ޢިޔާޟު ވިދާޅުވިއެވެ: (اعْلَمْ أَنَّ طَرِيقَ النَّقْلِ وَوُجُوهَ الْأَخْذِ وَأُصُولَ الرِّوَايَةِ عَلَى أَنْوَاعٍ كَثِيرَةٍ وَيَجْمَعُهَا ثَمَانِيَةُ ضُرُوبٍ وَكُلُّ ضَرْبٍ مِنْهَا لَهُ فُرُوعٌ وَشُعُوبٌ وَمِنْهَا مَا يُتَّفَقُ عَلَيْهِ فِي الرِّوَايَةِ وَالْعَمَلِ وَمِنْهَا مَا يُخْتَلَفُ فِيهِ فِيهِمَا جَمِيعًا أَوْ فِي أَحَدِهَا أَوَّلُهَا السَّمَاعُ مِنْ لَفْظِ الشَّيْخِ، وَثَانِيهَا الْقِرَاءَةُ عَلَيْهِ، وَثَالِثُهَا الْمُنَاوَلَةُ، وَرَابِعُهَا الْكِتَابَةُ، وَخَامِسُهَا الْإِجَازَةُ، وَسَادِسُهَا الْإِعْلَامُ لِلطَّالِبِ بِأَنَّ هَذِهِ الْكُتُبَ رِوَايَتُهُ، وَسَابِعُهَا وَصِيَّتُهُ بِكَتْبِهِ لَهُ، وَثَامِنُهَا الْوُقُوفُ عَلَى خَطِّ الرَّاوِي فَقَطْ... الضَّرْبُ الْأَوَّلُ السَّمَاعُ مِنْ لَفْظِ الشَّيْخِ وَهُوَ مُنْقَسِمٌ إِلَى إِمْلَاءٍ أَوْ تَحْدِيثٍ وَسَوَاءٌ كَانَ مِنْ حِفْظِهِ أَوِ الْقِرَاءَةِ مِنْ كِتَابِهِ وَهُوَ أَرْفَعُ دَرَجَاتِ أَنْوَاعِ الرِّوَايَةِ عِنْدَ الْأَكْثَرِينَ... الضَّرْبُ الثَّانِي الْقِرَاءَةُ عَلَى الشَّيْخِ وَسَوَاءٌ كنت أَنْت القارىء أَوْ غَيْرُكَ وَأَنْتَ تَسْمَعُ أَوْ قَرَأْتَ فِي كِتَابٍ أَوْ مِنْ حِفْظٍ أَوْ كَانَ الشَّيْخُ يَحْفَظُ مَا يقْرَأ عَلَيْهِ أويمسك أَصْلَهُ وَلَا خِلَاف أَنَّهَا رِوَايَةٌ صَحِيحَةٌ وَاخْتُلِفَ هَلْ هِيَ سَمَاعٌ يَجُوزُ فِيهَا النَّقْلُ بِـحَدَّثَنَا وَأَخْبَرَنَا وَأَنْبَأَنَا مَا يَجُوزُ فِي السَّمَاعِ مِنْ لَفْظِ الشَّيْخِ أَمْ لَا وَهَلْ هِيَ مِثْلُ السَّمَاعِ أَوْ دُونَهُ أَوْ فَوْقَهُ فِي الرُّتْبَةِ فَمَذْهَبُ مُعْظَمِ عُلَمَاءِ الْحِجَازِ وَالْكُوفَةِ التَّسْوِيَةُ بَيْنَهُمَا وَهُوَ مَذْهَبُ مَالِكٍ وَأَصْحَابِهِ وَأَشْيَاخِهِ مِنْ أَهْلِ الْمَدِينَةِ... وَأَكْثَرُ الْمُحَدِّثِينَ يُسَمُّونَهُ عَرْضًا لِأَنَّ القارىء يَعْرِضُ مَا يَقْرَؤُهُ عَلَى الشَّيْخِ كَمَا يَعْرِضُ الْقُرْآنَ عَلَى إِمَامِهِ... وَذَهَبَ جُمْهُورُ أَهْلِ الْمَشْرِقِ وَخُرَاسَانَ إِلَى أَنَّ الْقِرَاءَةَ دَرَجَةٌ ثَانِيَةٌ وَأَبَوْا مِنْ تَسْمِيَتِهَا سَمَاعًا وَسَمَّوْهَا عَرْضًا وَأَبَوْا مِنْ إِطْلَاقِ حَدَّثَنَا

فِيهَا... مَالِكًا يَقُولُ السَّمَاعُ عِنْدَنَا عَلَى ثَلَاثَةِ أَضْرُبٍ أَوَّلُهَا قِرَاءَتُكَ عَلَى الْعَالِمِ، الثَّانِي قِرَاءَتُهُ عَلَيْكَ، وَالثَّالِثُ أَنْ يَدْفَعَ إِلَيْكَ كِتَابًا قَدْ عَرَفَهُ فَيَقُولُ ارْوِهِ عَنِّي... الضَّرْبُ الثَّالِثُ الْمُنَاوَلَةُ وَهِيَ أَيْضًا عَلَى أَنْوَاعٍ أَرْفَعُهَا أَنْ يَدْفَعَ الشَّيْخُ كِتَابَهُ الَّذِي رَوَاهُ أَوْ نُسْخَةً مِنْهُ وَقَدْ صَحَّحَهَا أَوْ أَحَادِيثَ مِنْ حَدِيثِهِ وَقَدِ انْتَخَبَهَا وَكَتَبَهَا بِخَطِّهِ أَوْ كُتِبَتْ عَنْهُ فَعَرَفَهَا فَيَقُولُ لِلطَّالِبِ هَذِهِ رِوَايَتِي فَارْوِهَا عَنِّي وَيَدْفَعُهَا إِلَيْهِ أَوْ يَقُولُ لَهُ خُذْهَا فَانْسَخْهَا وَقَابِلْ بِهَا ثُمَّ اصْرِفْهَا إِلَيَّ وَقَدْ أَجَزْتُ لَكَ أَنْ تُحَدِّثَ بِهَا عَنِّي أَوِ ارْوِهَا عَنِّي أَوْ يَأْتِيهِ الطَّالِبُ بِنُسْخَةٍ صَحِيحَةٍ مِنْ رِوَايَةِ الشَّيْخِ أَوْ بِجُزْءٍ مِنْ حَدِيثِهِ فَيَقِفُ عَلَيْهِ الشَّيْخُ وَيَعْرِفُهُ وَيُحَقِّقُ جَمِيعَهُ وَصِحَّتَهُ وَيُجِيزُهُ لَهُ فَهَذَا كُلُّهُ عِنْدَ مَالِكٍ وَجَمَاعَةٍ مِنَ الْعُلَمَاءِ بِمَنْزِلَةِ السَّمَاعِ... الضَّرْبُ الرَّابِعُ الْكِتَابَةُ وَهُوَ أَنْ يَسْأَلَ الطَّالِبُ الشَّيْخَ أَنْ يَكْتُبَ لَهُ شَيْئًا مِنْ حَدِيثِهِ أَوْ يَبْدَأَ الشَّيْخُ بِكِتَابِ ذَلِكَ مُفِيدًا لِلطَّالِبِ بِحَضْرَتِهِ أَوْ مِنْ بَلَدٍ آخَرَ وَلَيْسَ فِي الْكِتَابِ وَلَا فِي الْمُشَافَهَةِ وَالسُّؤَالِ إِذْنٌ وَلَا طَلَبٌ لِلْحَدِيثِ بِهَا عَنْهُ فَهَذَا قَدْ أَجَازَ الْمَشَايِخُ الْحَدِيثَ بِذَلِكَ عَنْهُ مَتَى صَحَّ عِنْدَهُ أَنَّهُ خَطُّهُ وَكِتَابُهُ لِأَنَّ فِي نَفْسِ كِتَابِهِ إِلَيْهِ بِهِ بِخَطِّ يَدِهِ أَوْ إِجَابَتِهِ إِلَى مَا طَلَبَهُ عِنْدَهُ مِنْ ذَلِكَ أَقْوَى إِذن... الضَّرْبُ الْخَامِسُ الْإِجَازَةُ إِمَّا مُشَافَهَةً أَوْ إِذْنًا بِاللَّفْظِ مَعَ الْمَغِيبِ أَوْ يَكْتُبُ لَهُ ذَلِكَ بِخَطِّهِ بِحَضْرَتِهِ أَوْ مَغِيبِهِ وَالْحُكْمُ فِي جَمِيعِهَا وَاحِدٌ إِلَّا أَنَّهُ يَحْتَاجُ مَعَ الْمَغِيبِ لِإِثْبَاتِ النَّقْلِ أَوِ الْخَطِّ... وَهُوَ إِعْلَامُ الشَّيْخِ الطَّالِبَ أَنَّ هَذَا الْحَدِيثَ مِنْ رِوَايَتِهِ وَأَنَّ هَذَا الْكِتَابَ سَمَاعُهُ فَقَطْ دُونَ أَنْ يَأْذَنَ لَهُ فِي الرِّوَايَةِ عَنْهُ أَوْ يَأْمُرُهُ بِذَلِكَ أَوْ يَقُولَ لَهُ الطَّالِبُ هُوَ رِوَايَتُكَ أَحْمِلُهُ عَنْكَ فَيَقُولُ لَهُ نَعَمْ أَوْ يُقِرُّهُ عَلَى ذَلِكَ وَلَا يَمْنَعُهُ فَهَذَا أَيْضًا وَجْهٌ وَطَرِيقٌ صَحِيحٌ لِلنَّقْلِ وَالْعَمَلِ عِنْدَ الْكَثِيرِ لِأَنَّ اعْتِرَافَهُ بِهِ وَتَصْحِيحَهُ لَهُ أَنَّهُ سَمَاعُهُ كَتَحْدِيثِهِ لَهُ بِلَفْظِهِ وَقِرَاءَتِهِ عَلَيْهِ إِيَّاهُ وَإِنْ لَمْ يُجِزْهُ لَهُ وَبِهِ... الضَّرْبُ السَّابِعُ الْوَصِيَّةُ بِالْكُتُبِ وَهُوَ أَنْ يُوصِيَ الشَّيْخُ بِدَفْعِهِ كُتُبِهِ عِنْدَ مَوْتِهِ أَوْ سَفَرِهِ لِرَجُلٍ... الْضَرْبُ الثَّامِنُ الْخَطُّ وَهُوَ الْوُقُوفُ عَلَى كِتَابٍ بِخَطِّ مُحَدِّثٍ مَشْهُورٍ يَعْرِفُ خَطَّهُ وَيُصَحِّحُهُ وَإِنْ لَمْ يَلْقَهُ وَلَا سَمِعَ مِنْهُ أَوْ لَقِيَهُ وَلَكِنْ لَمْ يَسْمَعْ مِنْهُ كِتَابَهُ هَذَا وَكَذَلِكَ كُتُبِ أَبِيهِ وَجَدِّهِ بِخَطِّ أَيْدِيهِمْ فَهَذَا لَا أَعْلَمُ مَنْ يَقْتَدِي بِهِ أَجازَ النَّقْل فِيهِ ب حدثنا وَأَخْبَرَنَا ...وَالَّذِي اسْتَمَرَّ عَلَيْهِ عَمَلُ الْأَشْيَاخِ قَدِيمًا وَحَدِيثًا فِي هَذَا قَوْلُهُمْ وَجَدْتُ بِخَطِّ فُلَانٍ وَقَرَأْتُ فِي كِتَابِ فُلَانٍ بِخَطِّهِ) (الإلماع إلى معرفة أصول الرواية وتقييد السماع: 1/69-118)

މާނައީ: "ދަންނާށެވެ! ނަޤުލުކުރުމުގެ މަގާއި، (އިލްމު) ނަގުލާއި، ރިވާޔަތުކުރުމުގެ އުސޫލުތައްވަނީ ގިނަ ވައްތަރުތަކަކަށެވެ. އެކަމަކު ޢަދަދުކަނޑައަޅާފައި ވަނީ އަށް (8) ވައްތަރަކަށެވެ. އެއީ ކޮންމެ ވައްތަރަކަށް ބާވަތްތަކާއި، ގޮތުގައިވެސްވެއެވެ. އަދި އޭގެ ތެރޭގައި ރިވާޔަތުކުރުމާއި ބަދަލުކުރުމުގައި އޭގެ ދައްކަނީ އިސްތިލާޙުވެގެންވާ ގޮތްގޮތެއް، އޭގެ ހުރިހާ ކަންތައްތަކާއި ނުވަތަ އެއިން އެއް ވައްތަރުތަކާގުޅޭ ގޮތުން ހިމެނޭގޮތުގައިވެސްވާނެ ގޮތްގޮތަށްވެއެވެ. އެންމެ ފުރިހަމަ ވައްތަރުތަކަކީ: ޝައިޚުގެ ކިބައިން އަޑުއެހުމެވެ. ދެވަނައީ: ޝައިޚަށް ކިޔައިދިނުމެވެ. ތިންވަނައީ: މުނާވަލާކޮށް ދިނުމެވެ. ހަތަރުވަނައީ: ލިޔުމެވެ. ފަސްވަނައީ: އިޖާޒާ ދެއްވުމެވެ. ހަވަނައީ: ޚަބަރު ދިނުމެވެ. ހަތްވަނައީ: ވަޞިއްޔަތްކުރުމެވެ ފޮތްތަކު އޭނާ ރިވާޔަތްކުރާ ޝައިޚަކަށް އަންގައިދިނުމެވެ. ހަތްވަނައީ: އޭނާގެ ލިޔުން ވަޞިއްޔަތް ކުރުމަށް ވަޞިއްޔަތްކުރުމެވެ. އަށްވަނައީ: ހަމައެކަނި ލިޔުން ފެނުމެވެ...

1) **ފުރަތަމަ ވައްތަރަކީ:** ޝައިޚުގެ ހަދީޘް އަޑުއިވުމެވެ. އެ ބަހިގެންވަނީ އިމްލާކުރުމަށް ނުވަތަ ކިޔާދިނުމަށެވެ. އެއީ ޝައިޚުގެ ހިތުން ނުވަތަ ޝައިޚުގެ ފޮތުގައި އޮތް އެއްޗެއް ކިޔައިގެން އަޑުއިއްވައިދެއްވުމެވެ. މިއީ ގިނަ ބޭފުޅުންގެ އަރިހުގައި ރިވާކުރުމުގެ އެންމެ މަތީ ދަރަޖައެވެ...

2) **ދެވަނަ ވައްތަރަކީ:** ޝައިޚަށް ކިޔާދިނުމެވެ. އެއީ: ކިޔާދިނުމަކީ މިބާކަރުގައި ނުވަތަ މިބާ އަޑުއަހާތީގައި އެހެން މީހަކު ޝައިޚަށް ކިޔާދެނިސް، ނުވަތަ މިބާ ފޮތަކުން ކިޔަސް ނުވަތަ ހިތުން ކިޔަސް، ނުވަތަ ޝައިޚަށް ކިޔާދޭ އެއްޗެއް ޝައިޚު ހިފަހައްޓާފައިވި ހެކިޔަސް ނުވަތަ ޝައިޚު އޭގެ އަސްލު (ފޮތް) ހިފަހައްޓައިގެން އިނަސްވެއެވެ. މިއީ ބުޚާރީ ރިވާކުރެއްވިކަމަށްވާ ޒުހުރީއާއި ނުވެއެވެ. އެކަމަކު އެއީ (ޝައިޚުގެ ކިބައިން ސިމާޢަށް) އަޑުއެހުމުގެ ބާވަތުގައިވެ. އަދި ޝައިޚުގެ ހަދީޘް އަޑުއަހާފައިވާ ތަކެތީގައި ބުނާގޮތުން "އަހުރެންނަށް ޝައިޚު ކިޔާދިނީ" އަދި ހަބަރުދިނީ" މިހެން ބުނުވުމަކީ ނުނުމަ ހިފާފުވާފައިވާއެވެ. އަދި އެއީ ހަމަ އަޑުއަހުމާ އެއްފަދަ ދަރަޖައެއްމަ ނުވަތަ އެއަށްވުރެ ދަށްދަރަޖައެއްގެ މަޤާމެއްގައި ނުވަތަ އެއަށްވުރެ މަތީ ދަރަޖައެއްގެ ހުރިހާއެއްޗެއް ހިފައިދޭނެކަމަށް ބުނެވެ. އެހެނަސް އިމާމް ޔަޙްޔާ ބިން ސަޢީދާއި ހިއްސާވާ ބޭފުޅުންގެ މަތީ ދަރަޖައެއް ނެތްކަމެވެ. ބުޚާރީ، މާލިކާއި ބޭކަލުން ހިފާ ޙަދީޘް ކިޔައިދެނީ ކޮންމެވެސް ބާވަތެއްގެ ގޮތުގައި، ޝައިޚުގެ ކައިރީގައި ކިޔާދިނުމަށް ބުނާތީއެވެ... އަދި ގިނަ މުޙައްދިޘުން އެއަށް ނަންދެއްވިއީ "ޢަރްޟު" (ހުށަހެޅުން) ކަމަށެވެ. އެހެނީ ކިޔާދޭ މީހާ އެއްޗެއް ޝައިޚަށް ހުށަހަޅާތީއެވެ. އެއީ ފިޤްހާއި ހުށަހަޅާ ބައިގެ ކަމާމެދު ހުށަހަޅައިދިނުމެވެ... މަޝްހޫރުގެ އަދުރުވެރިންނާއި ކުރާގޮތުގެ ޒަމާނުގައި ގިނަ މީހުން ދަލީލު ކިޔާދިނުމަކީ ދެވަނަ ދަރަޖާގައިވާ ކަމެއްކަމަށެވެ. އަދި އެއީ ސަމާޢުއެއް (ޝައިޚުގެ ކިބައިން ސިމާ އަޑުއެހުން އެއްކަލަކަމެވެ) ނަންދީފައިވާ އެއްބާވަތަކަށް ދަރަޖަ ހިފާއިދީފައިވެއެވެ. އަދި އެއީ ހުށަހެޅުމުގެ ނަންދީފައިވެއެވެ. އަދި އޭގައި "ޝައިޚު އަހުރެންނަށް ކިޔާދީފައި" ބުނުމަށް ދަރަޖަހިފައިދީފައިވެއެވެ... މާލިކު ވިދާޅުވިއެވެ: "އަހަރުމެންގެ ގާތުގައި ސަމާޢު (ޝައިޚުގެ ގާތުން އަޑުއިވުން) ވާސި ބިން ގޮތްކަމެވެ: ފުރަތަމައީ: ބިޔާ އިޙުމާލުވީއާއެވެ ކިޔާދިނުމެވެ. ދެވަނައީ: ޝައިޚު މިބާއަށް ކިޔާދިނުމެވެ. ތިންވަނައީ: ޝައިޚު ތަންނަށް ހިޔާކުރެއް މިބާއަށް ލި މިމަންނާގެ ކިބައިން މުހިއްމު ރިވާކުރާ ބަސްމަށެވެ...

3) **ތިންވަނަ ވައްތަރަކީ:** އިޖާޒަތާއި ދިނުމެވެ. އެވެސް ވަނީ އެކި ވައްތަރަކަށެވެ. އެންމެ މަތީ ވައްތަރަކީ: ޝައިޚު ރިވާކުރާކަށް ހުއްދަދޭ ތަކެއްޗާ ޤައުމު ނުވަތަ ޝައިޚުގެ މުޅިތަށްވާ ކިތާބެއް ނުވަތަ ޝައިޚުގެ ކަރީމްޢަލީކަން ޢަދީމްގެ ޢަރާއި ހުށަހެޅުމަށް އަޅުގަނޑުމެން ޝައިޚުގެ ކިބައިން ނުވަތަ ޝައިޚުގެ ތުރުޙީގެ ގޮތުން ޢަރަޟްކަމަށް މިހެން ދެން އަދި ބުނެވެ. ޝައިޚު ދެންނަކަން އެނގިގެންނާ ހަމަޔަށް ޢަދީމްގެ އިޖާޒާތު އޮތަކަށް ދިނުމެވެ. މިހެން ބުނުމަށް ޝައިޚު ބުނެއެވެ: "މިއީ އަހުރެންގެ ރިވާޔަތެވެ. މިބާ އަހުރެންގެ ކިބައިން މިރިވާކުރާށެވެ." ދެން ޝައިޚު އޭނާއަށް ދެއެވެ. ނުވަތަ "މިއީ ނަގައިގެން މިއިން ޢަދީމް ހިލާ މިހާ އަޑާރިވާކުރައި އަހުރެންނަށް ދިނީ"، މިކަމުގެ މިބާ ރިވާކުރުމަށް

އަހުލުން ހުއްދަދިފީދޫ ނުވަތަ އަހުލުންގެ ލިބައިން ރިވާކުރާ" ނުވަތަ ދަރިވަރު ޝައިޚުގެ ރިވާޔަތުން ބަޔާނަ ކޮށްފައި ނުވަތަ ޝައިޚުގެ ބަރިޔާތަކުން ބައެއް ހިފައިގެން އަދި ޝައިޚުނަށް އެދުމުގާ، ދެން ޝައިޚު އެދުން، އެހެރީގާ ލިޔެފި އަދި އޭގެ ސަބަބުތަކުން ލިޔުންތެރިކަން، އެލިޔެފި ދަރިވަރަކަށް ހުއްދަކުރުން ދިނުމެވެ. މިހެރީގާ ވައްލަދަރިޔާފަސް މާލިކުއާއި އިޖުމުލިޔުންގެ ބުޚާރީއަށްގެ އަނިހުގެއި ހަމަ (ޝައިޚުގެ ރިބާއިން) އަޚުއިރަކަމުގެ މަތީމުގައިވާ ކަންކަމެވެ...

4) **ހަތަރުވަނަ ވައްތަރަކީ:** އިޢުލާމެވެ. އެއީ ޝައިޚުގެ ބަރިޔާތަކުން އެއްޗެއް އިޢުލާމުދޭން ދަރިވަރު ޝައިޚުގެ ގާތުން އެދުމެވެ. ނުވަތަ ދަރިވަރުގެ ގާތުގައި ނުވަތަ އެހެން ބަޔަކުގައި ހުރެވޭ ދަރިވަރަން ޔަގީންކޮށްދޭން ޝައިޚު އަމިއްލައަށް އެކިއިދާރާން ޔަގީނުވެ. އިޢުލާމުގައި އަދި އަސްނަދުކުން ރިވާރިންކުރުމުގައި އަދި ސުވާލުކުރުމުގައިވެސް އޭނާއާ ޝައިޚުގެ ރިބާއިން ރިވާކުރާނަން އިޖާޒަތު ނުވެއެވެ. އެއީ ޝައިޚުގެ އިޢުލާމުކަން އަދި ޝައިޚުގެ ޒާތީކަން ދަރިވަރުގެ ގާތުގައި ބަޔާންކޮށްދިނުމަށް ޝައިޚު ޒުވާން އެބަރީތޯވެ ރިވާރިން ޝައިޚުން ވާނީ ހުއްދަކުރަން ވާޖިބުވެއެވެ. އެހެނީ ޝައިޚުގެ އަމަލު އިޢުލާމު ނުވަތަ މިންވަރު ނުކުތުން ޝައިޚު އިޖާޒަދިނުން އެއީ އާދޭ ޖާބުގައި ވަރުގަދަ އިދުނަހައެކެވެ...

5) **ފަސްވަނަ ވައްތަރަކީ:** އިޖާޒަދިނުމެވެ. (ހުއްދަދިނުމެވެ.) އަނގަބަހުންވިޔަސް ނުވަތަ ނަސްޚާގައި ހަވާލުން އިދުރަކީ ނުވަތަ އޭނާގެ ގާތުގައި ނުވަތަ ނަސްޚާގައިވިޔަސް ޝައިޚުގެ އަތުލިޔުމުން އެކަމަށް ހުއްދަ ދިނުމެވެ. އެހެނީ ކަމެއްގައިވެސް ބަލާފަ އެކަށްޓަކައެވެ. ނަމަވެސް ނަސްޚާގައިވިއަނާ އަނގަބަހު ނުވަތަ އެލިޔުން ކަމަށްވުރެ ވާޖިބުކަން ބޮޑުއެވެ..

6) **ހަވަނަ ވައްތަރަކީ:** މިޞްރި ބަރިޔާ ޝައިޚުގެ ރިވާތަތްކަން، އަދި މިސްރުމަޔާ ޝައިޚު އަޚުއިރު އެއްޗެއްކަން ހަމައެކަނި ދަރިވަރަކަށް އަންގައިދިނުމެވެ. އެއީ ޝައިޚުގެ ފުރުން އެކަށީ ރިވާކުރުމަށް އިދުނަދިނުމެއް ނުވަތަ އެކަމަށް އަމުރުކުރުމެއް ނެތިއެވެ. ނުވަތަ ދަރިވަރު ޝައިޚަށް މިހެން ބުނުމެވެ: "މިއީ ފޮތުގެ ރިވާއަތެވެ، އަހުލުން ފޮތުގެ ރިބާއިން މިއުފުލަހާ" ދެން ޝައިޚު އާނއެކޭ ބުނެ ނުވަތަ އެކަމަށް އިޤްރާރުވެ، އަދި އެކަން މަނާ ނުކުރުމެވެ. މިފަދަ ނަޤްލުކޮށް ހަމަޖެހުމަކީ ބަޔަކު ބޯޓުތަކުގެ އަރިހުގައި ބަޔާނާ ބެހޭގޮތުން ވަޒަނާ އަދި މަގެކެވެ. އެހެނީ ޝައިޚު އެކަމަށް އިޢުތިރާފުވެ، އެއީ ޝައިޚު އަޚުއިރު އެއްޗެއްކަން ބަޔާންކުރުމަށް: ހަމަ ޝައިޚުގެ ތަރުޖަމާ ރިވާތީ އަދި އޭނާއަށް ރިވާދިނުމާ އެއްވެދެވިގެންވާ ކަމެކެވެ. އެއީ އެއަށް އޭނާއަށް ހުއްދަދިނުން ކަމުގައިވިއަސްވެއްޖެއެވެ...

7) **ހަތްވަނަ ވައްތަރަކީ:** ވަޞިއްޔަތްކުރުން ވަސިއްޔަތްކުރުމެވެ. އެއީ ޝައިޚު ނިޔާވާހިނދު ނުވަތަ ދަތުރަކަށްދާހިނދު ޝައިޚުގެ ފޮތެއް ވަކި މީހަކަށް ދިނުމަށް ވަސިއްޔަތްކުރުމެވެ...

8) **އަނަސް ވައްޠަބަރީ**: އަޅުގަނޑުމެންގެ. އެއީ މަޝްހޫރުވެ އުޅުނުކޮށް އަޅު ޒިކުރު އެހެނިހެން ބަޔާންކޮށްދެއްވާ މުބާރަކްކަމުގެ އަޅުގަނޑުމެންނާ ގުޅޭ ޒިކުރުގައި ފެނުމުގެ. އެއީ ސިފަ އެ މުބާރަކްކަން ދިރާސާކުރެއްވި، އަދި އަޅުގަނޑުމެން، ނުވަތަ ދިރާސާކުރި އެޅުމަކުރު ޝެއިޚުގެ ބަޔާން އަޅުގަނޑުމެންނަށް އެދިލައިން އާންމު ބަސްތަކުރި ކަވާ ގޮތެއް އަޅުގަނޑުމެން އެވެ. މިގޮތަށް އަޅުގަނޑުމެން ފެނުމުގެ "ތިޔަށްނާކަށް ޝެއިޚު ޔާއީދީނާ ހަބަރުދީނާ" ބަސްމަސް ނޫފުޔާވީން ހައިދަރުވީކުރެއް، ތަބައަވާދާ އެއްވާސް ބާޔަރުގެ ޔަބައިން އަހުވަންނަން ހާނުގައިވާ... ރަސޫލާ މިހާރު ޝެއިޚުގެ ބަހަށް މިވާހަކަ ދަރުވިތަކަށް ކުއްވިދަކީ: މިވަނީ މިހާރުގެ އަޅުގަނޑުމެން އަހުވަންނަން ފެނުނާ، މިވަނީ މިހާރުގެ ތަކުދައި އާނާގެ އަޅުގަނޑުމެންވަނީޔާނަ އަހުވަން ޔަދާ ބެނުމުގެ..."

-35 އަހަރުމެންނަށް އަބޫ ޚައިޘަމާ ރިވާކުރެއްވިއެވެ: އަހަރުމެންނަށް ޖަރީރު، ޢަބްދުލް މަލިކު ބިން ޢުމައިރުގެ އަރިހުން، އަލްމުޣީރާގެ ކާތިބު ވައްރާދު ވިދާޅުވިކަމަށް ރިވާކުރެއްވިއެވެ:

«أملى علي المغيرة وكتبته بيدي»

މާނައީ: "އަލްމުޣީރާ އަހުރެންނަށް އިމްލާކޮށްދެއްވިއެވެ. އަދި އަހުރެންގެ އަތުން އެ ލިޔުނީމެވެ."

-36 އަހަރުމެންނަށް އަބޫ ޚައިޘަމާ ރިވާކުރެއްވިއެވެ: އަހަރުމެންނަށް ޢަބްދު ﷲ ބިން ނުމައިރު، އަލްއަޢުމަޝްގެ އަރިހުން ރިވާކުރެއްވިއެވެ: ވިދާޅުވިއެވެ:

«ذكر إبراهيم فريضة أو حديثا فقال: «احفظ هذا لعلك تسأل عنه يوما من الدهر»

މާނައީ: "އިބްރާހީމު ފަރީޟާއެއް (ވާޖިބުވެގެންވާ ކަމެއް) ނުވަތަ ޙަދީޘެއް ބަޔާންކުރެއްވިއެވެ. ދެން ވިދާޅުވިއެވެ: "މިއީ ދަސްކޮށް ހިފެހެއްޓާށެވެ! ފަހެ ތިބާއަށް ޒަމާނުގެ ކޮންމެވެސް ދުވަހަކު މިކަމާ ބެހޭގޮތުން ސުވާލުކުރެވިދާނެއެވެ."

-37 އަހަރުމެންނަށް އަބޫ ޚައިޘަމާ ރިވާކުރެއްވިއެވެ: އަހަރުމެންނަށް އަބޫ މުޢާވިޔާ ރިވާކުރެއްވިއެވެ: އަހަރުމެންނަށް އަލްއަޢުމަޝް، އިބްރާހީމުގެ އަރިހުން ރިވާކުރެއްވިއެވެ: ވިދާޅުވިއެވެ:

«كَانُوا يَكْرَهُونَ أَنْ يُظْهِرَ، الرَّجُلُ مَا عِنْدَهُ»

މާނައީ: "އެމީހުންގެ ކިބައިގައިވާ ހެޔޮކަންތައް ފާޅުކުރުމަށް އެބޭކަލުން ނުރުހުންތެރިވެވަޑައިގަންނަވައެވެ." [18]

---

[18] އެބަހީ: ތިމާގެ ހުރި ޢިލްމުވެރިކަމާއި ޢަމަލު ފާޅުކޮށް ނުދީ ރައްކާތެރިކަމާއި ސިއްރުކޮށް ފަރުވާތެރިވުމަށް ނުރުހުންތެރިވެވަޑައިގަންނަވައެވެ. އެއީ އިޚްލާޞްތެރިކަން ހިފެހެއްޓުމުގެ ގޮތުން ސަލަފުންގެ މަގަކަށް ވާތީއެވެ. މަޝްހޫރު ތާބިޢީ ޢަބްދުއްރަޙްމާނުގެ ގޮތުގައި ހަމަ ޝަރުޢީ ޙައްޤު ސަލަފުންގެ ހާލަތު އިސްލާމް ޝަރީޢަތުގެ ތަޢުލީމާތަކާ ގުޅޭ ކަމަކަށް ބެލެވެއެވެ. މިބަސްފުޅު ހިފުމަށް ހުރި ތަރުތީބުވާ ގޮތް ޝަރުޢީ ދަލީލުތަކުން ދެނެގަނެވެއެވެ. މިސާލަކަށް ބަލައިލެވިދާނެއެވެ: އަޒްހުދު ލިހައްނާދުގައި ވާގޮތުން:

«كَانُوا يَكْرَهُونَ أَنْ يُظْهِرَ، الرَّجُلُ أَحْسَنَ مَا عِنْدَهُ» (الزهد لهناد: 445/2)

މާނައީ: "އެމީހުންގެ ކިބައިގައިވާ އެންމެ ރަނގަޅު އެއްޗެއް ހާމަކުރުން އެބޭކަލުން ނުރުއްސަވައެވެ."

އެބަހީ: މީހުންގެ ހިތްތަރަވައިގަންނަ ކަހަލަ ޝައްޒުވެފައި ނާދިރު ވާހަކަތައް، މަޝްހޫރުކަން ކޮޅުގެ ނިހަމުގައި ފާޅުކުރުމެވެ.

އަލްޚަޠީބުލް ބަޣުދާދީ މިވާހަކައް ގެންނަވަމުން ވިދާޅުވިއެވެ:

(إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: «كَانُوا يَكْرَهُونَ إِذَا اجْتَمَعُوا أَنْ يُخْرِجَ الرَّجُلُ أَحْسَنَ حَدِيثِهِ أَوْ أَحْسَنَ مَا عِنْدَهُ» قَالَ أَبُو بَكْرٍ: عَنَى إِبْرَاهِيمُ بِالْأَحْسَنِ الْغَرِيبِ لِأَنَّ الْغَرِيبَ غَيْرَ الْمَأْلُوفِ يُسْتَحْسَنُ أَكْثَرَ مِنَ الْمَشْهُورِ الْمَعْرُوفِ وَأَصْحَابِ الْحَدِيثِ يُعَبِّرُونَ عَنِ الْمَنَاكِيرِ بِهَذِهِ الْعِبَارَةِ وَلِهَذَا قَالَ شُعْبَةُ بْنُ الْحَجَّاجِ... قِيلَ لِشُعْبَةَ: مَا لَكَ لَا تَرْوِي عَنْ عَبْدِ الْمَلِكِ بْنِ أَبِي سُلَيْمَانَ وَهُوَ حَسَنُ الْحَدِيثِ؟ فَقَالَ: مِنْ حُسْنِهَا فَرَرْتُ) (الجامع لأخلاق الراوي: 1295-1296)

(كَانُوا يَكْرَهُونَ أَنْ يُظْهِرَ الرَّجُلُ مَا خَفِيَ مِنْ عَمَلِهِ الصَّالِحِ) (تاريخ الإسلام للذهبي: 282/6)

މާނައީ: "މީހާގެ ސާލިހު އަމަލުން ވަންހަނާވެގެންވާ އެއްޗެއް ފާޅުކުރުމަށް އެބޭކަލުން ނުރުއްސަވައެވެ."

-38 އަހަރުމެންނަށް އަބޫ ޚައިޘަމާ ރިވާކުރެއްވިއެވެ: އަހަރުމެންނަށް ޙައްމާދު ބްނު ޒައިދު އަލްޖާރިޔީ ރިވާކުރައްވާ ވިދާޅުވިއެވެ: އަލްއަޙުނަފް ވިދާޅުވަނިކޮށް އަހުރެން އަޑުއެހީމެވެ:

«ما سمعت، إبراهيم، يقول في شيء برأيه قط»

މާނައީ: "އިބްރާހީމު އެއްވެސް ކަމަކާމެދު އެކަލޭގެފާނުގެ އަމިއްލަ ރައުޔުން ވިދާޅުވާ އަޑު އަހުރެން ދުވަހަކުވެސް ނާހަމެވެ."

-39 އަހަރުމެންނަށް އަބޫ ޚައިޘަމާ ރިވާކުރެއްވިއެވެ: އަހަރުމެންނަށް އިބްނު ނުމައިރު، އަޢްމަޝްގެ އަރިހުން، ޖަޢުފަރުގެ އަރިހުން، ސަޢީދު ބްނު ޖުބައިރުގެ އަރިހުން ރިވާކުރެއްވިއެވެ:

«﴿يَبْخَلُونَ وَيَأْمُرُونَ ٱلنَّاسَ بِٱلْبُخْلِ﴾ [النساء: 37] قال: هذا من العلم»

މާނައީ: "(ﷲ تَبَارَكَ وَتَعَالَى ގެ ބަސްފުޅުގައިވާ) "އެމީހުން ދަހިވެތިވެ، އަދި މީސްތަކުންނަށްވެސް ދަހިވެތިވުމަށް އަމުރުކުރެއެވެ." (ސަޢީދު) ވިދާޅުވިއެވެ: "މިއީ ޢިލްމުންނެވެ." (އެބަހީ: ޢިލްމުގައި ދަހިވެތިވާ ވާހަކައެވެ.) [19]

-40 އަހަރުމެންނަށް އަބޫ ޚައިޘަމާ ރިވާކުރެއްވިއެވެ: އަހަރުމެންނަށް ޖަރީރު، ޢާޞިމްގެ އަރިހުން ރިވާކުރެއްވިއެވެ: ވިދާޅުވިއެވެ:

«كان أبو العالية إذا جلس إليه أربعة قام»

މާނައީ: "އަބުލް ޢާލިޔާގެ އަރިހުގައި ހަތަރު މީހުން އިށީނދެއްޖެނަމަ އެކަލޭގެފާނު ތެދުވެވަޑައިގަންނަވައެވެ."

---

(19) އިބްނުލް މުބާރަކު ވިދާޅުވިއެވެ: (مَنْ بَخِلَ بِالعِلْمِ، ابْتُلِيَ بِثَلَاثٍ: إِمَّا مَوْتٌ يُذْهِبُ عِلْمَهُ، وَإِمَّا يَنْسَى، وَإِمَّا يَلْزَمُ السُّلْطَانَ، فَيَذْهَبُ عِلْمُهُ) (سير أعلام النبلاء: 8/398، حلية الأولياء: 8/165)

މާނައީ: "ޢިލްމުގައި ދަހިވެތިވެއްޖެ މީހާ ތިން ކަމަކުން އިމްތިޙާނަށް ކުރެވޭނެއެވެ: އެއްކޮޅަކީ އޭނާގެ ޢިލްމު ނެތިގެންދާނެ މަރުވުމެވެ. އަނެއްކޮޅަކީ (އޭނާ ދަސްކޮށްފައިވާ ޢިލްމު) ހަނދާން ނެތުމެވެ. އަނެއްކޮޅަކީ ސުލްޠާނާ (ވެރިންނާއި އަމީރުން) ގެ ގާތުގައި އުޅުމުގެ ސަބަބުގައި ދެން އޭނާގެ ޢިލްމު ނެތިގެންދިއުމެވެ."

41- އަހަރުމެންނަށް އަބޫ ޚައިޘަމާ ރިވާޔަތްކުރެއްވިއެވެ: އަހަރުމެންނަށް އަލްވަކީޢު ބުނެ މުސްލިމް ރިވާޔަތްކުރެއްވިއެވެ: އަހުރެންނަށް އަބްދު ﷲ ބުނެދީ އަހުމަދު ރިވާޔަތްކޮށް ވިދާޅުވިއެވެ: މަލިކުބުނު ވިދާޅުވަނިކޮށް އަހުރެން އަޑުއިވިމެވެ:

«كنت لعمرو بن سعيد العاصي أو لسعيد بن العاص، فوهبني لرجل من هذيل بمصر فأنعم علي بها فما خرجت من مصر حتى ظننت أنه ليس بها علم إلا وقد سمعته، ثم قدمت المدينة فما خرجت منها حتى ظننت أنه ليس بها علم إلا وقد سمعته، ثم لقيت الشعبي فلم أر مثله رحمه الله»

މާނައީ: "އަހުރެންނީ ޢަމްރު ބިން ސަޢީދު އަލްޢާޞީ ނުވަތަ ސަޢީދު ބިން އާޞްއަށް މިލްކުވެގެންވާ (އަޅެއް) ގޮތުގައެވެ. ދެން އޭނާ އަހުރެން މިޞްރުގައި ހުޛައިލުވެރިޔާއިގެ މީހަކަށް ހިބަކޮށްދެއްވިއެވެ. ދެން އޭނާ އަހުރެން (މިސްރުން ނިކުމެގެންދިޔައީ) ނިދައިމާތްކުރައްވައިފިއެވެ. ދެންފަހު އަހުރެންނަށް މިޞްރުގައި އިލްމުވެރިޔާއާ އަހުރެން އަޑުނީހަނދާއި ހިމުރިވަލުވެފައިވާ ދަނޑެއް އަހުރެން މިޞްރުން ނުނިކުންނަމެވެ. ދެން އެއަށްފަހު މަދީނާއަށް ދިޔައީމެވެ. ދެން އެތަނުގައިވާ އިލްމުވެރިޔާ އަހުރެން އަޑުނީހަނދާއި ހިމުރިވަލުވެފައިވާ ދަނޑެއް އެތަނުން ނުނިކުންނަމެވެ. ދެން އެއަށްފަހު އަހުރެންނާ ބައްދަލުވީ އައްޝަޢުބީއެވެ. ދެންފަހު އޭނާގެ ބާވަތުގެ އަހުރެން ނުދެކެމެވެ."

42- އަހަރުމެންނަށް އަބޫ ޚައިޘަމާ ރިވާޔަތްކުރެއްވިއެވެ: އަހަރުމެންނަށް އަލްވަކީޢު ބުނެ މުސްލިމް ރިވާޔަތްކުރެއްވިއެވެ: އަހުރެންނަށް ޢަލީ ބިން އަބީއްޔާ އަލްއަނޞާރީ ރިވާޔަތްކޮށް ވިދާޅުވިއެވެ: މަލިކުބުނު ވިދާޅުވަނިކޮށް އަހުރެން އަޑުއިވިމެވެ:

«اخْتَلَفْتُ إِلَى شُرَيْحٍ أَشْهُراً فلَمْ أَسْأَلْهُ عَنْ شَيْءٍ أَكْتَفِي بما أسمعه يقضي به»

މާނައީ: "(ގާޟީ) ޝުރައިޙުގެ އަރިހަށް މަސްތަކެއް ވަންދެން އަހުރެން ގޮސް އުޅުނީމެވެ. އެކަމަކު އަހުރެން އެކަކަށްވާތީގެ އަރިހުން އެއްވެސް ކަމަކާ ސުވާލު ނުކުރަމެވެ. އެކަކަށްވާތީ ނިޔާ ކަނޑައަޅުއްވާ ކަންކަމުން އަހުރެންނަށް އަޑުއިވޭ އެއްޗަކުން ފުދެން ހުރީމެވެ." (20)

(20) އިމާމު މުސްލިމް މުޤައްދިމާ މުސްލިމްގެ ޞަޙީޙު ބަޔާނުގައި ރިވާކުރައްވައިފައެވެ. އެހެން މަސްދަރުތަކުގައި ޝުރައިޙުގެ ދިރާސާގައި ނަޤުލުކޮށްފައެވެ. އަދި ރިވާކުރި ބާވަތަކީ އައްޝަޢުބީގެ ބަސްތަކުގައި ޝުރައިޙުގެ ނަން ވަރުގަދަކޮށް ދެކިލުމުގެ އެކަށީގެންވާއެވެ. އެހެން އައްޝަޢުބީގެ ދާއިރާގެ ގޮތުގައި އުޅުއްވިއެވެ.

43- އަހަރުމެންނަށް އަބޫ ޚައިޘަމާ ކިޔާދެއްވިއެވެ: އަހަރުމެންނަށް އަލްވަލީދު ބިން މުސްލިމް ކިޔާދެއްވިއެވެ: އަހަރުމެންނަށް ސަޢީދު ބިން ޢަބްދުލް ޢަޒީޒް، މަކްޙޫލްގެ އަރިހުން ކިޔާދެއްވިއެވެ: ވިދާޅުވިއެވެ:

«تَوَاعَدَ النَّاسُ لَيْلَةً مِنَ اللَّيَالِي قُبَّةً مِنْ قِبَابِ مُعَاوِيَةَ فاجْتَمَعُوا فِيهَا فَقَامَ فِيهِمْ أَبُو هُرَيْرَةَ يُحَدِّثُهُمْ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حَتَّى أَصْبَحَ»

މާނައީ: "ރޭތަކުން ރެއެއްގައި މުޢާވިޔާގެ ޤުއްބާތަކުގެ ތެރެއިން ޤުއްބާއެއްގައި (ވަށްކޮށް ހިޔާކޮށްދީފައި ހުންނަ ގުބުއްގައި) ޖަމަޢަވުމަށް މީސްތަކުން އެއްބަސްވިއެވެ. ދެން އެތަނުގައި އެމީހުން ޖަމަޢަވިއެވެ. ދެން އެމީހުންގެ މެދުގައި އަބޫ ހުރައިރާ ތެދުވެވަޑައިގެން، ފަތިސްވަންދެން ﷲ ގެ ރަސޫލާ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ގެ އަރިހުން ޙަދީޘް ކިޔާދެއްވުމުގައި ހުންނެވިއެވެ."

44- އަހަރުމެންނަށް އަބޫ ޚައިޘަމާ ކިޔާދެއްވިއެވެ: އަހަރުމެންނަށް އަލްވަލީދު ބިން މުސްލިމް ޚަބަރުދެއްވިއެވެ: އަހަރުމެންނަށް އަލްއައުޒާޢީ، މަކްޙޫލްގެ އަރިހުން ޚަބަރުދެއްވިއެވެ. ވިދާޅުވިއެވެ:

«إن لم يكن في مجالسة الناس، ومخالطتهم خير فالعزلة أسلم»

މާނައީ: "މީސްތަކުންނާއެކު އިށީނދެ މަޖިލިސްކުރުމުގައި، އެމީހުންނާ އެކުވެ މަސްހުނިވެ އުޅުމުގައި ހެވެއް ނެތްނަމަ (ފައިދާއެއް ހާސިލުވާ ގޮތެއް) އެއިން ބާކީވުންތަކާ ދުރުވެ (މީސްތަކުންނާ) އެކަހެރިވެ އެކަނިވުން މާ ސަލާމަތްތެރިއެވެ."

45- އަހަރުމެންނަށް އަބޫ ޚައިޘަމާ ކިޔާދެއްވިއެވެ: އަހަރުމެންނަށް އަލްވަލީދު ބިން މުސްލިމް ކިޔާދެއްވިއެވެ: އަހަރުމެންނަށް އަލްއައުޒާޢީ، ބައްސާނު ބިން ޢަޠިއްޔާގެ އަރިހުން ކިޔާދެއްވިއެވެ: އަހަރެންނަށް އަބޫ ކަބްޝާ ކިޔާދެއްވިއެވެ: އެއީ ﷲ ގެ ރަސޫލާ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ޙަދީޘްކުރައްވަނިކޮށް ޢަބްދު ﷲ ބިން ޢަމްރު އަލްޢާޞްއަށްވީކަމަށް ކިޔާދެއްވިކަމަށެވެ:

«بَلِّغُوا عَنِّي وَلَوْ آيَةً وَحَدِّثُوا عَنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ وَلَا حَرَجَ وَمَنْ كَذَبَ عَلَيَّ مُتَعَمِّدًا فَلْيَتَبَوَّأْ مَقْعَدَهُ مِنَ النَّارِ.» (21)

މާނައީ: "އާޔަތެއްވިޔަސް ތިމަންނާކަލޭގެފާނުގެ ކިބައިން ތިޔަބައިމީހުން ފޯރުކޮށްދޭށެވެ. އަދި ބަނީ އިސްރާއީލުގެ މީހުންގެ ކިބައިން ތިޔަބައިމީހުން ކިޔާދޭށެވެ. އެއަށް މައްސަލައެއް ނެތެވެ. އަދި ގަސްދުގައި ތިމަންނާކަލޭގެފާނުގެ މައްޗަށް ދޮގުހަދައިފި މީހާ؛ ފަހެ ނަރަކާގައި އޭނާ އިންނާނެތަން ތައްޔާރުކުރާށެވެ."

-46 އަހަރުމެންނަށް އަބޫ ޚައިޘަމާ ޙަދީޘްކުރެއްވިއެވެ: އަހަރުމެންނަށް ވަކީޢު، އަޢުމަޝުގެ ކިބައިން، އަބޫ ޟުޙާގެ ކިބައިން، މަސްރޫޤު ވިދާޅުވިކަމަށް ޙަދީޘްކުރެއްވިއެވެ:

«بِحَسْبِ المرءِ مِنَ الْعِلْمِ أَنْ يَخْشَى اللَّهَ وبِحَسْبِهِ مِنَ الْجَهْلِ أَنْ يُعْجَبَ بِعِلْمِهِ»

މާނައީ: "ﷲ އަށް ބިރުވެތިވުން މީހާއަށް އިލްމެއްކަމުގައި ފުދެއެވެ. އަދި އަމިއްލަގެ އިލްމުތަކާމެދު ހިތްހަމަޖެހުން، ޖާހިލުކަމެއްކަމުގައި އޭނާއަށް ފުދެއެވެ."

-47 އަހަރުމެންނަށް އަބޫ ޚައިޘަމާ ޙަދީޘްކުރެއްވިއެވެ: އަހަރުމެންނަށް ޝަބާބާ ބިން ސަވާރު ޙަދީޘްކުރެއްވިއެވެ: އަހަރުމެންނަށް އަޢުމަޝު، އިބްރާހީމުގެ ކިބައިން ޙަދީޘްކުރެއްވިއެވެ: އަލްޤަމާ ވިދާޅުވިއެވެ:

«كَانَ عَبْدُ اللهِ لَطِيْفاً فَطِناً»

މާނައީ: "ޢަބްދު ﷲ (އެބަހީ: އިބްނު މަސްޢޫދު) ފަސޭހަވެރިކަމާއި މަޑުމައިތިރި ފިކުރުވެރި ބޭކަލެއްކަމުގައިވިއެވެ."

-48 އަހަރުމެންނަށް އަބޫ ޚައިޘަމާ ޙަދީޘްކުރެއްވިއެވެ: އަހަރުމެންނަށް ޖަޢުފަރު ބިން ޢައުނު ޙަދީޘްކުރެއްވިއެވެ: އަހަރުމެންނަށް މިސްޢަރު، ސަޢުދު ބިން އިބްރާހީމުގެ ކިބައިން، މަސްރޫޤު ވިދާޅުވިކަމަށް ޙަދީޘްކުރެއްވިއެވެ: ޢަބްދު ﷲ ވިދާޅުވިއެވެ:

---

(21) صحيح البخاري: 3461، ومسلم: 1037

«لَوْ أن ابْن عَبَّاسٍ أَدْرَكَ أَسْنَانَنَا مَا عَاشَرَهُ مِنَّا أَحَدٌ، وَقَالَ: وكان يقول: نِعْمَ تُرْجُمَانُ الْقُرْآنِ ابْنُ عَبَّاسٍ»

މާނައީ: "އިބްނު ޢައްބާސް އަހަރެމެންގެ އުމުރުފުރާއަށް ބައްދަލުވެވަޑައިގަތްނަމަ؛ އަހަރެމެންގެ ތެރެއިން އެކަކުވެސް އެކަލޭގެފާނާ (އިލްމުގެ ގޮތުން) ދިމަކަށްއިނުވާނެ އެއްބައިވެސް ނުފެތޭނެއެވެ." [22]

(މަސްރޫޤު) ވިދާޅުވިއެވެ: (އިބްނު މަސްޢޫދު) ވިދާޅުވެއުޅުއްވައެވެ:

"ޤުރުއާނުގެ ތަރުޖަމާނުއްކަމުގައި އިބްނު ޢައްބާސްގެ ހެޔޮކަމާއެވެ!"

49- އަހަރުމެންނަށް އަބޫ ޚަލީފާ ކިޔައިދެއްވިއެވެ: އަހަރުމެންނަށް މުޙައްމަދު ބިން އުބައިދު، އަލްއަޢުމަޝްގެ އަތުންނާއި، މުސްލިމްގެ އަތުންނާއި، މަސްރޫޤު ވިދާޅުވިކަމަށް ކިޔައިދެއްވިއެވެ: ޢަބްދު ﷲ ވިދާޅުވިއެވެ:

«إِنَّ مِنَ العِلْمِ أَنْ يَقُولَ الذي لَا يَعْلَمُ: اللَّهُ أَعْلَمُ»

މާނައީ: "ނުދަންނަ މީހާ: "އެންމެ ރަގަޅު ދަންނަވޭނީ ﷲ އޭ" ބުނުމަކީ އިލްމުގެ ބައެއްކަމާ ކަމެވެ."

50- އަހަރުމެންނަށް އަބޫ ޚަލީފާ ކިޔައިދެއްވިއެވެ: އަހަރުމެންނަށް ވަކީޢު، އަލްއަޢުމަޝްގެ އަތުންނާއި، އަބުއް ޟުޙާގެ އަތުންނާއި، މަސްރޫޤު ވިދާޅުވިކަމަށް ޚަބަރުދެއްވިއެވެ:

«ما نسأل أصحاب محمد من شيء إلا علمه في القرآن إلا أن علمنا يقصر عنه»

---

[22] އިބްނު ޢައްބާސް އުފަންވެވަޑައިގަތީ ހިޖުރައިގެ ތިން އަހަރު ކުރިންނެވެ. އަދި ރަސޫލާ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ އަވަހާރަވިއިރު އިބްނު ޢައްބާސްގެ އުމުރުފުރާން ތޭރަ އަހަރެވެ. އެކަލޭގެފާނު އަވަހާރަވީ އުމުރުފުރާން 71 އަހަރުގައި ހިޖުރައިން 68 ވަނަ އަހަރުގައެވެ. އަނެއްކޮޅުން ޢަބްދު ﷲ އިބްނު މަސްޢޫދު އުފަންވެވަޑައިގަތީ ހިޖުރައިގެ ތިރީހަކަށް އަހަރުކުރިންނެވެ. އަވަހާރަވީ ހިޖުރައިން 32 ވަނަ އަހަރު އުމުރުފުރާން ފަސްދޮޅަސް ހަތްދިހައާ ދެމެދުގައެވެ. އެހެންކަމުން އިބްނު މަސްޢޫދާއި އިބްނު ޢައްބާސްއާ ދެމެދު ތިރީހަކަށް އަހަރުގެ ތަފާތުވެއެވެ.

މާނައީ: "މުޙައްމަދުގެފާނު صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ގެ އަޞްޙާބުބޭފުޅުންނަށް އަހަރެމެން ސުވާލުކުރާ ކޮންމެ ކަމެއްގެ އިލްމު ދެއްވާފައިވަނީ ވަގުތު މެނުވީ ނުވެއެވެ. ނަމަވެސް އަހަރުމެންގެ އިލްމު އުނގަން (ދެކޮޅާނުން އެގަން ނެތޭ އިސްލާމްނޭބޫލުކުރަން ކޮށިވިއެވެ."

-51 އަހަރުމެންނަށް އަބޫ ކުރައިބު ރިވާކުރެއްވިއެވެ: އަހަރުމެންނަށް ޖަރީރު، އަލްއަޢުމަޝްގެ އަރިހުން، ސާލިމު ބިން އަބިލް ޖަޢުދުގެ އަރިހުން ރިވާކުރެއްވިއެވެ: ވިދާޅުވިއެވެ: އަބޫ ދަރުދާއު ވިދާޅުވިއެވެ:

«مُعَلِّمُ الْخَيْرِ وَالْمُتَعَلِّمُ فِي الْأَجْرِ سَوَاءٌ وَلَيْسَ فِي سَائِرِ النَّاسِ خَيْرٌ بَعْد»

މާނައީ: "ހެޔޮކަން އުނގަންނައިދޭ މީހާއި، އުނގަންނަ މީހާވެސް އަޖުރުގައި އެއްވަރުވެގެންނެވެ. ދެން ބާކީ ތިބި މީސްތަކުންގެ ގޮތެއް ނެތެވެ."

-52 އަހަރުމެންނަށް އަބޫ ކުރައިބާ، ވަކީޢުގެ އަރިހުން، އަލްއަޢުމަޝްގެ އަރިހުން، ސާލިމު ބިން އަބިލް ޖަޢުދުގެ އަރިހުން، ޒިޔާދު ބިން ލަބީދު ވިދާޅުވިކަމަށް ރިވާކުރެއްވިއެވެ:

«ذَكَرَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ شَيْئًا، قَالَ: وَذَاكَ عِنْدَ أَوَانِ ذَهَابِ الْعِلْمِ، قالوا: يَا رَسُولَ اللَّهِ وكَيْفَ يَذْهَبُ الْعِلْمُ وَنَحْنُ نَقْرَأُ الْقُرْآنَ وَنُقْرِئُهُ أَبْنَاءَنَا، وَيُقْرِئُهُ أَبْنَاؤُنَا أَبْنَاءَهُمْ؟، قَالَ: ثَكِلَتْكَ أُمُّكَ ابن أم لبيد، أَوَلَيْسَ هَذِهِ الْيَهُودُ وَالنَّصَارَى يَقْرَءُونَ التَّوْرَاةَ وَالْإِنْجِيلَ لَا يَنتفعونَ منها بِشَيْءٍ» [23]

މާނައީ: "ﷲ ގެ ރަސޫލާ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ކަމެއްގެ ވާހަކަދައްކަވާ ބަޔާންކުރެއްވިއެވެ: "އެއީ އިލްމު ނެތި ގެއްލިދާ ހިނދެވެ." އަޞްޙާބުން ދެންނެވިއެވެ: "އޭ ﷲ ގެ ރަސޫލާއެވެ! އަހަރުމެން ޤުރުއާން ކިޔަވާ، އަދި އަހަރުމެންގެ ދަރިންނަށްވެސް ޤުރުއާން ކިޔަވައިދީ، އަދި އަހަރުމެންގެ ދަރިން އެމީހުންގެ ދަރިންނަށްވެސް ޤުރުއާން ކިޔަވައިދިނިއްސާ ވަނީކޮން އިލްމު ނެތި ގެއްލިދާނީ ކިހިނެއްތޯއެވެ؟" ބަޔާންކުރެއްވިއެވެ: "އޭ އުއްމު ލަބީދުގެ ދަރިއާއެވެ! ތިބާގެ މަންމަގެ ކިބައިން ތިބާ ގެއްލިގެންދާށިއެވެ! ބަލަ މިޔަހޫދީންނާއި ނަޞާރާއިންވެސް ތައުރާތާއި އިންޖީލު ކިޔަވަނީ ނޫންހެއްޔެވެ!؟ އެމީހުންނަށް އެއިން އެއްވެސް ފައިދާއެއް ނުވެއެވެ."

---

[23] مسند أحمد: 17919، سنن ابن ماجه: 4048

-53 އަހަރުމެންނަށް އަބޫ ޚައިޘަމާ ކިޔާދެއްވިއެވެ: އަހަރުމެންނަށް ޖަރީރު، ޤާބޫސްގެ އަރިހުން، އެބޭފުޅާގެ ބައްޕާގެ އަރިހުން ކިޔާދެއްވިއެވެ: ވިދާޅުވިއެވެ: އިބްނު ޢައްބާސް ވިދާޅުވިއެވެ:

«أتدرون ما ذهاب العلم من الأرض؟ قال: قلنا: لا. قال: أن يذهب العلماء»

މާނައީ: "ބިމުން ޢިލްމު ނެތިދިޔުމަކީ ކޮބައިކަން ތިޔަބައިން އެނގޭތޯއްތޯ؟" (ރާވީ) ވިދާޅުވިއެވެ: އަހަރުމެން ދަންނަވާލީމެވެ: "ނޫނެކެވެ." (އިބްނު ޢައްބާސް) ވިދާޅުވިއެވެ: "އެއީ ޢިލްމުވެރިން ނެތިދިޔުމެވެ."

-54 އަހަރުމެންނަށް އަބޫ ޚައިޘަމާ ކިޔާދެއްވިއެވެ: އަހަރުމެންނަށް ޖަރީރު، އަޢުމަޝުގެ އަރިހުން، ޙައްމާދުގެ އަރިހުން، އިބްރާހީމު ވިދާޅުވިކަމަށް ކިޔާދެއްވިއެވެ: ޢަބްދު ﷲ ވިދާޅުވިއެވެ:

«اتَّبِعُوا وَلَا تَبْتَدِعُوا، فَقَدْ كُفِيتُمْ، وكُلُّ بِدْعَةٍ ضَلَالَةٌ»

މާނައީ: "ތިޔަބައިމީހުން ތަބާވެވަޑާވާށެވެ! އަދި ބިދުޢަ ނުހައްދަވާށެވެ! ފަހެ ތިޔަބައިމީހުންނަށްވާނީ (ބޭނުންވާ ހުރިހާކަމެއް ދީނުގައި) ފުރިހަމަކޮށްދެއްވާފައިވާތީއެވެ. އަދި ކޮންމެ ބިދުޢައެއް މަގުފުރެދުމެކެވެ."

-55 އަހަރުމެންނަށް އަބޫ ޚައިޘަމާ ކިޔާދެއްވިއެވެ: އަހަރުމެންނަށް ޖަރީރު، ޤާބޫސް ވިދާޅުވިކަމަށް ކިޔާދެއްވިއެވެ:

«قلتُ لأَبِي: كَيْفَ تَأْتِي عَلْقَمَة وَتَدَعُ أصحاب مُحَمَّد؟ قَالَ: يَا بنيَّ إِنَّ أصحاب مُحَمَّد صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانُوا يَسْأَلُونَهُ»

މާނައީ: "އަހަރެންގެ ބައްޕާއަށް ދަންނަވާލީމެވެ: "ބައްޕާ، މުޙައްމަދު صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ގެ އަޞްޙާބުބޭކަލުން ދޫކޮށް ޢަލްޤަމާގެ އަރިހަށް ދާނީ ކިހިނެއްތޯއެވެ؟" ވިދާޅުވިއެވެ: "އޭ ދަރިފުޅާއެވެ! ހަމަ މުޙައްމަދު صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ގެ އަޞްޙާބުބޭކަލުންވެސް އެކަލޭގެފާނުގެ (އެބަހީ: ޢަލްޤަމާގެ) އަރިހުން ސުވާލުކުރައްވަމުން ގެންދެވިއެވެ." (24)

---

(24) ޢަލްޤަމާ ބިން ޤައިސް އައްނަޚަޢީ އަކީ ތާބިޢީ ބޭކަލެކެވެ. އިބްނު މަސްޢޫދުގެ އިސް ދަރިވަރުކަލެކެވެ. ޢުޘްމާން އަދްދާރިމީ ވިދާޅުވިއެވެ: (كَانَ يُقَالُ: ما رأينا رجلا قط أشبه هديا بعَلْقَمَة من النَّخَعِيّ ولا رأينا لرجلا أشبه هديا

بابن مَسْعُود من عَلْقَمَة، ولا كَانَ رَجُل أشبه هديا برَسُول اللَّهِ صَلَّىٱللَّهُعَلَيْهِوَسَلَّمَ من ابن مَسْعُود)

(التاريخ الكبير لابن أبي خيثمة: 81/3)

މާނައީ: "ބުނުއްވިއެވެ: (އިބްރާހީމް) އައްސަނަދީއަށްވުރެ ޢަލްޤަމާ އާ އުޅުއްވުން ވަރަށް ބޮޑަށް އަހަރުމެން ނުދެކެމެވެ. އަދި ޢަލްޤަމާއަށްވުރެ އިބްނު މަސްޢޫދާ އުޅުން ވަރަށް ބޮޑަށް އަހަރުމެން ނުދެކެމެވެ. އަދި އިބްނު މަސްޢޫދަށްވުރެ ﷲ ގެ ރަސޫލާ صَلَّىٱللَّهُعَلَيْهِوَسَلَّمَ އާ އުޅުއްވުން ވަރަށް ބޮޑަށް ނުދެކެމެވެ."

އިބްނު މަސްޢޫދު ވިދާޅުވިއެވެ: (ما أقرأ شيئا ولا أعلم شيئا إلا علقمة يقرؤه أو يعلمه) (حلية الأولياء: 99/2، تاريخ دمشق: 174/41)

މާނައީ: "އަހަރެން ކިޔަވާ އެއްވެސް އެއްޗެއް އަދި އަހަރެން ދަންނަ އެއްވެސް އެއްޗެއް ޢަލްޤަމާވެސް އެކިޔަވާ ބާރު ނުވަތަ އުގަނުއް ދަންނަ ބާރުގައި ދުނޮވި ނުވެއެވެ."

ޝަހާބު އަބުލް މުޢައްލާ ވިދާޅުވިއެވެ: (وَكَانَ عَبْدُ اللهِ وَعَلْقَمَةُ يَصُفَّانِ النَّاسَ صَفَّيْنِ عِنْدَ أَبْوَابِ كِنْدَةَ فَيُقْرِئُ عَبْدُ اللهِ رَجُلاً وَيُقْرِئُ عَلْقَمَةُ رَجُلاً فَإِذَا فَرَغَا تَذَاكَرَا أَبْوَابَ المَنَاسِكِ وَأَبْوَابَ الحَلَالِ وَالحَرَامِ فَإِذَا رَأَيْتَ عَلْقَمَةَ فَلَا يَضُرُّكَ أَنْ لَا تَرَى عَبْدَ اللهِ أَشْبَهُ النَّاسِ بِهِ سَمْتاً وَهَدْياً) (تاريخ دمشق: 163/41)

މާނައީ: "ޢަބްދު ﷲ (އިބްނު މަސްޢޫދު) އާއި ޢަލްޤަމާ، ކިންދާގެ ދޮރާށިމަތީގައި މީސްތަކުން ދެސަފަކަށް އަތުރާލައްވައެވެ. ދެން ޢަބްދު ﷲ މީހަކަށް ކިޔަވައިދެއްވައެވެ. އަދި ޢަލްޤަމާ މީހަކަށް ކިޔަވައިދެއްވައެވެ. ދެން (ދެމީހުން ކިޔަވައިދީ) ނިންމަވާލުމުން (ޙައްޖު) މަނާސިކުގެ ބާބުތަކާއި، ޙަލާލާއި ޙަރާމް ކަންތަކުގެ ބާބުތައް މުޛާކަރާކުރައްވައެވެ. ފަހެ، ތިބާއަށް ޢަލްޤަމާ ފެނިއްޖެނަމަ ދެން ޢަބްދު ﷲ ނުފެނުނަސް ތިބާއަކަށް އެއްވެސް ގެއްލުމެއް ނުވެއެވެ. ސަބަބަކީ އުޅުމުގެ ސިފައިން މީސްތަކުންގެ ތެރެއިން އެކަކާއި އެންމެ ވައްތަރު ބޭކަލެވެ."

ޢަލްޤަމާ ވިދާޅުވިއެވެ: (كُنْتُ جَالِسًا مَعَ أَبِي مُوسَى وَأَبِي مَسْعُودٍ فَسُئِلا عَنْ شيءٍ فَسَكَتَا، فَقُلْتُ: إِنْ شِئْتُمَا أَخْبَرْتُكُمَا بِقَوْلِ عَبْدِ اللَّهِ؟ فَقَالا: إِنَّ فِيكُمْ مَنْ يَحْفَظُ قَوْلَ عَبْدِ اللَّهِ؟ قُلْتُ: نَعَمْ؛ فأعجَبَهُمَا ذَلِكَ) (التاريخ الكبير لابن أبي خيثمة: 86/3)

މާނައީ: "އަހަރެން އަބޫ މޫސާއާއި އަބޫ މަސްޢޫދާ އެކުގައި އިށީނދެގެން ހުރީމެވެ. ދެން އެދެބޭކަލުންގެ އަތުން ކަމަކާއި ބެހޭގޮތުން ސުވާލުކުރެވުނެވެ. ދެން އެދެބޭކަލުން ހަމަހިމޭންވެލެއްވިއެވެ. އަހަރެން ދަންނަވާލީމެވެ: "ތިޔަ ދެބޭކަލުން ބޭނުންފުޅުނަމަ ޢަބްދު ﷲ ގެ ބަސްފުޅުގެ ޚަބަރު ދޭނަމެވެ." އެދެބޭކަލުން ވިދާޅުވިއެވެ: "ތިޔަބައިމީހުންގެ ތެރޭގައި (އެބަހީ: އިބްނު މަސްޢޫދުގެ އަސްޙާބުންގެ ތެރޭގައި) ޢަބްދު ﷲ ގެ ބަސް ހިތުދަސްކުރާ މީހެއްވޭތޯއްތޯ!؟" އަހަރެން ބުނީމެވެ: އާނއެކެވެ. ދެން އެދެބޭކަލުން އެކަމާމެދު ހައިރާންވެލެއްވިއެވެ."

-56 އަހަރުމެންނަށް އަބޫ ޚައިޘަމާ ރިވާކުރެއްވިއެވެ: އަހަރުމެންނަށް ޖަރީރު، ޢުމާރާ ބިން ޤަޢްޤާޢުގެ އަރިހުން ރިވާކުރެއްވިއެވެ: ވިދާޅުވިއެވެ: އަހުރެންނަށް ގާތުގައި އިބްރާހީމު ވިދާޅުވިއެވެ:

«حَدِّثْنِي عَنْ أَبِي زُرْعَةَ، فَإِنِّي سَأَلْتُهُ عَنْ حَدِيثٍ ثُمَّ سَأَلْتُهُ عنه بَعْدَ سنتينَ فما أَخْرَمَ مِنْه حَرْفًا»

މާނައީ: "އަހުރެންނަށް އަބޫ ޒުރްޢާގެ އަރިހުން ޙަދީޘް ރިވާކޮށްދެއްވާ. އެހެނީ އަހުރެން އެބޭފުޅާގެ އަރިހުން ޙަދީޘެއްގައި ސުވާލުކުރީމެވެ. ދެން ދެއަހަރު ފަހުން ހަމަ އެޙަދީޘްގައި ސުވާލުކުރީމެވެ. ފަހެ އެބޭފުޅާކޮޅުން އެއްވެސް އަކުރެއްވެސް ވައްޓާނުލައްވައެވެ."

-57 އަހަރުމެންނަށް އަބޫ ޚައިޘަމާ ރިވާކުރެއްވިއެވެ: އަހަރުމެންނަށް ޖަރީރު، އަލްއަޢުމަޝްގެ އަރިހުން، އަބޫ ސުފްޔާނުގެ އަރިހުން، އުބައިދު ބިން ޢުމައިރު ވިދާޅުވިކަމަށް ރިވާކުރެއްވިއެވެ:

«مَنْ يُرِدِ اللَّهُ بِهِ خَيْرًا يُفَقِّهْهُ فِي الدِّينِ وَيُلْهِمْهُ رُشْدَهُ فِيهِ»

މާނައީ: "ﷲ އެއްމީހަކަށް ހެޔޮކަމެއް އެދިވޮޑިގެންފިނަމަ؛ އެކަލާނގެ އެމީހަކު ދީނުގައި ފިޤުހުވެރިއެއްކުރައްވާ، އަދި ދީނުގައި ހެޔޮމަގުން އިލްހާމުކުރައްވައެވެ."

-58 އަހަރުމެންނަށް އަބޫ ޚައިޘަމާ ރިވާކުރެއްވިއެވެ: އަހަރުމެންނަށް ޖަރީރު، އަލްއަޢުމަޝްގެ އަރިހުން، ޢަމްރު ބިން މުއްރާގެ އަރިހުން، އަބުލް ބަޚްތަރީއްގެ އަރިހުން ރިވާކުރެއްވިއެވެ: އަހުރެންނަށް ޢަބްސް ޤަބީލާގެ ޝޭޚަކު ރިވާކުރެއްވި ވިދާޅުވިއެވެ:

«صحبت سلمان فأردت أن أعينه وأتعلم منه وأن أخدمه قال: فجعلت لا أعمل شيئا إلا عمل مثله، قال فانتهينا إلى دجلة وقد مدت وهي تطفح فقلنا: لو سقينا دوابنا. قال: فسقيناها ثم بدا لي أن أشرب فشربت فلما رفعت رأسي قال: يا أخا بني عبس عد فاشرب. قال فعدت فشربت وما أريده إلا كراهية أن أعصيه ثم قال لي: كم تراك نقصتها؟ قال: قلت يرحمك الله وما عسى أن ينقصها شربي؟ قال: وكذلك العلم تأخذه ولا تنقصه شيئا فعليك من العلم بما ينفعك»

މާނައީ: "އަހުރެން ސަލްމާނާއެކު (ރަޟިޔަﷲޢަންހު) ދިޔައީމެވެ. ދެންފަހެ އެބޭފުޅާއަށް އެހީތެރިވެ، އެބޭފުޅާގެ އަރިހުން އުގެނި، އަދި ޚިދުމަތްކޮށްދިނުން އަހުރެން ބޭނުންވިއެވެ. ދެންފަހެ އަހުރެން އެއްވެސް ކަމެއް ކުރަން ފަށައިފިއްޔާ އެބޭފުޅާވެސް ހަމަ އެކަމެއް ކުރައްވައެވެ. ދެން އަހަރުމެން ދިޖްލާ ކޯރާ އަރިހަށް އައީމެވެ. އޭރު އެކޯރުގެ ދިޔަ ބޮޑުވެ ފެންގަނޑު ފުރިފައިވިއެވެ.

ދެން އަހަރުމެން ބުނީމެވެ: "އަހަރުމެންގެ ސަވާރީތަކަށް ފެންދީމާހެވެ." ދެން އަހަރުމެން އެތަކެއްޗަކަށް ފެންދިނީމެވެ. ދެން އަހުރެންވެސް ފެންބޮން ހިތަށް އައީ، ދެން ފެންބޮއީމެވެ. ދެން އަހުރެންގެ ބަ އުފާލިހިނދު އެކަލޭގެފާނު ވިދާޅުވިއެވެ: "އޭ އަބޫސަޢީދޭ! އަދި ފެންބޯށެވެ." ދެން އަހުރެން އަނބުރާ ގޮސް ފެންބޮއީމެވެ. އެކަންކޮޅީ އަހުރެން ބޯންފެނުގެން ނުވެއެވެ. އެކަމަކު އެކަލޭގެފާނަށް ނުފޫހިކޮށްދިނުމަށް އަހުރެން ނުބޭނުންވީއެވެ. ދެން އެއަށްފަހު އެކަލޭގެފާނު އަހުރެންނަށް ވިދާޅުވިއެވެ: "އެއީ (އެބަހީ: ދިޔާލާ ކުރުން) މަދުވީ ކިހާވަރަކަށްތޯ ތިބާއަށް ފެނިގަތީއްތޯ؟" އަހުރެން ބުނީމެވެ: "ﷲ ތިބާއަށް ޙައްޤުގައްޔާއި ވިދާޅުވިއެވެ! އަހުރެން ފެންބޯއްގެން އެއީން މަދުވާނީ ކޮންއެއްޗެއްކަމެއްތޯ؟!" ވިދާޅުވިއެވެ: "ދިމުމުވެސްވަނީ އެފަދައިންނެވެ. ތިބާ އެކުގައި ދިރިމުން އެއްކޮޅު މަދުވެ ނުކުރެވިއެވެ. އެހެންކަމުން ތިބާގެ މެއްކަށްތަކީ ދިރުމުން ތިބާއަށް ފައިދާކުރާނީ އެއްކޮޅެވެ."

-59 އަހަރުމެންނަށް އަބޫ ހައިތަމާ ކިޔައިދެއްވިއެވެ: އަހަރުމެންނަށް މުޢާވިޔާ ބިން އަމްރު ކިޔައިދެއްވިއެވެ: އަހަރުމެންނަށް ޒާއިދާ، އަލްއަޢުމަޝްގެ އަރިހުން، މުސްލިމުގެ އަރިހުން، މަސްރޫޤު ވިދާޅުވިކަމަށް ކިޔައިދެއްވިއެވެ:

«لَقَدْ جَالَسْتُ أَصْحَابَ رسول الله صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ، فَكانوا كَالْإِخَاذِ يَرْوِي الرَّاكب، وَالْإِخَاذُ يَرْوِي الرَّاكبَيْنِ، وَالْإِخَاذُ يَرْوِي الْعَشَرَةَ، وَالْإِخَاذُ يَرْوِي الْمِائَةَ، وَالْإِخَاذُ لَوْ نَزَلَ بِهِ أَهْلُ الْأَرْضِ لَأَصْدَرَهُمْ، وإنّ عَبْدَ اللَّهِ مِنْ تلِكَ الْإِخَاذِ»

މާނައީ: "އަހުރެން ﷲ ގެ ރަސޫލާ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ގެ އަޞްޙާބުބެގެ އަރިހުގައި އިށީނދެ އުޅުނީމެވެ. ފަހެ އެބޭކަލުންނީ ދަތުރުވެރިއަކަށް ކަތިރުކޮށްދެން ފުދުވާފައިދާ ފެންގަނޑެއް، އަދި ދެދަތުރުވެރިން ކަތިރުކޮށްދެން ފުދުވާފައިދާ ފެންގަނޑެއް، ދިހަ ދަތުރުވެރިން ކަތިރުކޮށްދެން ފުދުވާފައިދާ ފެންގަނޑެއް، އަދި ބިމުގެ (ހުރިހާ) މީހުން އެތަނަށް ފައިބައިފިނަމަވެސް އެމީހުންނަށް ފެންލިބިދޭނެ ފެންގަނޑެއްފަދައިންނެވެ. އަދި ހަމަކަށަވަރުން ޢަބްދު ﷲ (އެބަހީ: އިބްނު މަސްޢޫދު) އޭގެ އެފަދަ ފެންގަނޑެކެވެ."

-60 އަހަރުމެންނަށް އަބޫ ހައިތަމާ ކިޔައިދެއްވިއެވެ: އަހަރުމެންނަށް ޖަރީރު، އަލްއަޢުމަޝްގެ އަރިހުން، އަބޫ ވާއިލްގެ އަރިހުން ކިޔައިދެއްވިއެވެ: ވިދާޅުވިއެވެ: ޢަބްދު ﷲ ވިދާޅުވިއެވެ:

«لو أن علم عمر بن الخطاب رضي الله عنه وضع في كفة الميزان ووضع علم أهل الأرض في كفة لرجح علم عمر بن الخطاب رضي الله عنه»

މާނައީ: "ތިލަފަތުގެ އެއްކަފަޅިގައި އުމަރު ބިން ޚައްޠާބުގެ އިލްމު ބަހައްޓައިފި، އަދި ބިމުގެ އަހުލުވެރިންގެ އިލްމު އަނެއް ކަފަޅިގައި ބަހައްޓައިފިނަމަވެސް؛ އުމަރު ބިން ޚައްޠާބުގެ އިލްމު ބަރުދަންބޮޑުވާނެއެވެ."

61- އަހަރުމެންނަށް އަބޫ ހިޝާމް ރިވާޔަތްކުރެއްވިއެވެ: އަހަރުމެންނަށް ވަކީޢު، އަލްއަޢުމަޝްގެ ޝަޤީޤުން، އިބްނު މަސްޢޫދު ވިދާޅުވިކަމަށް ރިވާޔަތްކުރެއްވިއެވެ: އަބްދު ﷲ ވިދާޅުވިއެވެ:

«إني لأحسب عمر قد ذهب بتسعة أعشار العلم»

މާނައީ: "އަހަރެންނަށް ހީވާގޮތުގައި އުމަރުދާނީ އިލްމުގެ ދިހަބައިކުޅަ ނުވަބައި ހިފައިގެންނެވެ."

62- އަހަރުމެންނަށް އަބޫ ހިޝާމް ރިވާޔަތްކުރެއްވިއެވެ: އަހަރުމެންނަށް ވަކީޢު، އަލްއަޢުމަޝްގެ ޝަޤީޤުން، މުޖާހިދުގެ ޝަޤީޤުން ރިވާޔަތްކުރެއްވިއެވެ:

«﴿أَطِيعُواْ ٱللَّهَ وَأَطِيعُواْ ٱلرَّسُولَ وَأُوْلِي ٱلۡأَمۡرِ مِنكُمۡۖ﴾ [النساء: 59] قال: «أولي الفقه والعلم»

މާނައީ: "އެކަލާނގެ ބަސްފުޅު: "ތިޔަބައިމީހުން ﷲ އަށް ކިޔަމަންތެރިވާށެވެ! އަދި ރަސޫލާއާއި ތިޔަބައިމީހުންގެ ތެރެއިންވާ އަމުރުގެ ވެރިންނަށް ކިޔަމަންތެރިވާށެވެ." (މުޖާހިދު) ވިދާޅުވިއެވެ: ފިޤުހާއި އިލްމުގެ ވެރިންނެވެ."

63- އަހަރުމެންނަށް އަބޫ ހިޝާމް ރިވާޔަތްކުރެއްވިއެވެ: އަހަރުމެންނަށް ވަކީޢު، އަލްއަޢުމަޝް ވިދާޅުވިކަމަށް ރިވާޔަތްކުރެއްވިއެވެ:

«كنت أسمع الحديث فأذكره لإبراهيم فإما أن يحدثني به أو يزيدني فيه»

މާނައީ: "އަހަރެންނަށް ހަދީޘެއް އިވުމުން ދެން އިބްރާހީމަށް އެހަދީޘް ކިޔައިދެމެވެ. ދެން އެއްގޮތަށް އެކަލޭގެފާނު އަހަރެންނަށް އެހަދީޘް ކިޔައިދެއްވައެވެ. ނުވަތަ އޭގެތެރެއަށް އެކަލޭގެފާނު އަހަރެންނަށް އެއަށް އިތުރުކޮށްދެއްވައެވެ."

-64 އަހަރުމެންނަށް އަބޫ ޙަނީފާ ރިވާޔަތްކޮށްދެއެވެ: އަހަރުމެންނަށް ޖަރީރު، އަޠާއުބްނުއައްސާއިބުގެ އަރިހުން، މަސްޢޫދު ބިން މާލިކު ވިދާޅުވިކަމަށް ރިވާޔަތްކޮށްދެއެވެ: ޢަލިއްޔު ބިން ޙުސައިން އަހަރުމެންނަށް ވިދާޅުވިއެވެ:

«تستطيع أن تجمع بيني وبين سعيد بن جبير؟ قلت: ما حاجتك إليه؟ قال: أشياء أريد أن أسأله عنها، إن الناس يأتوننا بما ليس عندنا»

މާނައީ: "އަހުރެންނާ ސަޢީދު ބިން ޖުބައިރުއާ އެއްތަނަކަށް ޖަމާކޮށް ދެވޭތޯބަލާދެވޭނެހެއްޔެވެ؟" އަހުރެން ދަންނަވައިފީމެވެ: "ތިބާ އެބޭފުޅާގައި އޮތް ހާޖަތަކީ ކޮބައިތޯއެވެ؟" ވިދާޅުވިއެވެ: "އަހުރެން އެކަންކަމާބެހޭ ސުވާލުކުރަން ބޭނުންވާ ކަންތައްތަކެވެ. ހަމަކަށަވަރުން މީސްތަކުން، އަހަރުމެންގެ ގާތުގައި ނެތް ކަންތައްތައް ގެންނަވާތީއެވެ (ސުވާލުކުރަންވެގެން އަހަރުމެންގެ ގާތަށް އަންނައެވެ."

-65 އަހަރުމެންނަށް އަބޫ ޙަނީފާ ރިވާޔަތްކޮށްދެއެވެ: އަހަރުމެންނަށް ޖަރީރު، ޙައިޘަމްގެ އަރިހުން، މުޖާހިދުގެ އަރިހުން ރިވާޔަތްކޮށްދެއެވެ:

«أن عمر نهى عن المكايلة يعني المقايسة»

މާނައީ: "ޢުމަރު ވަނީ މުކާޔަލާއިން -އެބަހީ: ޤިޔާސްކޮށް އަޅާކިޔުމުން- ނަހީކުރައްވާފައެވެ." (25)

-66 އަހަރުމެންނަށް އަބޫ ޙަނީފާ ރިވާޔަތްކޮށްދެއެވެ: އަހަރުމެންނަށް ޖަރީރު، އަޠާއުބްނުއައްސާއިބުގެ އަރިހުން، އަބޫބަސަރީ ވިދާޅުވިކަމަށް ރިވާޔަތްކޮށްދެއެވެ:

---

(25) އެބަހީ: ފިޤުހާއާއި ސުންނަތުގެ ނައްޞުތަކުން އައިސް ބަޔާންވެފައިވާ ކަންކަމުގައި އުޞޫލާއި އަދި ބާޠިލު ޤިޔާސްކޮށް ބެލުމަކީ ބޭނުންކުރެވޭން ގެނެސް އަޅާކިޔާ ހުއްޓެވެ. އިބްނު ޤުތައިބާ މިބަސްފުޅާމެދު ވިދާޅުވިއެވެ:
(وإنَّما أراد عمر أن لا يقايس في الدين ويكايل. أي: يوازن الشيء بالشيء. ويترك العمل على الأثر. كذلك رأيت أهل النَّظَر يقولون في هذا الحديث) (إصلاح غلط أبي عبيد: 108/1)

މާނައީ: "ޢުމަރުގެ މުރާދަކީ ދީނުގެ ކަންކަމުގައި ކަހަލަ ތިރީގައި ވާކަންކަން އަޅާކިޔާ ޤިޔާސްކޮށް މިނުކުރުމެވެ. އެބަހީ: އެއްއެއްޗާ އަނެއްއެއްޗާ ވަޒަންކޮށް، އަޘަރުތަކާއި ޢަމަލުކުރުން ދޫކޮށްލުމެވެ. ނަޒަރު ހިންގުމުގެ އަހުލުވެރިން މިޙަދީޘާއިމެދު ވިދާޅުވަނީ ހަމަ އެގޮތުގައެވެ އަހަރެން ދުށީމެވެ."

«إِنَّ لَنَا لَكُتُبًا نَتَعَاهَدُهَا»

މާނައީ: "އަހަރުމެން އެތަކެއް (ހަނދާންއޮޅޭނެ) ބަލަހައްޓާ ފޮތްތަކެއް (ނުވަތަ ލިޔުންތަކެއް) އަހަރުމެންނަށް ލިބިގެންވެއެވެ."

67- އަހަރުމެންނަށް އަބޫ ޚައިޘަމާ ރިވާޔަތްކުރެއްވިއެވެ: އަހަރުމެންނަށް ޖަރީރު، މަންޞޫރުގެ އަރިހުން، އަބޫ ޟުޙާގެ އަރިހުން، މަސްރޫޤުގެ އަރިހުން ރިވާޔަތްކުރެއްވިއެވެ: އެކަލޭގެފާނު ވިދާޅުވިއެވެ:

«كُنَّا عِنْدَ عَبْدِ اللهِ جُلُوسًا، وَهُوَ مُضْطَجِعٌ بَيْنَنَا نراه فَأَتَاهُ رَجُلٌ فَقَالَ: يَا أَبَا عَبْدِ الرَّحْمَنِ، إِنَّ قَاصًّا عِنْدَ أَبْوَابِ كِنْدَةَ يَزْعُمُ أَنَّ آيَةَ الدُّخَانِ تَجِيءُ فَتَأْخُذُ بِأَنْفَاسِ الْكُفَّارِ، وَيَأْخُذُ الْمُؤْمِنِينَ مِنْهُ كَهَيْئَةِ الزُّكَامِ. فَقَالَ عَبْدُ اللهِ -وَجَلَسَ وَهُوَ غَضْبَانُ- : يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا اللهَ، مَنْ عَلِمَ مِنْكُمْ شَيْئًا فَلْيَقُلْ بِمَا يَعْلَمُ، وَمَنْ لَا يَعْلَمْ فَلْيَقُلِ: اللهُ أَعْلَمُ، فَإِنَّهُ أَعْلَمُ لِأَحَدِكُمْ أَنْ يَقُولَ لِمَا لَا يَعْلَمُ: اللهُ أَعْلَمُ، فَإِنَّ اللهَ تعالى قَالَ لِنَبِيِّهِ صَلَّى ٱللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: ﴿قُلْ مَآ أَسْـَٔلُكُمْ عَلَيْهِ مِنْ أَجْرٍ وَمَآ أَنَا۠ مِنَ ٱلْمُتَكَلِّفِينَ ﴿٨٦﴾﴾»

މާނައީ: "އަހަރުމެން އަބްދު الله އާއެކު އިށީނދެގެން ތިބީމެވެ. އެކަލޭގެފާނު އަހަރުމެންގެ މެދުގައި އޮށޯންނަވައިގެން، އަހަރުމެންނަށް ފެންނަގޮތަށް އޮށޯންނެވިއެވެ. ދެން މީހަކު އައިސް ދަންނަވައިފިއެވެ: "އޭ އަބޫ ޢަބްދުއްރަޙްމާނެވެ! ކިންދާގެ ދޮރާށިގައި ހުރި ވާހަކަދައްކާ މީހަކު ދަޢުވާކުރާގޮތުގައި "ދުޚާނުގެ އާޔަތް" އައިސް ކާފިރުންގެ ނޭވާ ހިފައިގަންނާނެއެވެ. އަދި މުއުމިނުންނަށް އެއިން ޒުކާމާ ފަދަ ކަމެއް ލިބޭނެއެވެ." ދެން ޢަބްދު الله ކޯފާވެ އިށީނދެވަޑައިގެން ވިދާޅުވިއެވެ: "އޭ މީސްތަކުންނޭވެ! الله އަށް ބިރުވެތިވާށެވެ! ތިޔަ ބައިމީހުންގެ ތެރެއިން އެއްޗެއް އެނގިއްޖެ މީހަކު ފަހެ އެމީހަކަށް އެނގޭ އެއްޗެއް ބުނާށެވެ. އަދި އެއްޗެއް ނޭނގޭ މީހަކު "الله أعلم" (މާތް ދެނެވޮޑިގެންވަނީ الله އެވެ)" ބުނާށެވެ. ފަހެ އެމީހަކަށް ނޭނގޭ ކަންތަކެއްގައި "الله އެ ދެނެވޮޑިގެންވަނީ" ބުނުމަކީ ޢިލްމުވެރިކަމުން ކަމެއް އެއީ ޢިލްމުވެރިކަމެކެވެ. ފަހެ الله تبارك وتعالى އެކަލާނގެ ނަބިއްޔާއަށް ވަޙީކުރެއްވިއެވެ: ﴿قُلْ مَآ أَسْـَٔلُكُمْ عَلَيْهِ مِنْ أَجْرٍ وَمَآ أَنَا۠ مِنَ ٱلْمُتَكَلِّفِينَ ﴿٨٦﴾﴾ [ص: 86] "ވިދާޅުވާށެވެ! އެކަމުގެ މައްޗަކުން ތިމަންކަލޭގެފާނު ތިޔަބައިމީހުންގެ ކިބައިން އުޖޫރައަކު ނުއެދެމެވެ. އަދި ގޮތަކުން ތަކައްލުފު ހުރި (ނޭނގޭ ކަންތަކެއް އެނގޭކަމަށް ހެދިގެން ދައްކާ) މީހުންގެ ތެރެއިންވެސް ތިމަންކަލޭގެފާނު ނުވަމެވެ."

68- އަހަރުމެންނަށް އަބޫ ޚައިޘަމާ ރިވާކުރެއްވިއެވެ: އަހަރުމެންނަށް އިސްހާޤު ބުނު ސުލައިމާން އައްރާޒީ ރިވާކުރައްވާ ވިދާޅުވިއެވެ: އައްރަބީޢު ބުނު އަނަސް ވިދާޅުވިކަމަށް އަބޫ ޢާލިޔާ ރިޔާޙީ ވިދާޅުވަނިކޮށް އަހުރެން އަޑުއިވިއެވެ:

«مَكْتُوبٌ فِي الْكِتَابِ الْأَوَّلِ ابْنُ آدَمَ عَلِّمْ مَجَّانًا كَمَا عُلِّمْتَ مَجَّانًا»

މާނައީ: "އެންމެ ފުރަތަމަ ފޮތުގައި ލިޔެވިގެންވެއެވެ: "އޭ އާދަމުގެ ދަރިކަލުންނެވެ! ހިލޭ ތިބާއަށް އުނގެންނަވައިދޭށެވެ ތިބާ ތިބާވެސް ހިލޭ އުނގެނުނުފަދައިންނެވެ."

69- އަހަރުމެންނަށް އަބޫ ޚައިޘަމާ ރިވާކުރެއްވިއެވެ: އަހަރުމެންނަށް އިސްމާޢީލު ބުނު އިބްރާހީމް، ލައިޘުގެ އަރިހުން، މުޖާހިދު ވިދާޅުވިކަމަށް ރިވާކުރެއްވިއެވެ:

«ذَهَبَ الْعُلَمَاءُ فَلم يبقَ إِلَّا الْمُتَكَلِّمُونَ، ومَا الْمُجْتَهِدُ فِيكُمُ إِلَّا كَاللَّاعِبِ، فِيمَنْ كَانَ قَبْلَكُمْ»

މާނައީ: "ޢިލްމުވެރިން ނެތި ދިޔައީއެވެ. ވާހަކަދައްކާ މީހުން ފިޔަވައި އެހެން އެއްވެސް މީހަކު ނުބާއްޓެވެ.[26] އަދި ތިޔަބައިމީހުންގެ ތެރޭގައި ހުރި (އިޖުތިހާދުކުރާ) ގަދަކަމާ އަޅުކަންކުރާ އިޖުތިހާދުވެރިޔާ ވެސް، ތިޔަބައިމީހުންގެ ކުރިން ހުރި މީހުންގެ ތެރޭގައި ކުޅެސަކަރާތްކުރާ މީހަކު ފަދައިން މީހަކު ކަމުގައި ނުވެއެވެ."

70- އަހަރުމެންނަށް އަބޫ ޚައިޘަމާ ރިވާކުރެއްވިއެވެ: އަހަރުމެންނަށް އަލްވަލީދު ބުނު މުސްލިމު ރިވާކުރައްވާ ވިދާޅުވިއެވެ: އަލްއައުޒާޢީ ވިދާޅުވަނިކޮށް އަހުރެން އަޑުއިވިއެވެ: ބިލާލު ބުނު ސަޢުދު ވިދާޅުވަނިކޮށް އަހުރެން އަޑުއިވިއެވެ:

«عالمكم جاهل، وزاهدكم راغب، عابدكم مقصر»

---

[26] މިބަސްފުޅު ނަޤުލުކުރި އެހެން އިލްމުވެރިން ނަޤުލުކޮށްފައިވާ ބަސްފުޅުތަކުގައިވާ، އަދި މިފޮތުގެ ނުސްޚާތަކުގެ ތެރެއިން ބައެއް ނުސްޚާއެއްގައި ވާ ބަސްފުޅަކީ މިފޮތުގެ އަސްލު ނުސްޚާގައިވާ ގޮތަށް **الْمُتَكَلِّمُونَ**، (ވާހަކަދައްކާ މީހުން) ގެ ބަދަލުގައި **الْمُتَعَلِّمُونَ** (އެބަހީ: ޢިލްމު އުނގެނޭ މީހުން) އެވެ.

މާނައީ: "(ކުރީގެ ބޭކަލުންނާ އަޅާބަލާއިރު) ތިޔަބައިމީހުންގެ އިލްމުވެރިއަކުވެސް ޤާބިލެކެވެ. އަދި ތިޔަބައިމީހުންގެ ޚުޠުބާވެރިއަކުވެސް (ދުނިޔަވީ ކަންކަމުން) ދަރިވެރިވެފައި އޮތުމުން އަހާމީހުން މަދުވެއެވެ. އަދި ތިޔަބައިމީހުންގެ އަހާމީހަކުވެސް ގަބޫލުކުރުން މަދުވެއެވެ."

-71 އަހަރުމެންނަށް ޢަބްދު ﷲ ރިވާކުރައްވައެވެ: އަހަރުމެންނަށް އަބޫ ޚާލިދާ ރިވާކުރައްވައެވެ: އަހަރުމެންނަށް ޢަބްދުލް ބަޝީރު ބިން ޢަބްދުއް ރަޙްމާން އަބޫ ޙަބީބާ ރިވާކުރައްވައެވެ: އަހަރުމެންނަށް އަލްއަޢުމަޝް، އިބްރާހީމްގެ އަރިހުން، ޢަލްޤަމާ ވިދާޅުވިކަމަށް ރިވާކުރައްވައެވެ:

«تَذَاكَرُوا الْحَدِيثَ فَإِنَّ حَيَاتَهُ ذِكْرُهُ»

މާނައީ: "ތިޔަބައިމީހުން ޙަދީޘް މުޛާކަރާކުރާށެވެ (އެކަކު އަނެކަކަށް ކިޔައި ހަނދާން އާކޮށް) ހަދާށެވެ. އެހެނީ އެޙަދީޘްގެ ދިރުމަކީ އެ ޛިކުރުކުރުމެވެ. (ކިޔައި އުގެނުމެވެ.)"

-72 އަހަރުމެންނަށް އަބޫ ނުޢައިމާ ރިވާކުރައްވައެވެ: އަހަރުމެންނަށް މުޙައްމަދު ބިން ޠަލްޙާ ރިވާކުރައްވައެވެ: އަހަރުމެންނަށް ޒުބައިދު ބިން އަލްޙާރިޘު، ޢަބްދުއް ރަޙްމާން ބިން އަބީ ލައިލާ ވިދާޅުވިކަމަށް ރިވާކުރައްވައެވެ:

«إِحْيَاءُ الْحَدِيثِ مُذَاكَرَتُهُ، فَذَاكِرُوه» ، قال: فَقَالَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ شَدَّادٍ: «يرحَمكَ اللَّهُ، كَمْ مِنْ حَدِيثٍ أَحْيَيْتَهُ فِي صَدْرِي قَدْ كَانَ مَاتَ»

މާނައީ: "ޙަދީޘް އިޙްޔާކުރުން (ދިރުވުން ގެނައުމަކީ) އެ މުޛާކަރާ (އެކަކު އަނެކަކަށް ކިޔައިދީ މުޛާކަރާކުރުން) ކުރުމެވެ. އެހެންކަމުން ތިޔަބައިމީހުން ޙަދީޘް މުޛާކަރާކުރާށެވެ." ދެން ޢަބްދު ﷲ ބިން ޝައްދާދު ވިދާޅުވިއެވެ: "ﷲ ތިބާއަށް ރަޙްމަތްލައްވާށިއެވެ! މަރުވެފައިވާ ކިތައް ޙަދީޘް ތިމަ އަހުރެންގެ ހިތުގައި ދިރުވައިދީފައިވާނީތޯ!؟"

-73 އަހަރުމެންނަށް އަބޫ ނުޢައިމާ ރިވާކުރައްވައެވެ: އަހަރުމެންނަށް މުޙައްމަދު ބިން ޠަލްޙާ، އަލްއަޢުމަޝްގެ އަރިހުން، އިސްމާޢީލު ބިން ރަޖާއު ވިދާޅުވިކަމަށް ރިވާކުރައްވައެވެ:

«كنا نجمع الصبيان فنحدثهم»

މާނައީ: "އަހަރުމެން ކުޑަކުދިން އެއްކޮށްގެން ދެން އެކުދިންނަށް ޙަދީޘްކިޔައި ދެމެވެ."

-74 އަހަރެމެންނަށް އަބޫ ކުރައިބާ ރިވާޔަތްކުރެއްވިއެވެ: އަހަރެމެންނަށް މުޙައްމަދު ބިން ފުޟައިލު، އަޢުމަޝްގެ އަތުން، އަބުލް ބަޚްތަރީގެ އަތުން، ޙުޛައިފާގެ އަތުން ރިވާޔަތްކުރެއްވިއެވެ: ޙުޛައިފާގެފާނު ވިދާޅުވިއެވެ:

«إِنَّ أَصْحَابِي تَعَلَّمُوا الْخَيْرَ وَإِنِّي أتَعَلَّم الشَّرَّ» قيل: وَمَا يحملكَ عَلَى هذا؟ قَالَ: «إِنَّهُ مَنْ تعلّم مَكَانَ الشَّرِّ يَتَّقِهِ»

މާނައީ: "އަހުރެމެންގެ އަޞްޙާބުބޭކަލުން ހެޔޮކަން އުނގެނުނެވެ. އަދި އަހުރެން މިއުނގެނީ ނުބައިކަންތަކެވެ. (ނުބައި ކަންކަމާ ކޮބައިތޯއެވެ.)" ދެންނެވުނެވެ: "ތިކަން ކުރުމަށް ތިބޭކަލަ ގެނުވީ ކޮންކަމަކުންތޯއެވެ؟" ވިދާޅުވިއެވެ: "އެއީ ނުބައި ކަމުގެ ތަނުން އުނގެނިއްޖެ މީހާ އެކަމުން ދުރުވެ އެއްކިބާވެވޭނެއެވެ."

-75 އަހަރެމެންނަށް އަބޫ ކުރައިބާ ރިވާޔަތްކުރެއްވިއެވެ: އަހަރެމެންނަށް އިބްނު އިދްރީސް ޢިމްރާން ބިން މަޠީރު ރިވާޔަތްކުރެއްވިއެވެ: އަހަރެމެންނަށް މޫސާ ބިން ޢަލީ، އެބޭފުޅާގެ ބައްޕަ ވިދާޅުވިކަމަށް ރިވާޔަތްކުރެއްވިއެވެ:

«كَانَ زَيْدُ بْنُ ثَابِتٍ، إِذَا سَأَلَهُ رَجلٌ عَنْ شَيْءٍ، قَالَ: آللَّهِ لكَانَ هَذَا؟ فَإِنْ قَالَ: نَعَمْ تَكَلَّم فيه وَإِلَّا لَمْ يَتَكَلَّمْ»

މާނައީ: "ޒައިދު ބިން ޘާބިތުގެ އަތުން އެއްވެސް ކަމަކާމެދު މީހަކު ސުވާލުކޮށްފިނަމަ ވިދާޅުވެއެވެ: "ﷲ އަށްޓަކައި ބުނެބަލާށެވެ! ހަމަ ތިކަން މިހާރު ވެއްޖެހެއްޔެވެ!؟" ދެން އޭނާ އާނއެކޭ ބުނެފިނަމަ އެކަމާމެދު ވާހަކަދައްކަވައެވެ. އެހެންނޫނީ އެކަމާމެދު ވާހަކައެއް ނުދައްކަވައެވެ."

-76 އަހަރެމެންނަށް އަބޫ ކުރައިބާ ރިވާޔަތްކުރެއްވިއެވެ: އަހަރެމެންނަށް އިބްނު އިދްރީސް، ސުފްޔާނުގެ އަތުން، އިބްނު ޒަކަރިއްޔާ ބިން އަބީޒާއިދާގެ އަތުން، އައްޝަޢުބީގެ އަތުން، މަސްރޫޤު ވިދާޅުވިކަމަށް ރިވާޔަތްކުރެއްވިއެވެ:

«سَأَلْتُ أُبَيَّ بْنَ كَعْبٍ عَنْ شَيْءٍ فَقَالَ: أَكَانَ بعد؟ قُلْتُ: لَا، قَالَ: فَأَجِمَّنَا حَتَّى يَكُونَ فَإِذَا كَانَ اجْتَهَدْنَا لك رَأْيَنَا»

މާނައީ: "އަހުރެން އުބައްޔު ބިން ކަޢުބުގެ އަރިހުން ކަމަކާމެދު ސުވާލުކުރީމެވެ. ދެން އެކަލޭގެފާނު ވިދާޅުވިއެވެ: "މިހާރު ތިޔަކަން ހިނގައްޖެތޯ؟" އަހުރެން ބުނީމެވެ: "ނޫނެކެވެ." ވިދާޅުވިއެވެ: "ތިޔަކަން ހިނގަންދެން އަހަރުމެންނަށް ތަކުލީފު ނުކުރައްވާށެވެ. ދެންފަހެ ތިޔަކަން ވެއްޖެނަމަ؛ އެހިނދުން އަހަރުމެންގެ ރައުޔުން ތިބާއަށް އިޖުތިހާދުކޮށްދޭނަމެވެ."

-77 އަހަރުމެންނަށް އަބޫ ޚައިޘަމާ ހަދީޘްކުރެއްވިއެވެ: އަހަރުމެންނަށް ޢަބްދުއް ރަޙްމާން ހަދީޘްކުރެއްވިއެވެ: އަހަރުމެންނަށް މާލިކު، އައްޒުހްރީގެ އަރިހުން، ސަހްލު ބިން ސަޢުދުގެ އަރިހުން ހަދީޘްކުރެއްވިއެވެ: ވިދާޅުވިއެވެ:

«كَرِهَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْمَسَائِلَ وَعَابَهَا»[27]

މާނައީ: "ﷲ ގެ ރަސޫލާ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ މައްސަލަތަކަށް (ސުވާލުތަކަށް) ނުރުއްސަވާ، އަދި އެއަށް ޢައިބުގެ ބަސްބުނުއްވިއެވެ."

-78 އަހަރުމެންނަށް އަބޫ ޚައިޘަމާ ހަދީޘްކުރެއްވިއެވެ: އަހަރުމެންނަށް ޢަބްދުއް ރަޙްމާން ހަދީޘްކުރެއްވިއެވެ: އަހަރުމެންނަށް ސުފްޔާން، ޢުބައިދު ވިދާޅުވިކަމަށް ހަދީޘްކުރެއްވިއެވެ:

«ما سألت إبراهيم عن شيء قط إلا رأيت فيه الكراهية»

މާނައީ: "އަހުރެން އިބްރާހީމުގެ އަރިހުން އެއްވެސް ކަމަކާމެދު ސުވާލުކޮށްފިއްޔާ، އެކަލޭގެފާނުގެ ހިތައިން ނުރުހުންވުން އަހުރެންނަށް ފެނިފައި މެނުވީ ނުވެއެވެ."

-79 އަހަރުމެންނަށް އަބޫ ޚައިޘަމާ ހަދީޘްކުރެއްވިއެވެ: އަހަރުމެންނަށް ހުޝައިމު ހަދީޘްކުރެއްވިއެވެ: އަހަރުމެންނަށް ޙައްޖާޖު، އަބުއްޒުބައިރު އަދި އިބްނު އަބީ ލައިލާގެ އަރިހުން ހަދީޘްކުރެއްވިއެވެ. އަބުއްޒުބައިރު ވިދާޅުވިއެވެ:

«كُنَّا نَكُونُ عِنْدَ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ فَيُحَدِّثُنَا فَإِذَا خَرَجْنَا مِنْ عِنْدِهِ تَذَاكَرْنَا حَدِيثَهُ فَكَانَ أَبُو الزُّبَيْرِ مِنْ أَحْفَظِنَا لِلْحَدِيثِ»

---

[27] صحيح البخاري: 5259، ومسلم: 1492

މާނައީ: "އަހަރުމެން ޖާބިރު ބިން ޒައިދި ﷲ ގެ އަރިހުގައި ތިބީމެވެ. ދެން އެކަލޭގެފާނު އަހަރުމެންނަށް ޙަދީޘެއް ކިޔާދެއްވިއެވެ. ދެން އަހަރުމެން އެކަލޭގެފާނުގެ އަރިހުން ނިކުންނަނިސުރު އެކަލޭގެފާނުގެ ޙަދީޘް އެކަކު އަނެކަކަށް ކިޔާ މުޒާކަރާ ކުރީމެވެ. އެގޮތުން އަހަރުމެންގެ ތެރެއިން ޙަދީޘް އެންމެ ބޮޑަށް ހިތުދަސް އެކަކަށް ވަނީ އަބުލް ޖާބިރުއެވެ."

80- އަހަރުމެންނަށް އަބޫ ޚައިޘަމާ ކިޔާދެއްވިއެވެ: އަހަރުމެންނަށް ޖަރީރު، ޤާބޫސް ބިން އަބީ ޡަބްޔާނު ވިދާޅުވިކަމަށް ކިޔާދެއްވިއެވެ:

«صَلَّيْنَا يَوْمًا خَلْفَ أَبِي ظَبْيَانَ صَلَاةَ الْأُولَى ، وَنَحْنُ شَبَابٌ كُلُّنَا مِنَ الْحَيِّ إِلَّا الْمُؤَذِّنَ فَإِنَّهُ شَيْخٌ ، فَلَمَّا سَلَّمَ الْتَفَتَ إِلَيْنَا ، ثُمَّ جَعَلَ يَسْأَلُ الشَّابَّ مَنْ أَنْتَ؟ من أنت؟، فَلَمَّا سَأَلَهُمْ ، قَالَ: إِنَّهُ لَمْ يُبْعَثْ نَبِيٌّ إِلَّا وَهُوَ شَابٌّ ، وَلَمْ يُؤْتَ الْعِلْمَ خَيْرٌ مِنْهُ وَهُوَ شَابٌّ»

މާނައީ: "އަހަރުމެން އެއްދުވަހަކު އެންމެ ފުރަތަމަ ނަމާދު (އެބަހީ: މެންދުރު ނަމާދު) އަބޫ ޡަބްޔާނުގެ ފަހަތުގައި ކުރީމެވެ. އަހަރުމެން އެންމެންވީ އަވަށުގެ ޒުވާނުންކަމުގައިމެވެ. މުދިމު މެނުވީއެވެ. އޭނާއީ މުސްކުޅިއެއްކަމުގައިވިއެވެ. ދެން އެބޭފުޅާ ސަލާމް ދެއްވިހިނދު އަހަރުމެންނާ ދިމާލަށް އެނބުރިވަޑައިގަތެވެ. އަދި "ތިބާއީ ކާކުހޭ؟ ތިބާއީ ކާކުހޭ؟" ވިދާޅުވެ ޒުވާނުންނާ ސުވާލުކުރައްވަން ފެއްޓެވިއެވެ. ދެން އެބޭފުޅާ ސުވާލުކުރެއްވިހިނދު ވިދާޅުވިއެވެ: "ޒުވާނެއްގެ ގޮތުގައި މެނުވީ އެއްވެސް ނަބިއްޔަކު ނުފޮނުއްވައެވެ. އަދި ޒުވާނެއްގެ ގޮތުގައިވުނިކޮށް އިލްމު ދެއްވުމަށްވުރެ ރަނގަޅު މީހަކަށް އިލްމު ނުދެއްވައެވެ."

81- އަހަރުމެންނަށް އަބޫ ޚައިޘަމާ ކިޔާދެއްވިއެވެ: އަހަރުމެންނަށް ސުފްޔާނު ބިން ޢުޔައިނާ، ޢަޒީޒު ބިން އަސްލަމުގެ އަރިހުން، ރަޖާއު ބިން ޙަސަނު ވިދާޅުވިކަމަށް ކިޔާދެއްވިއެވެ:

«مَا أُوتِي شَيْءٌ إِلَى شيءٍ أَزْيَنُ مِنْ الحِلْم إِلَى عِلْمٍ»

މާނައީ: "އިލްމަކަށް ހިލްމުވެރިން (ކުރިވަރުކަން/ބުއްދިވެރިކަން) ދެއްވިގެންވާކަމަށްވުރެ ޒީނަތްތެރިކަން ބޮޑު އެއްޗެއް އެހެން އެއްޗަކަށް ނުދެއްވެއެވެ." [28]

[28] އިބްނުލް ޤައްޔިމު ވިދާޅުވިއެވެ:

(فَلَيْسَ صَاحِبُ الْعِلْمِ وَالْفُتْيَا إِلَى شَيْءٍ أَحْوَجَ مِنْهُ إِلَى الْحِلْمِ وَالسَّكِينَةِ وَالْوَقَارِ؛ فَإِنَّهَا كِسْوَةُ عِلْمِهِ وَجَمَالِهِ، وَإِذَا فَقَدَهَا كَانَ عِلْمُهُ كَالْبَدَنِ الْعَارِي مِنَ اللِّبَاسِ، وَقَالَ بَعْضُ السَّلَفِ: مَا قُرِنَ شَيْءٌ إِلَى شَيْءٍ أَحْسَنُ مِنْ عِلْمٍ إِلَى حِلْمٍ. وَالنَّاسُ هَهُنَا أَرْبَعَةُ أَقْسَامٍ، فَخِيَارُهُمْ مَنْ أُوتِيَ الْحِلْمَ وَالْعِلْمَ، وَشِرَارُهُمْ مَنْ عَدِمَهُمَا، الثَّالِثُ: مَنْ أُوتِيَ عِلْمًا بِلَا حِلْمٍ، الرَّابِعُ: عَكْسُهُ فَالْحِلْمُ زِينَةُ الْعِلْمِ وَبَهَاؤُهُ وَجَمَالُهُ. وَضِدُّ الطَّيْشِ وَالْعَجَلَةِ وَالْحِدَةِ وَالتَّسَرُّعِ وَعَدَمِ الثَّبَاتِ؛ فَالْحَلِيمُ لَا يَسْتَفِزُّهُ الْبَدَوَاتُ، وَلَا يَسْتَخِفُّهُ الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ، وَلَا يُقْلِقُهُ أَهْلُ الطَّيْشِ وَالْخِفَّةِ وَالْجَهْلِ. بَلْ هُوَ وَقُورٌ ثَابِتٌ ذُو أَنَاةٍ يَمْلِكُ نَفْسَهُ عِنْدَ وُرُودِ أَوَائِلِ الْأُمُورِ عَلَيْهِ وَلَا تَمْلِكُهُ أَوَائِلُهَا، وَمُلَاحَظَتُهُ لِلْعَوَاقِبِ تَمْنَعُهُ مِنْ أَنْ تَسْتَخِفَّهُ دَوَاعِي الْغَضَبِ وَالشَّهْوَةِ؛ فَبِالْعِلْمِ تَنْكَشِفُ لَهُ مَوَاقِعُ الْخَيْرِ وَالشَّرِّ وَالصَّلَاحِ وَالْفَسَادِ، وَبِالْحِلْمِ يَتَمَكَّنُ مِنْ تَثْبِيتِ نَفْسِهِ عِنْدَ الْخَيْرِ فَيُؤْثِرُهُ وَيَصبرُ عَلَيْهِ وَعِنْدَ الشَّرِّ فَيَصْبِرُ عَنْهُ؛ فَالْعِلْمُ يُعَرِّفُهُ رُشْدَهُ وَالْحِلْمُ يُثَبِّتُهُ عَلَيْهِ، وَإِذَا شِئْتَ أَنْ تَرَى بَصِيرًا بِالْخَيْرِ وَالشَّرِّ لَا صَبْرَ لَهُ عَلَى هَذَا وَلَا عَنْ هَذَا رَأَيْته، وَإِذَا شِئْتَ أَنْ تَرَى صَابِرًا عَلَى الْمَشَاقِّ لَا بَصِيرَةَ لَهُ رَأَيْتَهُ، وَإِذَا شِئْتَ أَنْ تَرَى مَنْ لَا صَبْرَ لَهُ وَلَا بَصِيرَةَ رَأَيْتَهُ، وَإِذَا شِئْتَ أَنْ تَرَى بَصِيرًا صَابِرًا لَمْ تَكَدْ، فَإِذَا رَأَيْتَهُ فَقَدْ رَأَيْتَ إِمَامَ هُدًى حَقًّا فَاسْتَمْسِكْ بِغَرْزِهِ) (إعلام الموقعين: 6/107)

ވާނީ: "ޢިލްމާއި ފަތުވާގެ އަހުލުވެރިޔާ، ޙިލްމުވެރިކަމާއި ހިމޭނުކަމާއި ވަޤާރުއިތުރުކަމަށް ބޭނުންޖެހިގެންވާވަރަށްވުރެ ބޭނުންޖެހޭ އެހެންކަމެއް ނުވެއެވެ. ފަހެ އެއީ އޭނާގެ ޢިލްމުވެރިކަމުގެއި ހެދު ޒީނަތް އަދި އޭގެ ރީތިކަމެވެ. އެސިފަ ގެއްލިއްޖެނަމަ އޭނާގެ ޢިލްމުވާނީ ހެދުމެއްނުލާ ޢޮރިޔާންވެގެންވާ ހަށިގަނޑެއް ފަދައިންނެވެ. ބައެއް ސަލަފުން ވިދާޅުވިއެވެ: "ޢިލްމު ޙިލްމުވެރިކަމާ ގުޅިގެންވާގޮތަށްވުރެ ރިވެތިވެގެންވާ ގޮތެއް އެއްޗެއް އެހެން އެއްޗަކާ ގުޅިގެން ނުވެއެވެ." މީސްތަކުން މިތަނުގައިވަނީ ހަތަރު ބަޔަކަށެވެ: އެންމެ ހެޔޮވެގެންވާ ޙިލްމުވެރިކަމާއި ޢިލްމުވެރިކަން ދެއްވުނު މީހުންނެވެ. އެންމެ ނުބައިވެގެންވަނީ އެދޭތިއެއްވެސް ނެތް މީހުންނެވެ. ތިންވަނަ ބަޔަކީ: ޙިލްމުވެރިކަމެއް ނެތި ހުސްއެކަނި ޢިލްމު ލިބިގެންވާ މީހުންނެވެ. ހަތަރުވަނަ އޭގެ އިދިކޮޅެވެ. (އެބަހީ: ޢިލްމުވެރިކަމެއް ނެތި ހުސްއެކަނި ޙިލްމުވެރިކަން ލިބިގެންވާ މީހުންނެވެ.) ފަހެ ޙިލްމުވެރިކަމަކީ ޢިލްމުގެ ޒީނަތެވެ. އަދި އޭގެ ރީތިކަމާއި އުޖާލާކަމެވެ. އަދި ބުއްދިހޮސްވެ އަވަސްއަރައިގެން ހަލަނިވެގެން އުޅު ތާބިބުކަމާއި ނުކުމުގެ އިދިކޮޅެވެ. ފަހެ ޙިލްމުވެރި މީހާއަށް ހަދަހުޅެގާފައި އަންނަ ހިޔާލުތަކާ ފިކުރުތަކުން ހިފާނުލާނެއެވެ. އަދި ތަންތޮރު ނުދަންނަ މީހުންނާ ހެދި ކަމެއްނުލަވަރައިގެން ދިވާނާވެގެންނެއް ނުދެވޭނެއެވެ. އަދި ޖާހިލުންނާ ނުޖެހޭ، ކާސޮ، ޖަހިލުން އާއި ކަސްބޭއްވުނު ނުޖެހިވެސްއެވެ. ކިއުއްލަ، އާއްމަކު ވަޤާރުއިތުރުކަމާއި، ސާބިތުވެ ހުންނަ، ހިފެހެއްޓުން ހުންނަ މިހެންކަމުގެއިން އެހެނީ ގޮތަށް ކަންކަމުގެ ފުރުސަތުގައި އަސްނަހިނދު އޭނާގެ ނަފްސު މަޤާމުގައި މިލްކު އަދި އެކަންކަމުގެ ފުރަތަމަ ކަމެއް މިލްކު ބާރުގޮތާ މިލްކުކުރުވައެއް ނުކުރެއެވެ. އަދި ކަންކަމުގެ ނިމުން އޭނާއަށް ފެނިގެން ހުރުމުން ކޯފާއާއި ޝަހުވަތުގެ ސަބަބުތަކުން އޭނާ އަވަސްވެރިކަމާއި

82- އަހަރުމެންނަށް އަބޫ ޝައިބާ ރިވާޔަތްކުރެއްވި: އަހަރުމެންނަށް ޖަރީރު، ސުލައިމާނުގެ އަރިހުން، އަބޫވާއިލްގެ ބަސްފުޅު އަރިހުން، އަބޫ ހުރައިރާ ވިދާޅުވިކަމަށް ރިވާޔަތްކުރެއްވި:

މާނައީ: "އޭ ޢަބްދުއްރަޙްމާނުގެ ބައްޕާފުޅާ! (އަބޫޢަބްދިއްރަޙްމާން) ކަލޭގެފާނަށް! ތިޔަ އިލްމު ކޮންމެ ދުވަހަކު އެދުވަހަކު އަޅުގަނޑުމެންނަށް ދަސްކޮށްދެއްވުމަށް މިއަޅުގަނޑުމެން އެދެމެވެ."

ޝަރުވަތުގެ ގޮތުގެމަތިން އާދަޔާ ގަދަކަން ނިކަމެތިކޮށްލާން މަޖާލިސްކުރެއްވެ. ފަހެ ޢިލްމުގެ ސަބަބުން ހެވާއި ނުބައިކަމާއި، މަސްލަހަތާއި ފަސާދަތަކާއި ކަންކަން އާޝިރަކޮށް ކަށަވަރުވެއެވެ. އަސްއަލާކުރުން ބިލްމުގެ ސަބަބުން ހުރި ތަފާތު ކަންކަމުގެ މާއްދީ ނަފްސު ހާލަތުތަކާއި ކަމާބެހޭ ކަންކަން، ދީން އެހެންކަމާ ކުރިއަށްނެރޭ، ކޮމެޓަށް ކޮންމެ ކަމެއްގައި ކޮންމެ ދުވަހެއް ދުވަހު ކޮންމެތިޔާ ކަމުގެ ހުރިހާކަންކަން ބާރުއަރުވައިދެއްވެ. ފަހެ އިލްމު އާންމުކޮށްލެއްވުން ހަމަ އެކަމަށް ފަހުރުވެރިކޮށްދެއްވުމަކީ ތިޔަ ކޮންމެދުވަހަކު ކޮށްދެއްވުމެއްވެސް ވީހޭ. ބުރާސްފަތިދުވަހެއްގައިވެސް ހަފްތާއި ނުބައި އެނިގަލޭ، އެކަމަކު (ހަފްތާކުރުގެ) ކޮންމެދުވަހަކު ކޮންމެތިޔާ އަދި އަހަރެއްގެ ކަމުގެ ތަފާތުގެ ކޮންމެކަމެއް ދުވަސްތަކުގެ ނަމަ މީހުން ދަރުސް ބޭނުންނަމަ އެމީހުންވެސް ފެންނަހުރެވޭ. އަދި ދަރުސް އެހާގިނަ ބޭކަރު ކަންކަމުގެ ކޮންމެދުވަހަކު، އެކަމަކު (ހަފްތާ ނުބައި ވަކިކުރުމުގެ) އެއްވެސް ބެލުމެއް ދަރުސްވެސްދޭއް ނަމަ މީހުން ދަރުސް ބޭނުންނަމަ އެމީހުންވެސް ފެންނަހުރެވެ. އަދި ކޮންމެދުވަހެއްވެސް ބަލިވުމެއްވެސް ނަމަ މީހުން ދަރުސް ބޭނުންނަމަ އެމީހުންވެސް ފެންނަހުރެވެ. ނަމަވެސް، ދަރުސްވެސްވީމާ ބަލިވުމަށް ކޮންމެ މީހުން ދަރުސް ބޭނުންނަމަ ވަރަށްވެސް ނުފެންނާނެއެވެ! ފަހެ އެމަނިކު މީހުން މީބާއްޔަށް ފެނިއެޖެހެ ހިތާމައީ އިޙްސާސް މީބާއްޔަށް ފެނިއެޖެއެވެ. ފަހެ އެތިކާބެއި ހިތްވަރުބޭނުމެވެ!"

-83 އަހަރެމެންނަށް އަބޫ ޒަކަރިއްޔާ ޙަދީޘްކުރެއްވިއެވެ: އަހަރެމެންނަށް ޢަލީ، ސުފްޔާނު ވިދާޅުވިކަމަށް ޙަދީޘްކުރެއްވިއެވެ:

«كَانَ أَبُو هُرَيْرَةَ إِذَا نَظَرَ إِلَى أَبِي صَالِحٍ قَالَ مَا كان عَلَى هَذَا أَنْ يَكُونَ مِنْ بَنِي عَبْدِ مَنَافٍ»

މާނައީ: "އަބޫ ހުރައިރާ، އަބޫ ޞާލިޙަށް ބައްލަވައިލެއްވިނަމަ ވިދާޅުވެއެވެ: "ބަނީ ޢަބްދު މަނާފުގެ ތެރެއިން މިނާ ނުވިއަސްވާނޭ ގޮތެއް ނުވެއެވެ." (29)

-84 އަހަރެމެންނަށް އަބޫ ޒަކަރިއްޔާ ޙަދީޘްކުރެއްވިއެވެ: އަހަރެމެންނަށް ޙަފްޞް ބިން ޣިޔާޘް، އަލްއަޢުމަޝްގެ ޢަންހުން، އަބޫ ޞާލިޙު ވިދާޅުވިކަމަށް ޙަދީޘްކުރެއްވިއެވެ:

«مَا كُنْتُ أَتَمَنَّى مِنَ الدُّنْيَا إِلَّا ثَوْبَيْنِ أَبْيَضَيْنِ أُجَالِسُ فِيهِمَا أَبَا هُرَيْرَةَ»

މާނައީ: "އަޅު ދުނިޔެއިން ތަމަންނާކުރީ އަބޫ ހުރައިރާގެ ޙަޟްރަތުގައި އަޅުގަނޑު އިށީނުމަށް ހުދު ދެ ފޮތިގަނޑު މެނުވީ އަޅުގަނޑު ތަމަންނާއެއް ނުކުރަމެވެ."

-85 އަހަރެމެންނަށް އަބޫ ޒަކަރިއްޔާ ޙަދީޘްކުރެއްވިއެވެ: އަހަރެމެންނަށް ޢަލީ ޙަދީޘްކުރެއްވި ވިދާޅުވިއެވެ: ޝަރީކު، އަބޫ ޔަޤްޒާނުގެ ޢަންހުން. އިކްރިމާ އިބްނު ޢައްބާސްގެ ޢަންހުން ވިދާޅުވިއެވެ:

«في قوله ﴿كُونُواْ قَوَّٰمِينَ بِٱلۡقِسۡطِ شُهَدَآءَ لِلَّهِ﴾ إلى قوله ﴿فَإِنَّ ٱللَّهَ كَانَ بِمَا تَعۡمَلُونَ خَبِيرٗا ١٣٥﴾ [النساء: 135] قال: الرَّجُلانِ يَقْعُدَانِ عِنْدَ الْقَاضِي فَيَكُونُ لَيُّ الْقَاضِي وَإِعْرَاضُهُ إلى أَحَدِ الرَّجُلَيْنِ عَلَى الآخَرِ»

މާނައީ: "އިބްނު ޢައްބާސްގެ ބަސްފުޅު: ﴿كُونُواْ قَوَّٰمِينَ بِٱلۡقِسۡطِ شُهَدَآءَ لِلَّهِ وَلَوۡ عَلَىٰٓ أَنفُسِكُمۡ أَوِ ٱلۡوَٰلِدَيۡنِ وَٱلۡأَقۡرَبِينَۚ إِن يَكُنۡ غَنِيًّا أَوۡ فَقِيرٗا فَٱللَّهُ أَوۡلَىٰ بِهِمَاۖ فَلَا تَتَّبِعُواْ ٱلۡهَوَىٰٓ أَن تَعۡدِلُواْۚ وَإِن تَلۡوُۥٓاْ أَوۡ تُعۡرِضُواْ فَإِنَّ ٱللَّهَ كَانَ بِمَا تَعۡمَلُونَ خَبِيرٗا ١٣٥﴾ [النساء: 135]

---

(29) ބަނީ ޢަބްދު މަނާފު ވަންށަވަރީ ޤުރައިޝުންގެ ޝަރަފުވެރި ގޮތީގައެވެ. އަބޫ ޞާލިޙު މި ބަސްގެ ގޮތުގައި ހުންނަވަނީ، އެއްފަހު މުޙިއްބު ޢަބަދުވެސް މިނިވަންކަމުގެ އެތެރެއިން ފާޅުކުރައްވަމުއެވެ.

"ތިޔަބޭފުޅުން އަދުލު އިންސާފު ޤާއިމް ކުރުމުގައި ދެމިހުރި ބަޔަކު ކަމުގައިވާށެވެ! (އަދި الله އަށްޓަކައި ހެކިބަސް އަދާކުރާ ބަޔަކު ކަމުގައި ތިޔަބޭފުޅުންވާށެވެ! ތިޔަބޭފުޅުންގެ އަމިއްލަ ނަފްސުތަކުގެ މައްޗަށް ކަމުގައިވިޔަސް، ނުވަތަ މައިންބަފައިންނާއި، ގާތްތިމާގެ މީހުންގެ މައްޗަށް ކަމުގައިވިޔަސް މެއެވެ. އެމީހަކީ (އެބަހީ: އެމީހެއްގެ މައްޗަށް ހެކިދޭ މީހަކީ) މުއްސަނދިއަކު ކަމުގައި، ނުވަތަ ފަޤީރަކު ކަމުގައިވިޔަސް، ފަހެ، އެދެމީހުންނަށް، الله، އައުލާ ކަން ބޮޑެވެ. ތިޔަބޭފުޅުން ޢަދުލުވެރިވުން ދޫކޮށް އަމިއްލަ އެދުމަކުން ތަބާ ނުވާށެވެ! އަދި، ތިޔަބޭފުޅުން ކަސިތާރުކޮށް ހުސްބަސްނަމަ ނޫނީ ފުރަގަސްދީފިނަމަ (ދަންނާށެވެ!) ފަހެ، ހަމަކަށަވަރުން، ތިޔަބޭފުޅުން ކުރާ ޢަމަލުތައް މޮޅަށް ދެނެވޮޑިގެންވާ ކަލާނގެ ކަމުގައި الله ވޮޑިގެންވެއެވެ." (އިބްނު ޢައްބާސް) ވިދާޅުވިއެވެ: "އެބަހީ: ދުލިހަލު ޝާހިދުގެ ގަދުގައި އިރިސިދުއެވެ. ދެން ޝާހިދުގެ މޫނު އަނބުރާ ބަހުން އެވަނީ ކުރަތު ދޫކޮށް އަންނަނިވި މައްސަލާތަކެވެ." (30)

86- އަހަރުމެންނަށް އަބޫ ސަލަމާ ޙަދީޘްކުރެއްވިއެވެ: އަހަރުމެންނަށް މަޢުމަރު، ތާއޫސްގެ އަރިހުން، އެބޭފުޅާގެ ބައްޕަގެ އަރިހުން، އިބްނު ޢައްބާސްގެ އަރިހުން ޙަދީޘްކުރެއްވިއެވެ: ވިދާޅުވިއެވެ:

«قال موسى حين كلم ربه: رب أي عبادك أحب إليك؟ قال: أكثرهم لي ذكرا، قال رب: أي عبادك أحكم؟ قال: الذي يقضي على نفسه كما يقضي على الناس، قال رب: أي عبادك أغنى؟ قال: الراضي بما أعطيته»

މާނައީ: "މޫސާގެފާނުގެ ވެރި ރައްބު އެކަލާނގެއާ ވާހަކަފުޅުދެއްކެވިހިނދު ދެންނެވިއެވެ: "އޭ އަހުރެގެ ވެރި ރައްބެވެ! ކަލޭގެފާނުގެ އަޅުތަކުންގެ ތެރެއިން އެންމެ ލޯބިވެރިކަން ބޮޑުވެގެންވަނީ ކާކުތޯއެވެ؟" ވަޙީކުރެއްވިއެވެ: "އެމީހުންގެ ތެރެއިން އެންމެ ގިނައިން ތިމަންއިލާހު ހަނދުމަކުރާ ފިކުރުކުރާ މީހާއެވެ." "އަހުރެގެ ރައްބެވެ! ކަލޭގެފާނުގެ އަޅުތަކުންގެ ތެރެއިން ޙުކުމްވެރިކަން އެންމެ ރަނގަޅީ ކާކުތޯއެވެ؟" ވަޙީކުރެއްވިއެވެ: "މީސްތަކުންގެ މައްޗަށް

(30) މިއަޘަރު މުއައްލިފު ގެންނެވުމުގެ މުނާސަބަތެއްކަމުގައި ބެލެވޭނީ -والله أعلم- ޙުކުމްކުރާ ޤާޟީވެސް މަޖިލީހުގައި ހަސްބުމުންނަށް ހަމަހަމަކޮށް، އަދި މޫނު އެނބުރުމާއި ބަލުމާއި ވާހަކަދެއްކުމާއިވެސް ހަމަހަމަކުރާ ގޮތަށް، ޢިލްމުވެރިޔާގެ މަޖިލީހުގައިވެސް ވަކި ދަރިވަރަކަށް ހައްބަސްދަކަން ބެލުމެއް އަދި އިސްތިމާޢުގައިވެސް އަދާކުރުމުންނާއި އެންމެންނަށް ހަމަހަމަކޮށް ކަންތައްކުރުމެވެ.

އެކަމާ ނިންމާކަށެއް ޝަރުޢުން އެނގޭ އަލިއްމަ ނަފުސަށްވެސް ނިންމާކަށެއް ނޭނގޭ ދީލާއެވެ."

ދަންނަވައިފިއެވެ: "އަހުގެ ބައްޕާ! އިބައިޙާރުގެ އަހުލުބައިތުންގެ ތެރެއިން އެންމެ ފުރުންތަރިވެގެންވި

ކަލޭއެވެ؟" ވިދާޅުވިއެވެ: "ތިމަންއިޙާރު އެމީހަކަން ދެއްވި އެއްޗެއްކަން ނުދެނެގެންވާ މީހާއެވެ."

87- އަހަރުމެންނަށް އަބޫ ޚައިޘަމާ ރިވާކުރެއްވިއެވެ: އަހަރުމެންނަށް އިބްނު ޢުޔައިނާ،

އިބްރާހީމް ބިން މައިސަރާގެ އަރިހުން، ޠާވޫސް ވިދާޅުވިކަމަށް ރިވާކުރެއްވިއެވެ:

«كان ابن عباس يسأل عن الشيء، فيقول: إن هذا لفي الزبر الأولى»

މާނައީ: "އިބްނު ޢައްބާސް ކަމަކާމެދު ސުވާލުކުރައްވާ ވިދާޅުވެއެވެ: "ހަމަކަށަވަރުން މިކަމީ

އެންމެ ކުރީގެ ފޮތްތަކުގައިވާ ކަމެކެވެ."

88- އަހަރުމެންނަށް އަބޫ ޚައިޘަމާ ރިވާކުރެއްވިއެވެ: އަހަރުމެންނަށް ޔަޒީދު ބިން ޒުރައިޢު

ރިވާކުރެއްވިއެވެ: އަހަރުމެންނަށް އައްޔޫބު، އަބޫ ޤިލާބާގެ އަރިހުން ރިވާކުރެއްވިއެވެ: އަހަރުމެން

އަބޫޤިލާބާއަށް ދެންނެވީމެވެ:

«إنك تحدثنا بالحديث فربما حدثتناه كذلك وربما نقصت، قال: عليكم بالسماع الأول»

މާނައީ: "ތިބާ އަހަރުމެންނަށް ޙަދީޘް ކިޔައިދެއްވާ، ފަހަރެއްގައި (ކުރިން) ހަމައެގޮތަށް ތިބާ

ޙަދީޘް ކިޔައިދެއްވިއެވެ. އަދި ފަހަރެއްގައި ތިބާ އުނިކޮށްލައްވާފައިވެއެވެ." ވިދާޅުވިއެވެ: "ތިޔަބައިމީހުންގެ

މައްޗަށްވާޖިބު އެންމެ ކުރިން އަޑުއެހުނު ގޮތެވެ."

89- އަހަރުމެންނަށް އަބޫ ޚައިޘަމާ ރިވާކުރެއްވިއެވެ: އަހަރުމެންނަށް ޢަބްދު ﷲ ބިން

އިދްރީސް ރިވާކުރެއްވިއެވެ: އަހަރުމެންނަށް ލައިޘު، ޢަދިއްޔު ބިން ޢަދިއްޔުގެ އަރިހުން،

އައްސުނާބިހީއެއްގެ އަރިހުން، މުޢާޛު ވިދާޅުވިކަމަށް ރިވާކުރެއްވިއެވެ:

«لا تزول قدم ابن آدم يوم القيامة حتى يسأل عن أربع: عمره فيما أفناه، وعن جسده فيما أبلاه، وعن ماله من أين اكتسبه، وعن علمه ما عمل فيه»

މާނައީ: "ޤިޔާމަތްދުވަހުން ހަތަރު ކަމަކާމެދު ސުވާލުކުރެވިގެން މެނުވީ އާދަމުގެ ދަރިއާގެ

ފައިތިލަ ހުރިތަނުން ނުފިލާނެއެވެ: އެބަޔަކު އުމުރު ފާނީކުރި

ކަންތައްތަކާއިބެހޭގޮތުގައެވެ. އަދި ހަށިގަނޑު ބާލުކުރި ކަންތައްތަކާއިބެހޭގޮތުގައެވެ. އަދި އެކަމާ ބެހޭ މުދަލާއި

ކޮންކަމެއްގައިތޯއެވެ. އަދި އޭނާގެ މުދަލާ މެދުގައިއެވެ. އެމުދާ ހޯދީ ކޮންމަގަކުންތޯއެވެ. އަދި އޭނާގެ އިލްމާމެދުގައިއެވެ. އެއިލްމާމެދު ޢަމަލުކުރި ގޮތަކީ ކޮބައިތޯއެވެ."

-90 އަހަރުމެންނަށް އަބޫ ޒުރްޢާ ރިވާޔަތްކުރެއްވިއެވެ: އަހަރުމެންނަށް އަލްފަޟްލު ބިން ދުކައިން ރިވާޔަތްކުރެއްވިއެވެ: އަހަރުމެންނަށް ސުފްޔާނު، ޙަބީބާ ބިން ސަޢީދުގެ އަރިހުން ޒުބައިދު ރިވާޔަތްކުރެއްވިއެވެ: ވިދާޅުވިއެވެ: އަލްޤާސިމު ބިން މުޙައްމަދު ވިދާޅުވިކަމަށް އަހުރެން އަޑުއިވިއެވެ:

«لَأَنْ يَعِيشَ الرَّجُلُ جَاهِلًا خَيْرٌ لَهُ مِنْ أَنْ يُفْتِيَ بِمَا لَا يَعْلَمُ»

މާނައީ: "މީހަކު ނޭނގޭ ކަމަކުން ފަތުވާދިނުމަށްވުރެ އޭނާއަށް ޖާހިލުގޮތުގައި ދިރިއުޅުން މާ ހެޔޮވާނެއެވެ." (31)

---

(31) އެހެން ރިވާޔަތެއްގައި އަލްޤާސިމު ވިދާޅުވިކަމަށް އައިސްފައިވެއެވެ: (مَا كُلُّ مَا تَسْأَلُونَا عَنْهُ نَدْرِي مَا هُوَ، وَلَئِنْ يَعِيشَ الْمَرْءُ جَاهِلًا بَعْدَ أَنْ يَعْلَمَ مَا افْتَرَضَ اللَّهُ عَلَيْهِ، خَيْرٌ مِنْ أَنْ يفتي بما لا يعلم) (تاريخ أبي زرعة: 517/1)

މާނައީ: "ތިޔަބައިމީހުން ހުރި ސުވާލުކުރާ ކޮންމެކަމެއް އަހަރުމެންނަކަށް ނޭނގެއެވެ. މީހާގެ މައްޗަށް ﷲ ފަރުޟުކުރައްވާފައިވާ ކަންތައް އެނގުމަށް ފަހު، ދެން (އެހެން ގޮތުގެ ކަންތަކާމެދު) ޖާހިލުވެގެން އުޅުން، އޭނާއަށް ނޭނގޭކަމެއް ފަތުވާދިނުމަށްވުރެ ހެޔޮވެގެންވެއެވެ."

އެހެން ރިވާޔަތެއްގައިވެއެވެ:

«لَأَنْ يَعِيشَ الرَّجُلُ جَاهِلًا بَعْدَ أَنْ يَعْلَمَ حَقَّ اللَّهِ عَلَيْهِ خَيْرٌ لَهُ مِنْ أَنْ يَقُولَ مَا لَا يَعْلَمُ» (مسند الدارمي:112)

މާނައީ: "މީހާގެ މައްޗަށް ވާޖިބުވެގެންވާ ﷲ ގެ ޙައްޤުތައް އެނގުމަށް ފަހު ދެން ޖާހިލުވެގެން ގޮތުގައި އުޅުން، އޭނާއަށް ނޭނގޭ ކަންތަކެއްގައި ބަސްބުނުމަށްވުރެ ހެޔޮވެގެންވެއެވެ."

އަލްޚަޠީބު ބަޣްދާދީ ވިދާޅުވިއެވެ:

(قَالَ ابْنُ عُيَيْنَةَ: «أَعْلَمُ النَّاسِ بِالْفَتْوَى أَسْكَتُهُمْ فِيهِ، وَأَجْهَلُ النَّاسِ بِالْفَتْوَى أَنْطَقُهُمْ فِيهِ» قُلْتُ: وَقَلَّ مَنْ حَرَصَ عَلَى الْفَتْوَى، وَسَابَقَ إِلَيْهَا، وَثَابَرَ عَلَيْهَا إِلَّا قَلَّ تَوْفِيقُهُ، وَاضْطَرَبَ فِي أَمْرِهِ، وَإِذَا كَانَ كَارِهًا لِذَلِكَ غَيْرَ مُخْتَارٍ لَهُ، مَا وَجَدَ مَنْدُوحَةً عَنْهُ، وَقَدَرَ أَنْ يُحِيلَ بِالْأَمْرِ فِيهِ عَلَى غَيْرِهِ، كَانَتِ الْمَعُونَةُ لَهُ مِنَ اللَّهِ أَكْثَرَ، وَالصَّلَاحُ فِي فَتْوَاهُ وَجَوَابِهِ أَغْلَبَ) (الفقيه والمتفقه: 350/2)

91- އަހަރުމެންނަށް އަބޫ ޚައިޘަމާ ކިޔާދެއްވިއެވެ: އަހަރުމެންނަށް ޢަބްދުﷲ ބްނު ސުވައިދު، ހިޝާމު ބްނު ޢުރްވާގެ އަރިހުން، އެބޭފުޅާގެ ބައްޕާފުޅު (ޢުރްވަތު ބްނުއް ޒުބައިރު) ވިދާޅުވިކަމަށް ކިޔާދެއްވިއެވެ:

«كان يقال: أَزْهَدَ النَّاسِ فِي عَالِمٍ أَهْلُهُ»

މާނައީ: "އިބްނު ޢުޔައިނާ ވިދާޅުވިއެވެ: "މީސްތަކުންގެ ތެރެއިން ޢިލްމުވެރިޔާއާމެދު އެންމެ ޒުހުދުވެރިވެގެންވަނީ އެކަމުގައި (އެބަހީ: ޢިލްމުވެރިޔާގެ ނުޅި) އެންމެ ކައިރިންނަ މީހާއެވެ. އަދި ޢިލްމުވެރިޔާއާމެދު އެންމެ ޝައުޤުވެރިވެގެންވަނީ އެކަމުގައި އެންމެ ފަހަކައިވެގެން ދިނަ މީހާއެވެ." އަހަރެން (އެބަހީ: އަލްޙާފިޡު ބައްދުރީ) ބުނަމެވެ: މަތީ މިހާރު މިބުނި ޢިލްމުވެރިންމަތީ ޝައުޤުވެރިވެގެން، ޢިލްމުވެރިންމަތީ ކިޔައިބުރާގަސް އެކަންކަމުގައި ދުރުގައުނަމަ ތިއްބައިފިން ކަނޑައެޅޭ އެހެން ޢިލްމުގެ ޖަލްސާތައް އެގޮސްބުނިވަނީ ޝާރާއުގައި ދުނިޔެ ނުވެއެވެ. އެހާ އެކަމަށް ނުވެރިވުމާ މިކަށަވަރުކޮށް، އަދި ޢިލްމުވާރިޘު އެކަމުގެ ފަރާތްތަކުގެ ނުވެތި، އަދި އެހާ ދުރުން އެކަން މިހާރެއް އެކަށީގެން ޖަލްސާ ޙަރަކާތްތަކެއް އިންތިޒާމު ނުކުރާ މިކަށަވަރުކޮށް އެހާ ވަރަކަށް؛ ގެ ކަސްރަތުން އެހާރެއް އެއްޒަރިކަށް ދުރުން ގިނަވެގެންވެއެވެ. އަދި އެހާގެ ޢިލްމުވާއިއި ޖަވާބުގައި ހެދި ޔަނގަރުމަތިކަން ބޭނުމެވެ."

މާނައީ: "ބުނެވިއެވެ: މީސްތަކުންގެ ތެރެއިން އިލްމުވެރިޔާ (ގެ ބޭނުން އެންމެ ނުހިފައި) ޒުހުދުވެރިވެގެންވަނީ އޭނާގެ އަހުލުވެރިންނެވެ. (އަނބިދަރިންނެވެ.)" [32]

(32) ޢުރްވަތު ބިން ޒުބައިރު އެކަލޭގެފާނުގެ ދަރިފަރިކަލުންނަށް ވިދާޅުވިކަމުގައި ރިވާވެގެންވެއެވެ:

(أيْ بَنِيَّ! إِنَّ أزهدَ النَّاسِ فِي عالِمٍ: أَهْلُه، هَلُمُّوا إِلَيَّ فتعلَّموا، فإِنكم تُوشِكُوا أَنْ تَكُونُوا كِبَار قومٍ، إِنِّي كنتُ صَغِيرًا لا يُنْظَرُ إِلَيَّ؛ فَلَمَّا أَدْرَكْتُ مِنَ السِّنِّ مَا أَدْرَكْتُ جعلَ النَّاسُ يَسْأَلُونِي، فَمَا أَشَدّ على امْرِئٍ يُسْأَلُ عَنْ شيءٍ مِنْ أمرِ دِينِهِ فَيَجْهَلُهُ) (التاريخ الكبير لابن أبي خيثمة: 928/2)

މާނައީ: "އޭ ދަރިންނޭވެ! އިލްމުވެރިޔާއާމެދު އެންމެ ޒުހުދުވެރިވެ (ބޭނުން ނުހިފައި ޝައުޤުވެރިވުން ކުޑަވެގެންވަނީ) އޭނާގެ އަހުލުވެރިންނެވެ. ތިޔަ ކުދިން ބޮޑުވެގެ ގައުމެއް އަވަހަށް އައިސް އިލްމު އުނގެނޭށެވެ! ފަހެ ތިޔަކުދިން ޤައުމުގެ ބޮޑުންކަމުގައިވުން ގާތްވެއްޖެއެވެ. އަހުރެންވެސްވީ ކުދިން އަހުރެންނަށް ބަލާލާ ނުލާ ކުޑަކުއްޖެއް ކަމުގައިއެވެ. ދެންފަހު އަހުރެންގެ އުމުރުން ފުރި ހިސާބަށް ފޯރިހިނދު މީސްތަކުން އަހުރެންގެ ގާތުން ސުވާލުކުރަން ފެށިއެވެ. މީހާގެ ދީނުގެ ކަމަކާމެދު ސުވާލުކުރެވުމުން ދެން އޭނާއަށް އެކަން ނޭނގި ޖެހިލުވެގެންވުމަށްވުރެ އޭނާގެ މައްޗަށް ހަރުހާލު ބޮޑުވެގެންވާކަމެކެވެ."

ސުލައިމާން އަލްއަޢުމަޝް ވިދާޅުވިއެވެ:

(لَقِيتُ عِكْرِمَةَ وَمَعَهُ ابْنٌ لَهُ فَقُلْتُ لَهُ: أَيَحْفَظُ هَذَا مِنْ حَدِيثَكِ؟ فَقَالَ: إِنَّهُ يُقَالُ: «إِنَّ أَزْهَدَ النَّاسِ فِي عَالِمٍ أَهْلُهُ»)

(المدخل للبيهقي: 702)

މާނައީ: "އަހުރެންނާ ޢިކްރިމާއާ ބައްދަލުވިއެވެ. އޭނާ އެކަލޭގެފާނާއެކު ދަރިކަލަކު ހުންނެވިއެވެ. ދެން އަހުރެން ދެންނެވީމެވެ: "މިކުއްޖާ ތިބާގެ ޙަދީޘްތަކުން ދަސްކޮށްފައިވޭތޯއެވެ؟" އެހިނދު ޢިކްރިމާ ވިދާޅުވިއެވެ: "ހަމަކަށަވަރުން ބުނެވިއެވެ: މީސްތަކުންގެ ތެރެއިން އިލްމުވެރިޔާއާމެދު އެންމެ ޒުހުދުވެރިވެގެންވަނީ އޭނާގެ އަނބިދަރިންނެވެ."

ޙަސަން ބަޞްރީ ރަޙިމަހު ﷲ ވިދާޅުވިއެވެ:

(كان يقال أزهد الناس في عالم أهله، وكان يضرب مثل ذلك كالسراج بين أظهر القوم يستصبح الناس منه، ويقول أهل البيت: إنما هو معنا وفينا، فلم يفجأهم إلا وقد طفئ السراج فأمسك الناس ما استصبحوا من ذلك) (حلية الأولياء: 245/4)

-92 އަހަރުމެންނަށް އަބޫ ޚަލީފާ ރިވާކުރެއްވިއެވެ: އަހަރުމެންނަށް ޢަބްދު ﷲ ބްނު ނުމައިރު، އަލްއަޢުމަޝު ވިދާޅުވިކަމަށް ރިވާކުރެއްވިއެވެ: އަހުރެންނަށް މުޙާރިބު ވިދާޅުވިއެވެ:

«لَوْ كُنْتُ أُطِيقُ الْمَشْيَ لَجِئْتُكَ»

މާނައީ: "އަހުރެންނަށް ހިނގަން ކުޅަދާނަވިނަމަ ތިބާގެ ގާތަށް އައީމުހެވެ."

މާނައީ: "ބުނެވިއެވެ: މިސްޢަރުގެ ތެރެއިން އިލްމުވެރިއާއާދު ޢަހުދުވެރިވެގެންވިއިރު ޙާލަތު އަހުލުންނެވެ. އެއަށް މިސާލެއް ދެއްވެވެ. އުސްތާޒުގެ މިސްޢަރުގެ ތެރޭގައި އެމީހުން އެއިން ހުނަރުވެރިއެއް ނަގަމުންދާ ފާނަށާއި ވަރަށިންނެވެ. އަދި އުސްތާޒު ގާތު މީހުން ބުނެއެވެ: "އުސްތާޒު ވަތިބީ އަހަރުމެންނާއި އަހަރުމެންގެ ތެރޭގައެވެ." ދެންވަނީ ކުޅިވަރަކަށް އެބަހެއް ނިކުމެވަޑައިގަނެގެން ދެކޮލެ އެމީހުން ސިއްސުވާނުވަތަކެވެ. އެއީ މިސްޢަރުކޮށްވެސް އެއިން އެމީހުން ނުދެ ހުނަރުވެރިއެއް ހިފަހައްޓައިގެންނެވެ."

-93 އަހަރުމެންނަށް އަބޫ ޚައިޘަމާ ރިވާޔަތްކުރެއްވިއެވެ: އަހަރުމެންނަށް އިސްމާޢީލު، އިބްނު ޢުލައްޔާގެ ޢައުނުން ރިވާޔަތްކުރެއްވިއެވެ:

«أن محمدا، كره كتاب الأحاديث في الأرضين»

މާނައީ: "ބިމުގައި ހަދީޘް ލިޔުމަކީ މުޙައްމަދު (އިބްނު ސީރީން) ނުރުހުއްސެވިއެވެ."

-94 އަހަރުމެންނަށް އަބޫ ޚައިޘަމާ ރިވާޔަތްކުރެއްވިއެވެ: އަހަރުމެންނަށް ޢައްބާދު ބިން ޢައްވާމު، އައްޝައިބާނީގެ ޢައުނުން، އައްޝަޢުބީ ވިދާޅުވިކަމަށް ރިވާޔަތްކުރެއްވިއެވެ:

«كان يُؤْخَذُ الْعِلْمُ عَنْ سِتَّةٍ مِنْ أَصْحَابِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: فَكَانَ عُمَرُ، وَعَبْدُ اللَّهِ، وَزَيْدٌ يُشْبِهُ عِلْمُهُمْ بَعْضُهُم بَعْضًا، وكَانَ يَقْتَبِسُ بَعْضُهُمْ مِنْ بَعْضٍ وَكَانَ عَلِيٌّ وأُبَيّ وَالأشعري يُشْبِهُ عِلْمُهُمْ بَعْضُهم بَعْضاً، وكان يَقْتَبِسُ بَعْضُهُمْ مِنْ بَعْضٍ. قَالَ: فَقُلْتُ له: وَكَانَ الْأَشْعَرِيُّ إِلَى هَؤُلَاءِ؟ قَالَ: كَانَ أَحَدُ الْفُقَهَاءِ»

މާނައީ: "اللَّه ގެ ރަސޫލާ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ގެ އަޞްޙާބުބޭކަލުންގެ ތެރެއިން ހަ ބޭކަލެއްގެ ކިބައިން ޢިލްމު ނަގަމުންދިޔައެވެ. އެގޮތުން ޢުމަރުއާއި، ޢަބްދު اللَّه (އިބްނު މަސްޢޫދު) އާއި، ޒައިދުގެ ޢިލްމު އެއްބޭކަލަކު އަނެއްބޭކަލަކުގެ ޢިލްމާ ވައްތަރުވެގެންވެއެވެ. އަދި އެގޮތަށް އެއް ބޭކަލަކު އަނެއް ބޭކަލަކުގެ ކިބައިން ނަންގަވަމުންދިޔައެވެ. އަދި ޢަލީއާއި، އުބައްޔުއާއި، (އަބޫ މޫސާ) އަލްއަޝްޢަރީގެ ޢިލްމު އެއްބޭކަލަކު އަނެއްބޭކަލެއްގެ ޢިލްމާ ވައްތަރުވެއެވެ. އަދި އެގޮތަށް އެއްބޭކަލަކު އަނެއްބޭކަލެއްގެ ކިބައިން ޢިލްމު ނަންގަވައެވެ." (އައްޝައިބާނީ) ވިދާޅުވިއެވެ: އަހުރެން ދެންނެވީމެވެ: "އަލްއަޝްޢަރީވެސް މިބޭކަލުންގެ ތެރެއަށް ނިސްބަތްވާތޯއެވެ؟"

ވިދާޅުވިއެވެ: "އެކަލޭގެފާނަކީ ފިޤުހުވެރިންގެ ތެރެއިން ބޭކަލެއްކަމުގައެވެ." (33)

---

(33) މިއަދުތަކުގައި އިލްމުންނުގެ މުތާލިޢާ ފިޤުހީ ކަންކަމުގައި އަދި ނަވާޒިލްތަކުގައި އިޖުތިހާދުކޮށް ފަތުވާދެއްވުމުގެ ވަޒަނަކަށެވެ. ފަތުވާދެއްވާއި ބަސްފުޅުތަކަށް އެންމެ ދީނީން އަންނަނީ އެބޭކަލުންގެ އަތިރުންނެވެ. އެއާ ޒިކުރުކުރެވޭ ރަސޫލާ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ގެ އަތުރުން ބަދަލުވެ ރިވާޔަތްތަކުގައި އަބޫ ހުރައިރާއާއި، ޖާބިރުއާއި، އިބްނު ޢަމްރު ފަދަ ބޭކަލުން މާގިނައިން ރިވާޔަތްކުރައްވައެވެ.

އިބްނު ޤައްޔިމު ވިދާޅުވެއެވެ: (وَالدِّينُ وَالْفِقْهُ وَالْعِلْمُ انْتَشَرَ فِي الْأُمَّةِ عَنْ أَصْحَابِ ابْنِ مَسْعُودٍ، وَأَصْحَابِ زَيْدِ بْنِ ثَابِتٍ، وَأَصْحَابِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ، وَأَصْحَابِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبَّاسٍ؛ فَعِلْمُ النَّاسِ عَامَّتُهُ عَنْ أَصْحَابِ هَؤُلَاءِ الْأَرْبَعَةِ؛ فَأَمَّا أَهْلُ الْمَدِينَةِ فَعِلْمُهُمْ عَنْ أَصْحَابِ زَيْدِ بْنِ ثَابِتٍ وَعَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ، وَأَمَّا أَهْلُ مَكَّةَ فَعِلْمُهُمْ عَنْ أَصْحَابِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبَّاسٍ، وَأَمَّا أَهْلُ الْعِرَاقِ فَعِلْمُهُمْ عَنْ أَصْحَابِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَسْعُودٍ.) (إعلام الموقعين: 35/2)

މާނައީ: "އުއްމަތުގައި ދީނާއި ފިޤުހާއި އިލްމު ފެތުރިފައި އިބްނު މަސްޢޫދުގެ އަޞްޙާބުންނާއި، ޒައިދު ބިން ޘާބިތުގެ އަޞްޙާބުންނާއި، ޢަބްދު ﷲ ބިން ޢުމަރުގެ އަޞްޙާބުންނާއި، ޢަބްދު ﷲ ބިން ޢައްބާސްގެ އަޞްޙާބުންގެ އަތުންނެވެ. ފަހެ މީސްތަކުންގެ ޢިލްމު ޢާއްމުކޮށް އައިސްފައިވަނީ މިހަތަރު ބޭކަލުންގެ އަޞްޙާބުންގެ އަތުންނެވެ. ދެންފަހެ މަދީނާގެ އަހުލުވެރިންގެ އިލްމަކީ ބަލާއިރު ފަހެ އެމީހުންގެ އިލްމުވަނީ ޒައިދު ބިން ޘާބިތާއި ޢަބްދު ﷲ ބިން ޢުމަރުގެ އަޞްޙާބުންގެ އަތުންނެވެ. އަދި މައްކާގެ އަހުލުވެރިންގެ އިލްމުވަނީ ޢަބްދު ﷲ ބިން ޢައްބާސްގެ އަޞްޙާބުންގެ އަތުންނެވެ. އަދި ޢިރާޤުގެ އަހުލުވެރިންގެ އިލްމުވަނީ ފަހެ ޢަބްދު ﷲ ބިން މަސްޢޫދުގެ އަޞްޙާބުންގެ އަތުންނެވެ."

އިބްނު ޙަޖަރު ބަޔާންކުރައްވައެވެ:

(أكثر الصحابة فتوى مطلقا سبعة: عمر، وعلي، وابن مسعود، وابن عمر، وابن عباس، وزيد بن ثابت، وعائشة رضوان اللَّه تعالى عليهم أجمعين. قال ابن حزم: يمكن أن يجمع من فتيا كل واحد من هؤلاء مجلد ضخم، قال: ويليهم عشرون وهم: أبو بكر، وعثمان، وأبو موسى، ومعاذ، وسعد بن أبي وقّاص، وأبو هريرة، وأنس، وعبد اللَّه بن عمرو بن العاص، وسلمان، وجابر، وأبو سعيد، وطلحة، والزبير، وعبد الرحمن بن عوف، وعمران بن حصين، وأبو بكرة، وعبادة بن الصامت، ومعاوية، وابن الزبير، وأم سلمة. قال: يمكن أن يجمع من فتيا كلّ واحد منهم جزء صغير. قال: وفي الصحابة نحو من مائة وعشرين نفسا مقلّون في الفتيا جدا، لا يروى عن الواحد منهم إلا المسألة والمسألتان والثلاث، يمكن أن يجمع من فتيا جميعهم جزء صغير بعد البحث، كأبيّ بن كعب، وأبي الدّرداء، وأبي طلحة، والمقداد وغيرهم) (الإصابة في تمييز الصحابة: 166/1)

މާނައީ: "ޞަޙާބީންގެ ތެރެއިން މުޠުލަޤުކޮށް އެންމެ ފަތުވާ ދިނީ ބޭކަލުންނީ ހަތްދެނެވެ: އެއީ ޢުމަރުއާއި، ޢަލީއާއި، އިބްނު މަސްޢޫދުއާއި، އިބްނު ޢުމަރުއާއި، އިބްނު ޢައްބާސްއާއި، ޒައިދު ބިން ޘާބިތުއާއި، ޢާއިޝާ އެވެ. އިބްނު ޙަޒްމު ބުނެފައިވެއެވެ: މިއިން ކޮންމެ ބޭކަލެއްގެ ފަތުވާތައް ބޮޑު ވަކި މުޖައްލަދެއްގައި ޖަމާކުރެވިދާނެއެވެ. އެބޭކަލުންނާ ޖެހިގެންވަނީ ވިހި ބޭކަލުންނެވެ. އެއީ: އަބޫބަކުރުއާއި، ޢުޘްމާނުއާއި، އަބޫ މޫސާއާއި، މުޢާޛުއާއި، ސަޢުދު ބިން އަބީ ވައްޤާޞްއާއި، އަބޫ ހުރައިރާއާއި، އަނަސްއާއި، ޢަބްދު ﷲ ބިން ޢަމްރު ބިން ޢާޞްއާއި، ސަލްމާނުއާއި، ޖާބިރުއާއި، އަބޫ ސަޢީދުއާއި، ޠަލްޙާއާއި، ޒުބައިރުއާއި، ޢަބްދުއްރަޙްމާނު ބިން ޢައުފުއާއި، ޢިމްރާނު ބިން ޙުޞައިނުއާއި، އަބޫބަކްރާއާއި، ޢުބާދާ ބިން ޞާމިތުއާއި، މުޢާވިޔާއާއި، އިބްނު ޒުބައިރުއާއި،

95- އަހަރުމެންނަށް އަބޫ ޚަލީފާ ޙަދީޘްކޮށްދެއްވިއެވެ: އަހަރުމެންނަށް އިސްމާޢީލު ބިން އިބްރާހީމު، އަލްޖުރައިރީގެ އަރިހުން، އަބޫ ނަޟްރާގެ އަރިހުން ޙަދީޘްކޮށްދެއްވިއެވެ: ވިދާޅުވިއެވެ:

«قُلْتُ لِأَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ: إِنَّكَ تُحَدِّثُنَا أَحَادِيثَ مُعْجَبَة، وَإِنَّا نَخَافُ أَنْ نَزِيدَ أَوْ أَنْ نُنْقِصَ فَلَوْ اكَتَتبْنَاه؟ قَالَ: لَنْ نكْتِبَكُم وَلَنْ نَجْعَلَهُ قُرْآنًا، وَلَكِنِ احْفَظُوا عَنَّا كَمَا حَفِظْنَا»

އުއްމު ސަލަމާއެވެ. މިއިން ކޮންމެ ބޭކަލެއްގެ [illegible] އަދި [illegible] . . .

[illegible]

މާނައީ: "އަހުރެން އަބޫ ސަޢީދަށް ދަންނަވައިފީމުވޭ: "ތިބާ އަޅުގަނޑުމެންނަށްވެސް ޙަދީޘް ލިޔުއްވާތޯ؟ އަހަރުމެންނަށް ހިތުދަސްނުވެއެވެ. އަދި އެއަށް އެއްޗެއް އުނި އިތުރުވެދާނެތީ އަހަރުމެން ބިރުގަންނަމެވެ. އެހެންވީމާ އަހަރުމެން އަބޫސަޢީދަށް ލިޔުއްވުމަށް ދަންނަވައިފީމެވެ." ވިދާޅުވިއެވެ: "އަހަރުމެން ތިޔަބޭކަލުންނަށް ލިޔާ ނުދޭނަމެވެ. އަދި އެއީ ޤުރުއާނެއްކަމުގައި ނުހަދާނަމެވެ. ނަމަވެސް އަހަރުމެން ހިތުދަސްކުރިގޮތަށް ތިޔަބޭކަލުންވެސް އަހަރުމެންގެ ކިބައިން ހިތުދަސްކުރައްވާށެވެ."

96- އަހަރުމެންނަށް އަބޫ ހުރައިރާ ރިވާކުރެއްވިއެވެ: އަހަރުމެންނަށް ސުފްޔާން ބުނު ޢުޔައިނާ، އައްޒުހްރީގެ އަރިހުން، އަލްއަޢްރަޖު ވިދާޅުވިކަމަށް ރިވާކުރެއްވިއެވެ: އަބޫ ހުރައިރާ ވިދާޅުވިކަމަށް އަހުރެން އަޑުއިވުނީމެވެ:

«إِنَّكُمْ تَزْعُمُونَ أَنَّ أَبَا هُرَيْرَةَ يكثر الحديث عن رسول الله صَلَّى ٱللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ. وَاللَّهُ الْمَوْعِدُ. كُنْتُ رَجُلًا مِسْكِينًا. أَخْدُمُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى ٱللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلَى مِلْءِ بَطْنِي. وَكَانَ الْمُهَاجِرُون يَشْغَلُهُمُ الصَّفْقُ بِالْأَسْوَاقِ. وَكَانَتْ الْأَنْصارُ يَشْغَلُهُمُ الْقِيَامُ عَلَى أَمْوَالِهِمْ. فقال رسول الله صَلَّى ٱللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "مَنْ يَبْسُطْ ثَوْبَهُ فَلَنْ يَنْسَى شَيْئًا سَمِعَهُ مِنِّي" فَبَسَطْتُ ثَوْبِي حَتَّى قَضَى حَدِيثَهُ. ثُمَّ ضَمَمْتُهُ إِلَيَّ. فَمَا نَسِيتُ شَيْئًا سَمِعْتُهُ بعدُ» [34]

މާނައީ: "ތިޔަބޭކަލުން ތިޔަ ދައްކަވާހެއްޔެ އަބޫ ހުރައިރާ، ﷲ ގެ ރަސޫލާ صَلَّى ٱللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ގެ އަރިހުން ޙަދީޘް ރިވާކުރެއްވުން މާގިނަކަމަށް ކަމަށެވެ. (އެކަމުގައި ޙުކުމްކުރައްވާން ވަޢުދުވެވިގެންވަނީ ﷲ ގެ ޙަޟްރަތުގައެވެ. އަހުރެންނަކީ މިސްކީނު މީހެއްކަމުގައެވެ. އަހުރެންގެ ބަނޑުފުރޭހާ މިންވަރަކަށް ކާންލިބުމަށް އަހުރެން ﷲ ގެ ރަސޫލާ صَلَّى ٱللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ އަށް ޚިދުމަތްކުރަމުން ދިޔައީމެވެ. މުހާޖިރުން އުޅުއްވީ ބާޒާރުތަކުގައި އަތުވެއްޓުން (އެބަހީ: ވިޔަފާރިކުރުމުގައި) މަޝްއޫލުވެގެންނެވެ. އަދި އަންޞާރުން، އެބޭކަލުންގެ މުދަލުގެ ކަންކަމުގައި (ބަގީޗާތަކުގައި) މަސައްކަތް އުޅުން މަޝްއޫލުކުރިއެވެ. ދެން ﷲ ގެ ރަސޫލާ صَلَّى ٱللَّهُ عَلَيْهِ وَسَލَّمَ ޙަދީޘްކުރައްވައި ވިދާޅުވިއެވެ: "އަޅުގަނޑުގެ ގޮތުން ފޮތިގަނޑު ކާކުތޯ؟ ދެން މިވަކި ޙަދީޘްކޮށްދެއްވާނެއެވެ. އެމީހަކު އަޅުގަނޑުގެ ކިބައިން އަހާނެ ދެން ހަނދާން ނުނެތޭނެއެވެ." ދެން އަހުރެންގެ ގޮތުން ފޮށްޓާލީމެވެ. އޭގެ އެކަށީގެން

---

[34] صحيح البخاري: 7354، ومسلم: 2492

ބަދިޔާކުރައްވާ ވާހަކަފުޅުތައްކަމާ ހިސްދަވަށްދެންނެވެ. ދެން އަހުރެން ހުރިން ބޭނުމެއްނުކުރީމެވެ. ފަހަ އޭގެ ފަހުން އަހުރެން ހަޖެހިނު އެއްކަލަ ހަފްތާން ނޫޅެމެވެ."

97- އަހަރުމެންނަށް އަބޫ ޚައިޘަމާ ރިވާޔަތްކުރެއްވިއެވެ: އަހަރުމެންނަށް ޖަރީރު ޢަބްދުލްމާން ބިން މަލިކީ، ޢަބްދުﷲ ބިން ޝަޤީޤުގެ އަރިހުން، އައްމަދުބު މިޠައްރިފުގެ ކިބައިން ރިވާޔަތްކުރެއްވިއެވެ:

«قال رجل لمطرف: أفضل من القرآن تريدون؟ قال: لا، ولكن نريد من هو أعلم بالقرآن منا»

މާނައީ: "މީހަކު މުޠައްރިފަށް ދެންނެވިއެވެ: "ތިޔަ އުޅެނީ ޤުރްއާނަށް ވުރެ މާތް އެއްޗެއް ބޭނުންވެގެން ހެއްދެވީ!؟" މުޠައްރިފު ވިދާޅުވިއެވެ: "ނޫނެކެވެ! އެކަމަކު އަހަރުމެން ބޭނުންވެގެން މިއުޅެނީ އަހަރުމެންނަށްވުރެ ޤުރްއާން މާ ބޮޑަށް ދަންނަ ބޭކަލުންނެވެ."

98- އަހަރުމެންނަށް އަބޫ ޚައިޘަމާ ރިވާޔަތްކުރެއްވިއެވެ: އަހަރުމެންނަށް ޖަރީރު ރިވާޔަތްކުރެއްވިއެވެ: އަހަރުމެންނަށް އަބޫ ޚާލިދު ރިވާޔަތްކުރެއްވާ ވިދާޅުވިއެވެ: އަޢްމަޝް އާޚިރާ ވިދާޅުވަނީކޮށް އަހުރެން އަޑުއެހީމެވެ:

«حَدِّثِ الْقَوْمَ مَا حَمَلُوا، قَالَ، قُلْتُ: مَا حَمَلُوا؟ قَالَ: مَا نَشَطُوا»

މާނައީ: "އެމީހުންނަށް ތަހައްމަލުކުރެވިދާނެ ވަރަކަށް ހަދީޘް އެމީހުންނަށް ބަޔާންކުރާށެވެ." (އަބޫ ޚާލިދާ) ވިދާޅުވިއެވެ: އަހުރެން ދެންނެވީމެވެ: "އެމީހުން ތަހައްމަލުކުރެވިދާނެވަރަކީ ކޮބައިތޯއެވެ؟ (އެބަހީ: އޭގެ މިންވަރަކީ ކޮބައިތޯއެވެ؟) ވިދާޅުވިއެވެ: "އެމީހުން މިންވަރަކަށް ހިތްވަރާއެކު ޖެހިލުން ހިނދުކޮށްދެވެ."

99- އަހަރުމެންނަށް އަބޫ ޚައިޘަމާ ރިވާޔަތްކުރެއްވިއެވެ: އަހަރުމެންނަށް އިބްނު ފުޟައިލް، ޝަޤީޤުގެ އަރިހުން، އަބޫ ޢިކްރިމާގު ވިދާޅުވިކަމަށް ރިވާޔަތްކުރެއްވިއެވެ: އަބޫ ޢަބްދުލްވާރިޘު ވިދާޅުވަނީކޮށް އަހުރެން އަޑުއެހީމެވެ: އިބްނު ﷲ (އިބްނު ޢަބްބާސް) ވިދާޅުވާކަމުގައިވިއެވެ:

«لَا تُمِلُّوا النَّاسَ»

މާނައީ: "ތިޔަބައިމީހުން މީސްތަކުން ދުރު ނުކުރުވާށެވެ." (35)

(35) އަބޫ ވާއިލު ވިދާޅުވިއެވެ: «كَانَ عَبْدُ اللهِ يُذَكِّرُنَا كُلَّ يَوْمِ خَمِيسٍ، فَقَالَ لَهُ رَجُلٌ: يَا أَبَا عَبْدِ الرَّحْمَنِ، إِنَّا نُحِبُّ حَدِيثَكَ وَنَشْتَهِيهِ، وَلَوَدِدْنَا أَنَّكَ حَدَّثْتَنَا كُلَّ يَوْمٍ. فَقَالَ: مَا يَمْنَعُنِي أَنْ أُحَدِّثَكُمْ إِلَّا كَرَاهِيَةُ أَنْ أُمِلَّكُمْ، إِنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: كَانَ يَتَخَوَّلُنَا بِالْمَوْعِظَةِ فِي الْأَيَّامِ كَرَاهِيَةَ السَّآمَةِ عَلَيْنَا» (صحيح البخاري: 70، ومسلم: 2821)

މާނައީ: "ޢަބްދުﷲ (އިބްނު މަސްޢޫދު) ކޮންމެ ބުރާސްފަތި ދުވަހެއްގައި އަހަރެމެންނަށް (ވަޢުޡު ނަޞޭޙަތްދެއްވާ) ހަދީޘްކިޔާދެއްވައެވެ. ދެން މީހަކު ދެންނެވިއެވެ: "އޭ އަބޫ ޢަބްދުއްރަޙްމާނެވެ! އަހަރުމެން ތިބާގެ ވާހަކަފުޅަށް ލޯބިވާތީ އަދި އެއަށް ޝައުޤުވެރިވާތީއެވެ. އަދި ކޮންމެ ދުވަހަކުވެސް ތިބާ އަހަރުމެންނާ ވާހަކަދައްކަވާ (ނަޞޭޙަތް ދެއްވުމަށް ޚާއްޞަކޮށްގެން) އަހަރުމެން ލޯބިކުރަމެވެ." އެހިނދު ވިދާޅުވިއެވެ: "ތިޔަބައިމީހުން ފުރުޞަތުވުމަށް ނުރުހުންވުން ގެނެވި އަހުރެން ތިޔަބައިމީހުންނާ (ކޮންމެ ދުވަހަކު) ވާހަކަދައްކާން ކަމާނުކުރަމެވެ. ﷲ ގެ ރަސޫލާ ﷺ އަހަރުމެންނަށް އެކި ދުވަސްތަކުގެ ތެރިން ވަޢުޡު ނަޞޭޙަތްދެއްވައެވެ. އެއީ އަހަރުމެންގެ މައްޗަށް ފުރާނަ ވެރިވުމަށް ނުރުހުއްސަވާތީއެވެ."

އަލްޚަޠީބުލް ބަޣްދާދީ ވިދާޅުވިއެވެ: (يَنْبَغِي لِلْمُحَدِّثِ أَنْ لَا يُطِيلَ الْمَجْلِسَ الَّذِي يَرْوِيهِ بَلْ يَجْعَلُهُ مُتَوَسِّطًا وَيَقْتَصِدُ فِيهِ حَذَرًا مِنْ سَآمَةِ السَّامِعِ وَمَلَلِهِ وَأَنْ يُؤَدِّيَ ذَلِكَ إِلَى فُتُورِهِ عَنِ الطَّلَبِ وَكَسَلِهِ فَقَدْ قَالَ أَبُو الْعَبَّاسِ مُحَمَّدُ بْنُ يَزِيدَ الْمُبَرِّدُ فِيمَا بَلَغَنِي عَنْهُ: مَنْ أَطَالَ الْحَدِيثَ وَأَكْثَرَ الْقَوْلَ فَقَدْ عَرَّضَ أَصْحَابَهُ لِلْمَلَالِ وَسُوءِ الِاسْتِمَاعِ وَلَأَنْ يَدَعَ مِنْ حَدِيثِهِ فَضْلَةً يُعَادُ إِلَيْهَا أَصْلَحُ مِنْ أَنْ يَفْضُلَ عَنْهُ مَا يُلْزِمُ الطَّالِبَ اسْتِمَاعَهُ مِنْ غَيْرِ رَغْبَةٍ فِيهِ وَلَا نَشَاطٍ لَهُ) (الجامع لأخلاق الراوي: 2/127)

މާނައީ: "ހަދީޘް ކިޔާދޭ މީހާ އޭނާ ރިވާކުރާ މަޖްލިސް ދިގު ނުކުރުން އެކަށީގެންވެއެވެ. ބަލްކި، އޭނާ އެމަޖްލިސް މެދުމިނުގެ މަޖްލިހަކަށް ހަދާ، މެދުމިންވާ ގޮތެއްގައެވެ. އެއީ އަޑުއަހާ މީހާ ފުރިފާނެކަމާއި ނުރުހުންވެދާނެތީއެވެ. އަދި އޭގެ ސަބަބުން އޭނާ އިލްމު ހޯދުމުން ބަދިކަހިލުވެ ކަންނެތްވެ ދުރުވެދާނެތީއެވެ. އަހަރުމެންނަށް ޚަބަރު ލިބިފައިވާ ގޮތުގައި އަބުލް ޢައްބާސް މުޙައްމަދު ބިން ޔަޒީދު އަލްމުބައްރިދު ވިދާޅުވެފައިވެއެވެ: "ވާހަކަ ދިގުކޮށް ބަސްކޮށް ގިނަކޮށްފި މީހާ އޭނާގެ އެކުވެރިން ފުރޮޅުވައިލުމަށް، ނުބައިކޮށް އަޑުއެހުމަށް ހުށަހަޅައިފިއެވެ. އޭނާގެ ވާހަކައިގެ ތެރެއިން ފަހުން އެނބުރި އަންނާނެ ގޮތަށް ބައެއް ދޫކޮށްލުމަކީ، ތާލިބު އޭނާގެ ބޭނުމެއް ނެތި އަދި ޝައުޤުވެރިކަމެއް ނެތި އަޑުއަހަން މަޖުބޫރުވާ ފަދަ ބައެއް އިތުރުވުމަށްވުރެ ރަނގަޅެވެ."

އައްޒުހުރީ އަދި ސުފްޔާން ބިން ޢުޔައިނާ ވިދާޅުވިއެވެ:

«إِذَا طَالَ الْمَجْلِسُ كَانَ لِلشَّيْطَانِ فِيهِ نَصِيبٌ» (الجامع لأخلاق الراوي: 1385، 1386)

މާނައީ: "މަޖްލިސް ދިގުވެއްޖެނަމަ؛ ޝައިޠާނާއަށް އެމަޖްލީހުގައި ނަޞީބެއްވެއެވެ."

100- އަހަރެމެންނަށް އަބޫ ޚައިޘަމާ ރިވާޔަތްކުރެއްވި: އަހަރެމެންނަށް ޢަބްދުއް ޞަމަދު ރިވާޔަތްކުރެއްވި: އަހަރެމެންނަށް ޝަރީކު، ސިމާކުގެ އަރިހުން، ޖާބިރު ބިން ސަމުރާ ވިދާޅުވިކަމަށް ރިވާޔަތްކުރެއްވި:

«كُنَّا إِذَا أَتَيْنَا النَّبِيَّ صَلَّىٱللَّهُعَلَيۡهِوَسَلَّمَ جَلَسَ أَحَدُنَا حَيْثُ يَنْتَهِي»

މާނައީ: "ތިމަންބޭކަލުން ނަބިއްޔާ صَلَّىٱللَّهُعَلَيۡهِوَسَلَّمَ ގެ އަރިހަށް ހާޒިރުވީމަ، އަހަރެމެންގެ ތެރެއިން މީހަކު އެމީހަކު ގޮސް ހުއްޓުނު ތަނެއްގައި އިށީންދެއެވެ."

101- އަހަރެމެންނަށް އަބޫ ޚައިޘަމާ ރިވާޔަތްކުރެއްވި: އަހަރެމެންނަށް ޢަބްދުއް ޞަމަދު، ސުލައިމާނު ބިން މުޣީރާގެ އަރިހުން، ޘާބިތުގެ އަރިހުން، އަމްރު ބިން ޝުޢައިބު ވިދާޅުވިކަމަށް ރިވާޔަތްކުރެއްވި:

«كَانَ النَّبِيّ صَلَّىٱللَّهُعَلَيۡهِوَسَلَّمَ يَكْرَهُ أَنْ يُوطَأُ عَقِبُهُ، وَلَكِنْ عَنْ يمينٍ وشمالٍ»

މާނައީ: "ނަބިއްޔާ صَلَّىٱللَّهُعَلَيۡهِوَسَلَّمَ އެކަލޭގެފާނުގެ ފަސްފަހަތުން ފިޔަވަޅު އެޅިގެން އައުމަކަށް ނުރުއްސަވައެވެ. ނަމަވެސް ކަނާތުންނާއި ވާތުންނެވެ."

102- އަހަރެމެންނަށް އަބޫ ޚައިޘަމާ ރިވާޔަތްކުރެއްވި: އަހަރެމެންނަށް ޢަބްދުއް ޞަމަދު ބިން ވާރިޘު، ޙަރްބުގެ އަރިހުން، ޔަޙްޔާ ބިން ސާލިމުގެ އަރިހުން ރިވާޔަތްކުރެއްވި. ވިދާޅުވިއެވެ:

«كَانَ أَبُو عَبْدِ الرَّحْمَنِ يَكْرَهُ أَنْ يُسْأَلَ وَهُوَ يَمْشِي»

މާނައީ: "އަބޫ ޢަބްދުއް ރަޙްމާނު ހިނގާވަޑައިގަންނަވަނިކޮށް ސުވާލުކުރުމަކަށް ނުރުއްސަވައެވެ."

103- އަހަރެމެންނަށް އަބޫ ޚައިޘަމާ ރިވާޔަތްކުރެއްވި: އަހަރެމެންނަށް ޢަބްދުއް ޞަމަދު، ޢަބްދު ﷲ ބިން މުބާރަކުގެ އަރިހުން، ޢަބާދު ބިން ޢައިދުގެ އަރިހުން، މީހެއްގެ ސަނާއިން، އިބްނު މުނައްބިހު ވިދާޅުވިކަމަށް ރިވާޔަތްކުރެއްވި:

«إِنَّ لِلْعِلْمِ طُغْيَانًا كَطُغْيَانِ الْمَالِ»

މާނައީ: "ހަމަކަށަވަރުން މުދަލުގެ ބައެއްދުފަހަރަށްވުރެން ފަރާތުން އިލްމުވެރިން ބައެއްދުފަހަރަށްވުމަށް ވެއެވެ." (36)

104- އަހަރުމެންނަށް އަބޫ ޒުރްޢާ ރިވާޔަތްކޮށްދެއެވެ: އަހަރުމެންނަށް މަޙްމޫދު ބުނު ޚާލިދު ރިވާޔަތްކޮށްދެއެވެ: އަހަރުމެންނަށް މުޢާވިޔާ ބުނު ޞާލިޙު، އަލްޢަލާއު ބުނުލް ޙާރިޘްގެ އަރިހުން، މަކްޙޫލްގެ އަރިހުން، ވާޘިލާ ބިނުލްއަސްޤަޢު ރިވާޔަތްކޮށްދެއެވެ:

«إِذَا حَدَّثْنَاكُمْ بِالْحَدِيثِ عَلَى مَعْنَاهُ فَحَسْبُكُمْ»

މާނައީ: "ޙަދީޘާއި އާޔާ (ސިޔާ ޙަރުފު ދޫކޮށް) މާނައިގެ އަހަރުމެން މައްޗަށް ތިޔަބައިމީހުންނަށް ރިވާޔަތްކޮށްފިނަމަ އެއީ ތިޔަބައިމީހުންނަށް ފުދިފައިވެއެވެ." (37)

---

(36) އަބޫ މޫސާ އަލްމަދީނީ ވިދާޅުވެއެވެ:

(أَيْ يَحْمِل صاحبَه عَلَى التَّرَخُّصِ بِمَا اشْتَبه مِنْهُ إِلَى مَا لَا يَحِلُّ لَهُ، وَيَتَرَفَّع بِهِ عَلَى مَنْ دُونه، وَلَا يُعْطى حقّه بِالْعَمَلِ بِهِ كَمَا يَفْعَل ربُّ الْمَالِ) (المجموع المغيث: 357/2)

މާނައީ: "އެބަހީ: އެއިލްމުގެ ވެރިޔާ، ޝުބުހާތަކަށާ ވައްތަރު ކަންތަކާއި ހިފައިގެން ޙަލާލު ނުވާ ކަންތައްތަކަށް ޚުދުކަން ހޯދަން އުވުމަށް، އެއިލްމު ގެންގުޅެމުންދާއިރު އަމިއްލަ ދަރަޖައިން ދަށު މީހުންގެ މައްޗަށް އެއިލްމުން މަތިވެރިވުމާއި، އަދި އެއިލްމުން އަމަލުކުރުމުގެ ޙައްޤު އޭނާ ނުދިނުމެވެ. އެއީ މުދަލުގެ ވެރިޔާ ކަންތައްކުރާ ގޮތެވެ."

(37) އަލްޚަޠީބުލް ބަޣްދާދީ ވިދާޅުވެއެވެ:

(وَرِوَايَةُ حَدِيثِ رَسُولِ اللهِ صَلَّىٱللَّهُعَلَيۡهِوَسَلَّمَ وَحَدِيثُ غَيْرِهِ عَلَى الْمَعْنَى جَائِزَةٌ عِنْدَنَا إِذَا كَانَ الرَّاوِي عَالِمًا بِمَعْنَى الْكَلَامِ وَمَوْضُوعِهِ بَصِيرًا بِلُغَاتِ الْعَرَبِ وَوُجُوهِ خُطَّابِهَا عَارِفًا بِالْفِقْهِ وَاخْتِلَافِ الْأَحْكَامِ مُمَيِّزًا لِمَا يُحِيلُ الْمَعْنَى وَمَا لَا يُحِيلُهُ وَكَانَ الْمَعْنَى أَيْضًا ظَاهِرًا مَعْلُومًا وَأَمَّا إِذَا كَانَ غَامِضًا مُحْتَمِلًا فَإِنَّهُ لَا يَجُوزُ رِوَايَةُ الْحَدِيثِ عَلَى الْمَعْنَى وَيُلْزِمُ إِيرَادُ اللَّفْظِ بِعَيْنِهِ وَسِيَاقِهِ عَلَى وَجْهِهِ وَقَدْ كَانَ فِي الصَّحَابَةِ رِضْوَانُ اللهِ عَلَيْهِمْ مَنْ يُتْبِعُ رِوَايَتَهُ الْحَدِيثَ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّىٱللَّهُعَلَيۡهِوَسَلَّمَ بِأَنْ يَقُولَ: أَوْ نَحْوِهِ أَوْ شَكْلِهِ أَوْ كَمَا قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّىٱللَّهُعَلَيۡهِوَسَلَّمَ وَالصَّحَابَةُ، أَرْبَابُ اللِّسَانِ وَأَعْلَمُ الْخَلْقِ بِمَعَانِي الْكَلَامِ وَلَمْ يَكُونُوا يَقُولُونَ ذَلِكَ إِلَّا تَخَوُّفًا مِنَ الزَّلَلِ لِمَعْرِفَتِهِمْ بِمَا فِي الرِّوَايَةِ عَلَى الْمَعْنَى مِنَ الْخَطَرِ) (الجامع لأخلاق الراوي: *1103*)

މާނައީ: "اللهُ ގެ ރަސޫލާ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ގެ ޙަދީޘާއި، އެހެން މީހުންގެ ވާހަކަތައްވެސް ތޫރަވާ މާނައިގެ މައްޗަށް ރިވާކުރުމަކީ އަހަރުމެންގެ ގޮތުގައި ހުއްދަކަމެކެވެ. އެއީ ބަސްތަކުގެ މާނައާއި މައުޟޫޢުތައް ދަނެގެންވެ، އަދި ބަޔާންކުރުމުގެ ބަސްތަކުގެ ތަފާތާއި ހިޔާލުތަކާއި ދެނެގަނެވޭ ބަސްތަކުގެ ތަފާތުތައް، ދަންނަ މީހަކު ބަސްތަކުގެ ހިފާފައި އިސްލާމްގެ ބާރު އެކަން ހައްޔަރުކުރުމަށް ހުއްދަވާނެއެވެ، ނަމަވެސް މިހާރު އިލްމުވެރިން ދެކޭގޮތުގައި ކީއްވެ ބަހަކީ ނެތްކަމަކަށެވެ؛ (ޤަވާޢިދު ޙުކުމް) މާނައިގެ މައްޗަށް ބަދީޘާ ރިވާކުރުން ހުއްދަވެގެން ނުވެއެވެ. އަދި ޤަވާޢިދު ދެނެގަނެވޭ ސިފަ ޤަވާޢިދު ގެނބޭ، އޭގެ ވަޒަނުގެ މައްޗަށް ގޮތްއަޅާ. ސަޙާބީންގެ ޒަމާނުގައި ނަބިއްޔާ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ގެ އަރިހުން ބަދީޘް ރިވާކުރެއްވި "ނުވަތަ މިހެން މިގޮތަށް ނުވަތަ اللهُ ގެ ރަސޫލާ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ބަދީޘްކުރެއްވީ މިގޮތަށް" މިފަދަ ބަސްތައް ބުނެއްވެއެވެ. ސަޙާބީންނީ ބަހުގެ ބަޔާންކުރެވޭ. އަދި ބަސްތަކުގެ މާނައަށް އެނގޭ ބަޔަކު ދަންނަ ބަސްތައް ބުނެދިނެވެ. އެއާއެކުވެސް އެބަސްތައް އެދުރުވުމުން ދިރާސާކުރުން ދިޔައީ: މާނައިގެ މައްޗަށް ރިވާކުރުމުގައި ހުރި ނުބައިކާ އެބަސްތައް ދަށުވެއިގެންވާތީ ކުރިމަތިކުރެވިދާނެތީ ބަހަކުންނެވެ."

އިބްނުއް ޞަލާޙު ބަޔާންކުރިއެވެ:

(ثُمَّ إِنَّ هَذَا الْخِلَافَ لَا نَرَاهُ جَارِيًا - وَلَا أَجْرَاهُ النَّاسُ فِيمَا نَعْلَمُ - فِيمَا تَضَمَّنَتْهُ بُطُونُ الْكُتُبِ، فَلَيْسَ لِأَحَدٍ أَنْ يُغَيِّرَ لَفْظَ شَيْءٍ مِنْ كِتَابٍ مُصَنَّفٍ، وَيُثْبِتَ بَدَلَهُ فِيهِ لَفْظًا آخَرَ بِمَعْنَاهُ، فَإِنَّ الرِّوَايَةَ بِالْمَعْنَى رَخَّصَ فِيهَا مَنْ رَخَّصَ، لِمَا كَانَ عَلَيْهِمْ فِي ضَبْطِ الْأَلْفَاظِ، وَالْجُمُودِ عَلَيْهَا مِنَ الْحَرَجِ وَالنَّصَبِ، وَذَلِكَ غَيْرُ مَوْجُودٍ فِيمَا اشْتَمَلَتْ عَلَيْهِ بُطُونُ الْأَوْرَاقِ، وَالْكُتُبِ، وَلِأَنَّهُ إِنْ مَلَكَ تَغْيِيرَ اللَّفْظِ، فَلَيْسَ يَمْلِكُ تَغْيِيرَ تَصْنِيفِ غَيْرِهِ) (مقدمة ابن الصلاح: 214/1)

މާނައީ: "ދެން އެއާއި ޚިލާފުވެރިވާ ޖާރީވާކަމަށް މިހާރު ފެންނަކަށް އިލްމުވެރިން އަހަރުމެން ނުދެކެމެވެ. އަދި މީސްތަކުންވެސް މިގޮތަށް މިޒަމާނުގައި ފޮތްތަކުގައި ހިންގިކަމެއް ނުވެއެވެ. ފޮތް ލިޔުއްވި ފޮތުގެ ލަފްޒު ބަދަލުކޮށް، އޭގެ ބަދަލުގައި އެހެން ލަފްޒެއް އެލަފްޒުގެ މާނައިގައި ލިޔުމަކީ މިކަމަށް ހުއްދަވާ ކަމެއް ނޫނެވެ. އެހެނީ މާނައިގެ މައްޗަށް ރިވާކުރުމަށް ހުއްދަދީފައި ވަނީ، ލަފްޒު ބަދަލުކުރުމުގެ ހުއްދައެއް ސިފަކޮށްވާތީ ޙަރަޖާއި ދަތިކަމެއް އޮތުމުންނެވެ. އެކަމަކީ ފޮތްތަކުގެ ތެރޭގައި ހިމެނިފައިވާ ފޮތްތަކުގައި ނެތްކަމެކެވެ. އަދި އެހެނީ ލަފްޒު ބަދަލުކުރުމުގެ ހުއްދަ އޮތްނަމަވެސް، އެހެން މީހެއްގެ ފޮތް ބަދަލުކުރުމުގެ ހުއްދަ ނެތެވެ."

105- އަހަރުމެންނަށް އަބޫ ޚަލީފާ ޙައްދަސްކޮށްފައެވެ: އަހަރުމެންނަށް މަޢުން ޙައްދަސްކޮށްފައެވެ: އަހަރުމެންނަށް މުޢާވިޔާ ބިން ޞާލިޙު، ޟަމްރާ ބިން ޙަބީބުގެ އަރިހުން، އަބޫ ދަރްދާއުގެ އަރިހުން ރިވާވެފައެވެ:

«كَانَ أَبُو الدَّرْدَاءِ إِذَا حَدَّثَ بالحَدِيث عن رسول الله صَلَّىٱللَّهُعَلَيۡهِوَسَلَّمَ قَالَ: اللَّهُمَّ إِلَا هَكَذَا، أَوْ كَشَكْلِهِ»

މާނައީ: "އެކަލޭގެފާނު (އެބަހީ: އަބޫ ދަރްދާއު) ﷲ ގެ ރަސޫލާ صَلَّىٱللَّهُعَلَيۡهِوَسَلَّمَ ގެ އަރިހުން ޙަދީޘެއް ރިވާކޮށްދެއްވައިފިނަމަ ވިދާޅުވެއެވެ: "އޭ ﷲ އެވެ! މިހެންނެވެ. ނުވަތަ މިފަދަ ގޮތަކަށެވެ."

106- އަހަރުމެންނަށް އަބޫ ޚަލީފާ ޙައްދަސްކޮށްފައެވެ: އަހަރުމެންނަށް މަޢުން ޙައްދަސްކޮށްފައެވެ: އަހަރުމެންނަށް މާލިކު ބިން އަނަސްގެ ބޭބޭފުޅާގެ ދަރިކަލުން އަބޫ އުވައިސް ޙައްދަސްކޮށް ވިދާޅުވިއެވެ: އައްޒުހުރީ ވިދާޅުވަނިކޮށް ތިމަން އަޑުއެހީމެވެ:

«إِذَا أَصَبْتَ الْمَعْنَى فَلَا بَأْسَ»

މާނައީ: "މިއީ (ޙަދީޘުން ދޭހަވާ) މާނައާ ދިމާވެއްޖެނަމަ ދެން އޭގައި (ސީދާ ލަފްޒު ނުގެނައުނަސް) މައްސަލައެއް ނެތެވެ."

107- އަހަރުމެންނަށް އަބޫ ޚަލީފާ ޙައްދަސްކޮށްފައެވެ: އަހަރުމެންނަށް ބައްޒާޒު ބިން މުޙައްމަދު، އިބްނު ޝިހާބުގެ އަރިހުން ޙައްދަސްކޮށްފައެވެ: އަޢުރަޖު ޙަދީޘްކޮށްފައެވެ: އޭނާ އަބޫ ހުރައިރާގެ އަރިހުން މިސްކީނުން ސުވާލުކުރެވުނުއިރު އެކަލޭގެފާނު ވިދާޅުވި އަޑުއިވިއްޖައީމެވެ:

«لولا آية أنزلت في سورة البقرة لما أخبرت بشيء، فلولا أنه قال ﴿إِنَّ ٱلَّذِينَ يَكۡتُمُونَ مَآ أَنزَلۡنَا مِنَ ٱلۡبَيِّنَٰتِ وَٱلۡهُدَىٰ مِنۢ بَعۡدِ مَا بَيَّنَّٰهُ لِلنَّاسِ فِي ٱلۡكِتَٰبِ أُوْلَٰٓئِكَ يَلۡعَنُهُمُ ٱللَّهُ وَيَلۡعَنُهُمُ ٱللَّٰعِنُونَ ١٥٩﴾»

މާނައީ: "އަލްބަޤަރާ ސޫރަތުގައިވާ އާޔަތެއް ބާވައިލެއްވިގެން ނުވިނަމަ އަހުރެން އެއްވެސް ކަމެއްގެ ޚަބަރު ނުދިނީމުހެވެ. ޖެހެ އެކަލާނގެ މިހެން ވަޙީކުރައްވާފައި ނުވިނަމައެވެ: ﴿إِنَّ ٱلَّذِينَ يَكۡتُمُونَ مَآ أَنزَلۡنَا مِنَ ٱلۡبَيِّنَٰتِ وَٱلۡهُدَىٰ مِنۢ بَعۡدِ مَا بَيَّنَّٰهُ لِلنَّاسِ فِي ٱلۡكِتَٰبِ أُوْلَٰٓئِكَ يَلۡعَنُهُمُ ٱللَّهُ

﴿وَيَلۡعَنُهُمُ ٱللَّٰعِنُونَ ١٥٩﴾ [البقرة: 159] "ހަމަކަށަވަރުން ބަޔާންވެގެންވާ ހެކިތަކާއި ތެދުމަގުގެ ތެރެއިން ތިމަންއިލާހު ބާވައިލެއްވި ތަކެތި މީސްތަކުންނަށް ތިމަންއިލާހު ފޮތުގައި ބަޔާންކޮށް ދެއްވުމަށްފަހު، އެތަކެތި ވަންހަނާކުރާ މީހުން (ދަންނާށެވެ!) އެއުރެންނަށް الله، ލަޢުނަތް ލައްވާނެއެވެ. އަދި ލަޢުނަތް ދޭ މީހުންވެސް އެއުރެންނަށް ލަޢުނަތް ދޭނެއެވެ."

-108 އަހަރުމެންނަށް އަބޫ ޚައިޘަމާ ރިވާކުރެއްވިއެވެ: އަހަރުމެންނަށް އިބްނު ފުޟައިލު، އެބޭފުޅާގެ ބައްޕަ ވިދާޅުވިކަމަށް ރިވާކުރެއްވިއެވެ:

«كنا نجلس أنا وابن شبرمة، والحارث العكلي، والمغيرة، والقعقاع بن يزيد بالليل نتذاكر الفقه فربما لم نقم حتى نسمع النداء لصلاة الفجر»

މާނައީ: "އަހަރުމެން -އަހަރެންނާއި އިބްނު ޝުބްރުމާއާއި، އަލްޙާރިޘް އަލްޢުކްލީއާއި، އަލްމުޣީރާއާއި، އަލްޤަޢްޤާޢު ބިން ޔަޒީދު- ރޭގަނޑުގައި ފިޤުހު މުޛާކަރާކުރަމުން އެކަކު އަނެކަކާ ކިޔާ ހަނދާން އަހަރުމެން ބަހުސްތަކުގައި ދިޔައިންނަމުވެ. ދެން، ފަހަރެއްގައި ފަތިސް ނަމާދުގެ ބަންގި އަޑުއިވިއްޖައުމަށް ދާންދެން އަހަރުމެން ނުތެދުވަމުވެ."

-109 އަހަރުމެންނަށް އަބޫ ޚައިޘަމާ ރިވާކުރެއްވިއެވެ: އަހަރުމެންނަށް ޖަރީރު، ޢަބްދުﷲ ބިން ސަޢީދު -އެބަހީ: އަލްއަންޞާރީ- ގެ އަރިހުން، ކުމައިލު ބިން ޒިޔާދުގެ އަރިހުން، ޢަބްދުﷲ ވިދާޅުވިކަމަށް ރިވާކުރެއްވިއެވެ:

«إِنَّكُمْ فِي زَمَانٍ كَثِيرٌ عُلَمَاؤُهُ، قَلِيلٌ خُطَبَاؤُهُ، وَإِنَّ بعدكُمْ زَمَانًا كَثِيرٌ خُطَبَاؤُهُ، والعلماء فيه قَلِيلٌ»

މާނައީ: "ހަމަކަށަވަރުން ތިޔަބައިމީހުން ތިބީ އުލަމާއިންގެ އިލްމުވެރިން ގިނަވެގެންވާ، އަދި ޚަޠީބުން މަދުވެގެންވާ ޒަމާނެއްގައެވެ. އަދި ތިޔަބައިމީހުންގެ ފަހުން އުލަމާއިންގެ ޚަޠީބުންތައް ގިނަވެގެންވާ، އަދި އުލަމާއިންގައި އިލްމުވެރިން މަދުވެގެންވާ ޒަމާނެއް އަންނާނެއެވެ." (38)

(38) އެހެން ރިވާޔަތެއްގައިވެއެވެ. އިބްނު މަސްޢޫދު ވިދާޅުވިއެވެ:

(إِنَّكُمْ فِي زَمَانٍ: كَثِيرٌ فُقَهَاؤُهُ، قَلِيلٌ خُطَبَاؤُهُ، قَلِيلٌ سُؤَّالُهُ، كَثِيرٌ مُعْطُوهُ، الْعَمَلُ فِيهِ قَائِدٌ لِلْهَوَى. وَسَيَأْتِي مِنْ بَعْدِكُمْ زَمَانٌ: قَلِيلٌ فُقَهَاؤُهُ، كَثِيرٌ خُطَبَاؤُهُ، كَثِيرٌ سُؤَّالُهُ، قَلِيلٌ مُعْطُوهُ، الْهَوَى فِيهِ قَائِدٌ لِلْعَمَلِ، اعْلَمُوا أَنَّ حُسْنَ الْهَدْيِ، فِي آخِرِ الزَّمَانِ، خَيْرٌ مِنْ بَعْضِ الْعَمَلِ) (الأدب المفرد للبخاري: 789)

މާނައީ: "ހަމަކަށަވަރުން ތިޔަބައިމީހުން ތިބީ އެޒަމާނެއްގެ ފިޤުހުވެރިން ގިނަވެގެންވާ، ޚަޠީބުން މަދުވެގެންވާ، ސުވާލުކުރާ މީހުން މަދުވެގެންވާ، ދީލަތިވާ މީހުން ގިނަވެގެންވާ، އެޒަމާނުގައި ޢަމަލަކީ ހަވާނަފްސުގެ އަމިއްލަ އެދުން ކޮންޓްރޯލްކުރާގޮތަށް ގެންދާ ޤާއިދުކުރުމުގައިވާ ޒަމާނެއްގައެވެ. އަދި ތިޔަބައިމީހުންގެ ފަހުން ޒަމާނެއް އަންނާނެއެވެ. އެޒަމާނުގެ ފިޤުހުވެރިން މަދުވާ، ޚަޠީބުން ގިނަވާ، ސުވާލުކުރާ މީހުން ގިނަވާ، ދޭ މީހުން މަދުވެގެންވާ، އެޒަމާނުގައި ހަވާ ކޮންޓްރޯލްކުރެވެން ގެންދާ ކުރިއަރާ އެއްޗަކީ އަމިއްލަ އެދުންކަމުގައިވާ ޢަމަލެކެވެ. ދަންނާށެވެ! ހަމަ ޢަމަލުގައި ރަނގަޅު އުޅުމުގައި (މަންހަޖާއި ގުޅިގެންވުން)، ބައެއް ޢަމަލުތަކަށް ކުރުމަށްވުރެވެސް ހެޔޮވެގެންވެއެވެ."

އަދި ރިވާޔަތްކޮށްދެއްވައެވެ:

(مَنْ أَرَادَ الْآخِرَةَ أَضَرَّ بِالدُّنْيَا، وَمَنْ أَرَادَ الدُّنْيَا أَضَرَّ بِالْآخِرَةِ، يَا قَوْمِ ، فَأَضِرُّوا بِالْفَانِي لِلْبَاقِي إِنَّكُمْ فِي زَمَانٍ كَثِيرٌ عُلَمَاؤُهُ، قَلِيلٌ خُطَبَاؤُهُ، كَثِيرٌ مُعْطُوهُ، قَلِيلٌ سُؤَّالُهُ، الصَّلَوَاتُ فِيهِ طَوِيلَةٌ، وَالْخُطْبَةُ فِيهِ قَصِيرَةٌ، وَإِنَّ مِنْ وَرَائِكُمْ زَمَانًا كَثِيرٌ خُطَبَاؤُهُ، قَلِيلٌ عُلَمَاؤُهُ، كَثِيرٌ سُؤَّالُهُ، قَلِيلٌ مُعْطُوهُ، الصَّلَاةُ فِيهِ قَصِيرَةٌ، وَالْخُطْبَةُ فِيهِ طَوِيلَةٌ ، فَأَطِيلُوا الصَّلَاةَ، وَأَقْصِرُوا الْخُطَبَ، إِنَّ مِنَ الْبَيَانِ سِحْرًا) (الزهد لهناد: 355/2)

މާނައީ: "އާޚިރަތް ހޯދަން އެދިއްޖެ މީހަކު ދުނިޔެއަށް ގެއްލުންދޭނެއެވެ. އަދި ދުނިޔެ ބޭނުންވެއްޖެ މީހަކު، އާޚިރަތަށް ގެއްލުންދޭނެއެވެ. އޭ ޤައުމުގެ މީހުންނޭވެ! ފަހެ ދާއިމުކަން އޮންނަން ތަނަށްޓަކައި ފަނާވެދާނެތަން ގެއްލުންދޭށެވެ. ތިޔަބައިމީހުން ތިބީ އެޒަމާނެއްގައި ޢިލްމުވެރިން ގިނަވެގެންވާ، ޚަޠީބުން މަދުވެގެންވާ، ދޭމީހުން ގިނަވެގެންވާ، ސުވާލުކުރާ މީހުން މަދުވެގެންވާ، އެޒަމާނެއްގައި ނަމާދުތައް ދިގުކޮށްވާ، އަދި ޚުޠުބާ ކުރުކޮށްވާ ޒަމާނެއްގައެވެ. އަދި ތިޔަބައިމީހުންގެ ފަހަތުން ޒަމާނެއްވާނެއެވެ. އެޒަމާނުގައި ޚަޠީބުން ގިނަވެގެންވާ، ޢިލްމުވެރިން މަދުވެގެންވާ، ސުވާލުކުރާ މީހުން ގިނަވެގެންވާ، ދޭމީހުން މަދުވެގެންވާ، އެޒަމާނުގައި ނަމާދު ކުރުކޮށްވާ، ޚުޠުބާ ދިގުކޮށްވާ ޒަމާނެކެވެ. ފަހެ ތިޔަބައިމީހުން ނަމާދު ދިގުކުރާށެވެ. އަދި ޚުޠުބާތައް ކުރުކުރާށެވެ. ހަމަކަށަވަރުން ބަޔާންކުރުމުގައި (ދުރުން ބަލާއިރު ޖާދޫގެ ބާވަތުގެ ވާހަކަދެއްކުމުގައި) ސިޙުރުވެރިކަމެއްވެއެވެ."

އިބްނު ތައިމިއްޔާ ވިދާޅުވިއެވެ:

(فالفقيه الذي تفقه قلبه، غير الخطيب الذي يخطب بلسانه، وقد يحصل للقلب من الفقه والعلم أمور عظيمة، ولا يكون صاحبه مخاطباً بذلك لغيره، وقد يخاطب غيره بأمور كثيرة من معارف القلوب وأحوالها، وهو عار عن ذلك، فارغ منه) (درء تعارض العقل والنقل: 453/7)

މާނައީ: "ފަހެ (ޙަޤީޤީ) ފިޤުހުވެރިޔަކީ އެމީހެއްގެ ހިތް ފިޤުހުވެރިވާ މީހާއެވެ. އެމީހެއްގެ ދުލުން މުޚާޠަބުކޮށް ޚުޠުބާދޭ ޚަޠީބަކާ ތަފާތެވެ. ފަހެ ހިތަށް ފިޤުހާއި ޢިލްމުގެ ބޮޑެތި ކަންކަން ޙާޞިލުވެދާނެއެވެ. އަދި އޭނާ މީހުންނަށް އެކަންކަމުގެ ވާހަކައިން އަންގާ މުޚާޠަބު ނުކޮށް ބާކީވެދާނެއެވެ. ފަހަރެއްގައި ހިތުގެ އަސްރާރުތަކާއި ޙާލަތްތަކުން ގިނަ ކަންތައްތަކެއްގެ ވާހަކަ އޭނާ މީހުންނަށް މުޚާޠަބުކޮށްދެއެވެ. އަދި އޭނާ އެކަންކަމުން ހުސްވެ، އެއްކޮށް ނިކަމެތިވެ ބާކީވެދެއެވެ."

އަދިވެސް ވިދާޅުވިއެވެ:

(أن وجودَ الكتب المسطورة والحروف المسموعة المقروءة بالأصوات المسموعة لا تُغنِي من العلم شيئًا إذا لم يَقترِنْ بها فهمُه وفقهُه ومعرفتُه... فبيَّن أن الزمان المحمود هو الذي يكون [فيه] فقهاءُ يفقهون معاني القراءةِ والخطاب، أمّا كثرة من يقرأ القول ويتكلم بالخطاب بلا فقهٍ فإن ذلك مذموم) (جواب الاعتراضات المصرية: 25/1)

މާނައީ: "ފަހެ ލިޔެވިފައިވާ ފޮތްތަކާއި، ކިޔެވޭ އަޑުތަކުން އަޑުއިވޭ ޙަރުފުތަކާއި؛ ދީން ފަހުމުކުރުމާއި ފިޤުހުވެރިވުމާއި މަޢުރިފަތް ނުލިބޭނަމަ، އެއްވެސް އެއްޗަކަށް ފައިދާނުކުރެއެވެ... ފަހެ އިބްނު މަސްޢޫދު ބަޔާންކޮށްދެއްވާފައިވަނީ އެއީ ތައުރީފުކުރެވޭ ޒަމާނަކީ ޤުރްއާނާއި ޚިޠާބުގެ މާނަތައް ދަނެގަތުމުގެ ފިޤުހުވެރިން ގިނަ ޒަމާނެވެ. ފަހެ ފިޤުހުވެރިކަމެއް ނެތި ބަސްތަކާއި ޚިޠާބުގެ ވާހަކަތައް ދައްކާ މީހުން ގިނަވުމަކީ ނިންދާކުރެވޭ ކަމެކެވެ."

އިބްނު ރަޖަބު ވިދާޅުވިއެވެ: (وقد ابتلينا بجهلة من الناس يعتقدون في بعض من توسع في القول من المتأخرين انه أعلم ممن تقدم. فمنهم من يظن في شخص أنه أعلم من كل من تقدم من الصحابة ومن بعدهم لكثرة بيانه ومقاله. ومنهم من يقول هو أعلم من الفقهاء المشهورين المتبوعين... وهذا تنقص عظيم بالسلف الصالح وإساءة ظن بهم ونسبته لهم إلى الجهل وقصور العلم... فمن كثر علمه وقل قوله فهو الممدوح ومن كان بالعكس فهو مذموم. وقد شهد النبي صَلَّى ٱللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لأهل اليمن بالإيمان والفقه. وأهل اليمن أقل الناس كلاماً وتوسعاً في العلوم لكن علمهم علم نافع في قلوبهم ويعبرون بألسنتهم عن القدر المحتاج إليه من ذلك. وهذا هو الفقه والعلم النافع) (فضل علم السلف: 5/1)

މާނައީ: "އަހަރުމެން މިވަނީ: ފަހުގެ މީހުންގެ ތެރެއިން ބަސްބުނުމުގައި ފުޞާޙަތް ވެރިކަމުގައި ބައެއް މީހުންނަކީ
އިސްވެދިޔަ ބޭކަލުންނަށްވުރެ މާ އިތުރުވެރިވި ދަރަޖައިގެ ބައެއްކަމަށް ޤަބޫލުކުރާ ޖާހިލުންނަކީ ބޮޑުވެރިކަން
ޖަހި އިލްމީބާރުކަންތެރިވެފައެވެ. އެގޮތުން ހަދާ ބުރަދަށި: ވަކި މިހާރު އިސްވެދިޔަ ހުރިހާ ސަލަފުބޭކަލުންނާއި އެބޭކަލުންގެ
ފަހުންވީ މީހުންނަށްވުރެވެސް މާ އިތުރުވެރިވެގެންވާކަމަށް ހިނގާ މީހުންނެވެ. އެއީ އެމީހުންގެ ބަޔާންކުރުމުގައި
ވާހަކަތައް ގިނަވެގެންނުމެވެ. އަދި އޭގެ މިސާލަކީ: ތަބިޢީނުގެ ދުވަސްވަރު ފިޤުހުވެރިންނަށްވުރެ ބައިވެރިވެފައިވާ އެފިޤުހާ
މާ އިތުރުވެރިވެގެންވާކަމަށް ބުނާ މީހުންނެވެ... މިއީ ސަލަފުންގެ ބޮޑުބާރީންނަކީ ކަލާމު ވަރަށް ބޮޑު
ކުޑައިރުގެ ސިކުނޑިތަކެވެ. އަދި އެބޭކަލުންނާމެދު ނަބިއްޔާ ހިކުމަތަކެވެ. އަދި އެބޭކަލުން ޤަރީބުކަމާއި އިތުރު ޢުލަމާ
ޤާރީކަމަށް ނިސްބަތްކުރެވޭ... އެފިޤުހާގެ އިތުރު ފިޤުހު، އަދި ބަސްބުނުން މަތިވެރިކަމާ މިހާ؛ ފަހަ މަދުބަ
ތަބިޢީ ލިބިގެންވާ މިހަކީ އެއިއްޔެވެ. އެގޮ އިދިކޮޅުވާ މިހާއި ނަބަވީކުރުވެގެންވާ މިހާއެވެ. ނަބީއްޔާ ވަކި
ރަސޫލު އަހުލުވެރިންނަށް ދީނުގެކަމުގައި ފިޤުހުވެރިކަމަށް ހަދިޔާވެގެންވެއްޖެއެވެ. އެއީ ރަސޫލު އަހުލުވެރިންނަށް
މިސްކީނުންގެ ތެރެއިން އެންމެ ފަހަކަށް މަދު، އަދި އިލްމުވެރިކަމުގައި ފުޞާޙަތް ތަޢާރަފްކުރުން އެންމެ މަދުވެގެންވާ
މީހުންނަށްވާ އެކަހެއެވެ. ނަމަވެސް އެމީހުންގެ އިލްމަކީ ހަމަތަކަށް ފުރިހަމަ ޢިލްމު މަހުޖޫބުގެ
އިލްމުކަމެވެ. އަދި އެއީން ޝަރުޢީ ޚިޔާ މިންވަރުކަމަށް އެމީހުންގެ ދުވަސްކަމަށް ތަޢުލީމުކަމަށް ބަސްބުނުމުން ދޭއެވެ.
ފިޤުހުވެރިކަމާ އަދި ފުރިހަމަކަން އިލްމުގައި މިއެވެ."

-110 އަހަރެމެންނަށް އަބޫ ނުޢައިމް ކިޔައިދެއްވިއެވެ: އަހަރެމެންނަށް ބަޝީރު ސަލްމާނު ބިން ޙަކަމް، ޙަކަމްގެ އަރިހުން، މުޖާހިދު ވިދާޅުވިކަމަށް ކިޔައިދެއްވިއެވެ:

«لَا بَأْسَ بِالسَّمَرِ فِي الْفِقْهِ»

މާނައީ: "ފިޤުހު (ދީނުގެ ފަހުމު) ދިރާސާކުރުމަށް ރޭގަނޑު ހޭލާތިބުމުގައި މައްސަލައެއް ނުވެއެވެ."

-111 އަހަރެމެންނަށް އަބޫ ނުޢައިމް ކިޔައިދެއްވިއެވެ: އަހަރެމެންނަށް ޖަރީރު، އަޝްޢަޘު ބިން ސައްވާރުގެ އަރިހުން، އިބްރާހީމް އައްނަޚަޢީގެ އަރިހުން ކިޔައިދެއްވިއެވެ: ވިދާޅުވިއެވެ:

«مَنِ طَلَبَ شَيْئًا مِنَ الْعِلْمِ يَبْتَغِي بِهِ اللَّه عز وجل، آتَاهُ اللَّهُ عز وجل به مَا يَكْفِيهِ»

މާނައީ: "ޢިލްމުން އެއްޗެއް، ﷲ ތަޢާލާގެ ވަޖުހުގެ ހެޔޮކަމަށް (އިޚްލާޞްތެރިކަމާއެކު) ހޯދައިފި މީހަކަށް؛ އެއިން އެކަށީގެންވާ މިންވަރު ﷲ ތަޢާލާ އެކަށައަޅުއްވައި ދެއްވާނެއެވެ."

-112 އަހަރެމެންނަށް އަބޫ ނުޢައިމް ކިޔައިދެއްވިއެވެ: އަހަރެމެންނަށް ޖަރީރު، އަބޫ ދާއޫދު އަލްމުޚާރިޤީގެ އަރިހުން ކިޔައިދެއްވިއެވެ: ވިދާޅުވިއެވެ:

«لَمَّا حَضَرَ عَبِيْدَةَ الْمَوْتُ دَعَا بِكُتُبِهِ فَمَحَاهَا»

މާނައީ: "ޢަބީދާގެ މަރު ކައިރިވި އިރުގައި އެކަލޭގެފާނުގެ ފޮތްތައް ގެންނަވާ، އެއްކޮށް ފޮހެލެއްވިއެވެ." (39)

(39) މިއީ ސަނަދު އެހެން ރިވާޔަތެއްގައިވެއެވެ:

(أَنَّ عَبِيدَةَ، دَعَا بِكُتُبِهِ، فَمَحَاهَا عِنْدَ الْمَوْتِ، وَقَالَ: إِنِّي أَخَافُ أَنْ يَلِيَهَا قَوْمٌ، فَلَا يَضَعُونَهَا مَوَاضِعَهَا) (مسند الدارمي: 481)

މާނައީ: "މަރުވުމުގެ ކުރިން ޢަބީދާ އެކަލޭގެފާނުގެ ފޮތްތައް ގެންނަވާ ފޮހެލެއްވިއެވެ. އަދި ވިދާޅުވިއެވެ: "ބަހައްޓާ މީހުން އެއާ ހަވާލުވެ، ދެން އެތަކެތި އެއްޗެހި ޙައްޤުގައި ބޭނުން ނުކުރާނެ (ނަމަ މާނަކުރަނީ ހަނގުރާމަ ގެންދާ މާނައެއް) މަނާކުރާނެ އަހަރެން ބިރުގަންނަމެވެ."

އިބްރާހީމް އައްނަޚަޢީ ވިދާޅުވިއެވެ: (سَأَلْتُ عَبِيدَةَ قِطْعَةَ جِلْدٍ أَكْتُبُ فِيهِ،فَقَالَ يَا إِبْرَاهِيمُ لَا تُخَلِّدَنَّ عَنِّي كِتَابًا)
(مسند الدارمي: 477)

މާނައީ: "އަހުރެން އާދައި ޗިޓުމަކާއި ހަށްގަނޑެއް ދިނުމަށް ޢަބީދާގެ އަރިހުން އެދުނީމެވެ. އެކަލޭގެ ވިދާޅުވިއެވެ: "އޭ އިބްރާހީމެވެ! އަހުރެންގެ ފޮތުން ފޮތެއް ދެމިއޮތުމަށް ބޭނުންނުވަމެވެ."

އަލްޚަޠީބު ބަޣްދާދީ ވިދާޅުވިއެވެ:

(وَكَانَ غَيْرُ وَاحِدٍ مِنَ الْمُتَقَدِّمِينَ إِذَا حَضَرَتْهُ الْوَفَاةُ أَتْلَفَ كُتُبَهُ أَوْ أَوْصَى بِإِتْلَافِهَا خَوْفًا مِنْ أَنْ تَصِيرَ إِلَى مَنْ لَيْسَ مِنْ أَهْلِ الْعِلْمِ فَلَا يَعْرِفُ أَحْكَامَهَا وَيَحْمِلُ جَمِيعَ مَا فِيهَا عَلَى ظَاهِرِهِ، وَرُبَّمَا زَادَ فِيهَا وَنَقَصَ فِيكُونُ ذَلِكَ مَنْسُوبًا إِلَى كَاتِبِهَا فِي الْأَصْلِ، وَهَذَا كُلُّهُ وَمَا أَشْبَهَهُ قَدْ نُقِلَ عَنِ الْمُتَقَدِّمِينَ الِاحْتِرَاسُ مِنْهُ) (تقييد العلم: 60/1)

މާނައީ: "ކުރީގެ ބޭކަލުންގެ ތެރެއިން އެކަކަށްވުރެ ގިނަ ބޭކަލުން، އެބޭކަލުންގެ އަރިހަށް މަރު އަންނަހިނދު؛ އެބޭކަލުންގެ ފޮތްތައް ހަލާކުކޮށްލައްވައެވެ. ނުވަތަ ހަލާކުކޮށްލުމަށް ވަޞިއްޔަތްކުރައްވައެވެ. އެއީ އިލްމުގެ އަހުލުވެރިންގެ ތެރެއިން ނޫން ބަޔަކުގެ އަތަށް އެފޮތްތައް ދާނެތީ ބިރުން، ދެން އޭގައިވާ އަޙްކާމްތައް ނޭނގި، އަދި އެފޮތްތަކުގައި ހުރި ހުރިހާ އެއްޗެއް ބޭރުފުށުން ހާމަވާގޮތަށް ނަގައިގެން އުޅެފާނެކަމުން ބިރުންނެވެ. އަދި ފަހަރެއްގައި އެއަށް އުނިއިތުރުވެސް ގެނެސްފާނެއެވެ. އެހެން އެއީ އަސްލު ލިޔުއްވި ބޭކަލާ ނިސްބަތްވެގެންނެވެ. މިހުރިހާ ކަންކަމާއި، މިއާ ވައްތަރު ކަންކަމުން ރައްކާތެރިވުން ކުރީގެ ބޭކަލުންގެ އަރިހުން އައިސްފައިވެއެވެ."

އަލްމަރްވަޒީ ވިދާޅުވިއެވެ: (قلت لِأَبِي عَبْدِ اللَّهِ إِنَّ أَبَا هَاشِمٍ زِيَادَ بْنَ أَيُّوبَ سَأَلَنِي أَنْ أَسْأَلَكَ أَنَّ أَبَا حَفْصٍ ابْنَهُ أَوْصَى أَنْ تُدْفَنَ كُتُبُهُ قَالَ مَا يُعْجِبُنِي أَنْ يُدْفَنَ الْعِلْمُ) (الورع: 287)

މާނައީ: "އަހުރެން އަބޫ ޢަބްދު ﷲ އަށް (އެބަހީ: އިމާމް އަޙްމަދުއަށް) ދެންނެވީމެވެ: "އަބޫ ހާޝިމް ޒިޔާދު ބިން އައްޔޫބު އަހުރެންގެ ގާތުން މިސުވާލު ކޮށްދިނުމަށް އެދުނެވެ. އެއީ އޭނާގެ ދަރި އަބޫ ޙަފްޞުގެ ފޮތްތައް ވަޅުލުމަށް ވަޞިއްޔަތްކުރިކަމެވެ." ވިދާޅުވިއެވެ: "އިލްމު ވަޅުލެވިގެންދިޔުމަކީ އަހުރެންނަށް ކަމުދާކަމެއް ނޫނެވެ."

އިބްނު މުފްލިޙު ވިދާޅުވިއެވެ: (وَسُئِلَ عَنْ رَجُلٍ أَوْصَى إِلَيْهِ رَجُلٌ أَنْ يَدْفِنَ كُتُبَهُ قَالَ: مَا أَدْرِي مَا هَذَا وَقَالَ الْأَثْرَمُ: قُلْتُ لِأَبِي عَبْدِ اللَّهِ: دَفَنَ دَفَاتِرَ الْحَدِيثِ قَالَ: أَرْجُو أَنْ لَا يَكُونَ بِهِ بَأْسٌ. وَقَالَ فِي رِوَايَةِ أَبِي طَالِبٍ وَقَدْ سَأَلَهُ عَنْ مَحْوِ كُتُبِ الْحَدِيثِ فَقَالَ: سُبْحَانَ اللَّهِ تَمْحِي السُّنَّةَ وَالْعِلْمَ قُلْت: مَا تَقُولُ قَالَ: لَا وَقَالَ أَبُو طَالِبٍ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ مَا تَرَى فِي دَفْنِ الْعِلْمِ إذَا كَانَ الرَّجُلُ يَخَافُ أَنْ لَيْسَ لَهُ خَلَفٌ يَقُومُ بِهِ وَيَخَافُ عَلَيْهِ الضَّيْعَةَ قَالَ: لَا يُدْفَنُ وَلَعَلَّ وَلَدَهُ يَنْتَفِعُ بِهِ، عُبَيْدَةُ أَوْصَى أَنْ تُدْفَنَ وَالثَّوْرِيُّ لَمْ يَكُنْ لَهُ وَلَدٌ وَلَعَلَّ غَيْرَ وَلَدِهِ يَنْتَفِعُ بِهِ قُلْت يُبَاعُ قَالَ: لَا يُبَاعُ الْعِلْمُ وَلَكِنْ يَدَعُهُ لِوَلَدِهِ يَنْتَفِعُ بِهِ أَوْ غَيْرِ وَلَدِهِ يَنْتَفِعُ بِهِ) (الآداب الشرعية: 115/2)

މާނައީ: "އެކަކާމެދު ފަދަ (އެބަހީ: އިމާމް އަޙްމަދުގެ އަރިހުން) ސުވާލުކުރެވުނެވެ: މީހަކު އެކަކުގެ ފޮތްތައް ވަޅުލުމަށް މީހަކަށް ވަޞިއްޔަތްކުރިއެވެ. ވިދާޅުވިއެވެ: "މިއީ ކޮންކަމެއްކަން އަހުރެންނަކަށް ނޭނގެއެވެ." އަލްއަޘްރަމު

ވިދާޅުވިއެވެ: އަހުރެން އަބޫ ޢަބްދު اللّٰه އަށް ދަންނަވީމެވެ: "ހަދިޔާގެ ދަރުމަވަންތަކަމް ވަޅުލިއެވެ." ވިދާޅުވިއެވެ: "މައްސަލައެއް އޮތަގި ނުވާނޭކަމަށް އަހުރެން އެއްލިދީފައިވަމެވެ." އަބޫ ޖުޙައިފާގެ ރިވާޔަތެއްގައި އިމާމް އަހްމަދު ވިދާޅުވިއެވެ -އެއީ ބަދުރުގެ ގޮތެއް ފަހަރުގާ ބައިގެރުން އެކަށީގެންވާ ސުވާލު ކުރައްވާފައިވާ ސުވާލެވެ-: "ސުބްޙާނަ اللّٰه އެވެ! މިބާ ސުންނަތާއި އިޚްލާޞް ފަހަރަކީ ކޮބައިތޯއެވެ؟!" އަހުރެން ދަންނަވީމެވެ: "މިބާ އަކަވާކަމު ބުނަނީ ކޮޓަފުޅުއެވެ؟" ވިދާޅުވިއެވެ: "ނޫނެކެވެ." އަދިވެސް އަބޫ ޖުޙައިފާ ދަންނަވައިފިއެވެ: "އާ އަބޫ ޢަބްދު اللّٰه އެވެ! އިޚްލާޞް ވަޅުލާވާމުދަ މިބާ ދޫކޮށް ކޮޅުފަތްފުޅެއްތޯއެވެ؟ އެއީ އެތާގައިމުކަރުން ފަހަރު މިހަކަ ނަގުކަމަށް، އަދި ގެއްލުގެން ހިނގައިދާނެކަމަށް ބުރަވަންނަމީއެވެ." ވިދާޅުވިއެވެ: "ވަޅުލުވިގެން ނުވާނެއެވެ. ފަހަރުއަށްގައި އޮތުގެ ދަރިފުޅަށް ގެއިން ފައިދާކުރާ ފާނެއެވެ. (ނަމަވެސް) ހަރިދާވާނީ (ގޮތެއްގައި) ވަޅުލުމަށް ވަސްއިލެއްކުރައްވާ ފައިއެވެ. އަދި އަލްޙައްޤީއަށް ދަރިކަލަކު ނުވެއްވެ. ފަހަރުއަށްގައި އޮތުގެ ދަރިފުޅު ނުރަނު މިހަކަށްވެސް ގެއިން ފައިދާކުރާ ފާނެއެވެ." އަހުރެން ދަންނަވީމެވެ: "ވިއްކާލުން ހިދާޔަތްތޯއެވެ؟" ވިދާޅުވިއެވެ: "ނޫނެކެވެ. ވިއްކާނުލައްވާ ނަމަވެސް ތިބާގެ ދަރިން ނުވަތަ ގެއިން މިހެން ގެއިން ފައިދާ ލިބުމަށް ދޫކޮށްލާނީއެވެ."

ލިޔުމުގައި ސަލަފުންގެ ބޭކަލުން ކުރިން ނުބައްލަވާ ސަބަބު އިސްލާމީ ޢަޤީދާގައި ބައްލަވާފައިވާ ގޮތަކީ ކީއްވެގޮތެއްތޯއެވެ. އެއާއި ފައިދާހުރި ލިޔުމުގެ ފޮތްތައް ދިރުވާވާ ސުނަތާތެރިކުރާގެ ގޮތުގައި ދޫކުރަސްވާ ޢިލްމު ޙާޞިލުކޮށްދެއްވުމަށް އަރަލަތަކުގެ ކަނަށްކަމަށް. އެއާއި ކަލަދި ބަރަކާތްތެރިކޮށް ޖެހެނީ. އަދި ފޯރުކޮށްދިނުމަށް ސަމާލުވާން ޖެހޭ ކަންކަން ފާހަގަކޮށްލާނަމެވެ. މާބައި ބޭކަލުންގެ އަޅުގަ އަމިއްލަ ބޭނުމަށް ލިޔުންތެރިއެއް ކަނޑައަޅާފައި އެކަށީގެން. އެއީ ކަމަކު އަހުރެމެން ސަމާލު ވާނީ އެއްވެސް ބޭނުނު ނަމާއިޢު ގޮތުގައި ހިފުމަށް، ޒާތުގެ މުޅިއެއްގެ ފާޅުކުރުމަށް މާނަ ރަނގަޅު ހަމަ ހުޅުވާލެވޭ ތަކެތިތަކަށެވެ. ނަބިއްޔާ ﷺ ގެއްލުނު ގޮތެއް ނަބަވީ ދީނުން ޝަރީޢަތުގެ ބަރުތާ ނަމަވެސް ދެންނެވިއެވެ. މިއީ اللّٰه ގެއްލުނު ފާހަގަފުޅަށެވެ، އަދި ސިޔާސީ ގޮތުން ބޮޑު ކުރިމަތިލައްވާ އެންމެ ސަފަރުގެ ނަމަވެސް ބެލިދާނެއެވެ. އެކަމަކީ اللّٰه ގެއްލުނު ބަސްފުޅުގެ މުޙައްމަދު ބާރުފަށް ފައިނޑިނަތު އޮނިގަނޑު ފާޅުކުރެއްވި ޢިލްމީ ކޮންމެ ގޮތެއްގައިވެ ބައިގަނޑުގެ ހަމަހަމަކަމެވެ. އަދި އައިމްމަތު ކައިރިކަމަތަކީ: ކަނޑު ޢަމަލުތަކުގައި ގޮތް ނަގަލުތަކަށް ލިޔުމުގައި ހެދި ދައުލަތުތަކަށް، ގޮތް ނުބައި ބެލެހެ ސަމާސާތެރިކަން އައިސް އެކަމަކީ އެކަމަކީ އެހެން ތަފާތުވެ ނުވާނެއެވެ. ލިޔުން މަސްހުރުގެ ބޭކަލުން ހުށަހަޅަމުން ޒާތުގެ މިސާލުން އެދުވަހުގެ ތަރިކަތް ފޯރުކުރެވުނު ޖާގަވެސް ފާހަގަކޮށްލެވޭ ޢިލްމީ ނިޔަމުތަކެކެވެ. ޝަރީޢަތުގެ އިސްލާމީ ޢިލްމު ތަރުތީބުކުރި ބޭކަލުންނަކީ ޢިލްމުގެ ރިޔާސަތު ބޭކަލުން އުފައްދަވާ ފާހަގަވާ އޮނިގަނޑުތަކެކެވެ. އަދި ސަހާބީ ރިޔާސަތުގެ ބޭކަލުން، ވަކި ދަރަޖަތަކުގައި ހުރިހާ ކަމެއް ބޭނުންކުރާ ދީނީ ޢާލިމުން ނަމާ، ބުޚާރީ ރިޔާސަތު ހުރިހާ މަސައްކަތް ދެކިލަވާ އަޅުގަނޑުމެން އޮނިގަނޑު ހަމަޖެހިގެން ދިޔައީ ލިޔުމުގެ ފަރާތުން ގަބޫލުކުރާ ކަމެއް ކަމުގައެވެ. އަދި ސަޙާބީންގެ ވަނަވަރު ބަލާލުމަށްފަހު ބަސްކަމަށް ދާކުރުމަށްވުރެ ޝަރުޢީ ގޮތުގެ އިރު ބަސްކަމަކީ ފާލުގެ ބޭބޭ ނަމަވެސް ކުރިޔަށް ގެންދިޔައީ ކަމަށް ގަބޫލުކުރެވޭތީއެވެ. ނަމަވެސް ފާހަގަކޮށްލަން މިފަދަ މިންވަރު ފަސޭހަ ކުރުމުގެ ތެރެއިން ކުރިމަތިލާ ނޫނީ އެކަމުން ބަލިފެށިގެން ހިގާލެވޭނެއެވެ.

113- އަހަރުމެންނަށް އަބޫ ޚައިޘަމާ ކިޔާދެއްވިއެވެ: އަހަރުމެންނަށް ޖަރީރު، ޢަބްދުލް މަލިކު ބިން ޢުމައިރުގެ ޢަރިހުން، އިބްނު ޢަބްދި اللَّهِ ގެ ޢަރިހުން ކިޔާދެއްވިއެވެ: ޢަބްދު اللَّهِ ވިދާޅުވިއެވެ:

«رَحِمَ اللَّهُ مَنْ سَمِعَ مِنَّا حَدِيثًا فرواهُ كَمَا سَمِعَهُ ، فَإِنَّهُ رُبَّ مُحَدَّث أَوْعَى مِنْ سَامِعٍ»

މާނައީ: "އަހަރުމެންގެ ކިބައިން ޙަދީޘެއް އަޑުއަހާ، ދެން އޭނާ އަޑުއެހިގޮތަށް އެހެނިހެން ރިވާކޮށްދޭ މީހަކަށް اللَّهُ ރަޙްމަތްލައްވާށިއެވެ. އެހެނީ ފަހަރެއްގައި ޙަދީޘް ކިޔައިދެވޭ މީހާ، އަޑުއެހި މީހާއަށްވުރެ ނަގައިގަތުން ބޮޑުވާނެއެވެ."

114- އަހަރުމެންނަށް އަބޫ ޚައިޘަމާ ކިޔާދެއްވިއެވެ: އަހަރުމެންނަށް ޖަރީރު، ޢަބްދުލް މަލިކު ބިން ޢުމައިރުގެ ޢަރިހުން، ރަޖާއު ބިން ޙައިވާގެ ޢަރިހުން، އަބޫ ދަރްދާއު ވިދާޅުވިކަމަށް ކިޔާދެއްވިއެވެ:

«الْعِلْمُ بِالتَّعَلُّمِ وَالْحِلْمُ بِالتَّحَلُّمِ، وَمَنْ يَتَحَرَّ الْخَيْرَ يُعْطَهْ، وَمَنْ يَتّوق الشَّرَّ يُوقَهْ»

މާނައީ: "ޢިލްމުލިބޭނީ ޢިލްމު އުނގެނުމުންނެވެ. އަދި ހިލްމުވެރިކަން (ކުރިތިމަދުކަމާއި ބުއްދިވެރިކަން) ވެސް ހިލްމުވެރިވާން އުޅުމުންނެވެ. އަދި ހެޔޮކަން ހޯދަން އުޅޭ މީހަކަށް އެކަން ދެއްވޭނެއެވެ. އަދި ނުބައިން އެއްކިބާވާން އުޅޭ މީހާ؛ އެއިން ރައްކާތެރިކުރައްވާނެއެވެ."

115- އަހަރުމެންނަށް އަބޫ ޚައިޘަމާ ކިޔާދެއްވިއެވެ: އަހަރުމެންނަށް ވަކީޢު، ސުފްޔާނުގެ ޢަރިހުން، އަބޫ ޒަޢްރާއުގެ ޢަރިހުން، އަބުލްއަޙްވަޞްގެ ޢަރިހުން، ޢަބްދު اللَّهُ ވިދާޅުވިކަމަށް ކިޔާދެއްވިއެވެ:

«إِنَّ أَحَدًا لَا يُولَدُ عَالِمًا وَالْعِلْمُ بِالتَّعَلُّمِ»

މާނައީ: "އެއްވެސް މީހަކު ޢިލްމުވެރިއަކު ގޮތުގައި އުފަންނުވެއެވެ. ޢިލްމު ލިބޭނީ ޢިލްމު އުނގެނުމުންނެވެ."

116- އަހަރުމެންނަށް އަބޫ ޚައިޘަމާ ކިޔާދެއްވިއެވެ: އަހަރުމެންނަށް ޖަރީރު، އަބޫ ސިނާނުގެ ޢަރިހުން، ސަލަމާ އަލްކުހައިލީ ވިދާޅުވިކަމަށް ކިޔާދެއްވިއެވެ: ޢަބްދު اللَّهُ ވިދާޅުވިއެވެ:

«اغْدُ عَالِمًا أَوْ مُتَعَلِّمًا أَوْ مُسْتَمِعًا، وَلَا تَكُونن الرَّابِعَ فَتَهْلِكَ»

މާނައީ: "އިލްމުވެރިއެއްގެ ގޮތުގައި، ނުވަތަ އިލްމު އުނގެނުމުގެ ގޮތުގައި، ނޫނީ (އިލްމު ކަންތާ އަޑުއަހާ މީހެއްގެ ގޮތުގައި ތިބޭ ހެނދުނާ ދާށެވެ. ފަސްވަނަ މީހެއްކަމުގައި ނުވާށެވެ. އޭރުން ތިބާ ހަލާކުވާނެއެވެ."

-117 އަހަރުމެންނަށް އަބޫ ޚައިޘަމާ ރިވާކުރެއްވިއެވެ: އަހަރުމެންނަށް ޖަރީރާ ބިން ސަލީތު، ޔޫނުސާ ބިން ޒިޔާދުގެ އަރިހުން، އަބޫ ސަލަމާގެ އަރިހުން ރިވާކުރެއްވިއެވެ: ވިދާޅުވިއެވެ:

«كان الرجل من أصحاب النبي صَلَّىٰٱللَّهُعَلَيۡهِوَسَلَّمَ يحدث الناس فيكثر عليه فيصعد فوق بيت فيحدثهم»

މާނައީ: "ނަބިއްޔާ صَلَّىٰٱللَّهُعَلَيۡهِوَسَلَّمَ ގެ އަޞްޙާބުބެއިންގެތެރެއިން ބޭފުޅަކު މީސްތަކުންނަށް ޙަދީޘް ރިވާކުރައްވައެވެ. ދެން އެބޭފުޅަކުގެ ގާތަށް (މީސްތަކުން) ގިނަވެއެވެ. ދެން އެބޭފުޅަކު ގެއެއްގެ މައްޗަށް އަރާވަޑައިގެން އެމީހުންނަށް ޙަދީޘް ރިވާކުރައްވައެވެ."

-118 އަހަރުމެންނަށް އަބޫ ޚައިޘަމާ، ޖަރީރާ ބިން ޢުމައިރު ވިދާޅުވިކަމަށް ރިވާކުރެއްވިއެވެ: އަހުރެންގެ ބައްޕަ، އަބޫ ހުރައިރާގެ އަރިހުން ރިވާކުރެއްވިކަން އަހުރެން އަޑުއިވިމެވެ. އެކަލޭގެފާނު ވިދާޅުވިކަމަށެވެ:

«يرفع العلم ويظهر الجهل ويكثر الهرج، قالوا: وما الهرج؟ قال القتل»

މާނައީ: "ޢިލްމު އުފުލިގެންދާނެއެވެ. އަދި ޖާހިލުކަން ފާޅުވާނެއެވެ. އަދި "ހަރްޖު" ގިނަވާނެއެވެ." އަޞްޙާބުން ދެންނެވިއެވެ: "ހަރްޖު އަކީ ކޮބައިތޯއެވެ؟" ވިދާޅުވިއެވެ: "ޤަތުލުކުރުމެވެ."

-119 އަހަރުމެންނަށް އަބޫ ޚައިޘަމާ ރިވާކުރެއްވިއެވެ: އަހަރުމެންނަށް ޙަރުބު ބިން ޢިއްބާދު ޙަދީޘްކުރެއްވިއެވެ: އަހަރުމެންނަށް އައުޒާޢީ، އަލްޙަސަނުގެ އަރިހުން ޙަދީޘްކުރައްވާ ވިދާޅުވިއެވެ:

«أَفْضَلُ الْعِلْمِ الْوَرَعُ وَالتَّفَكُّر»

މާނައީ: "އެންމެ ހެޔޮ މާތްވެގެންވާ ޢިލްމަކީ ވަރަޢުވެރިކަމާއި ފިކުރުކުރުމެވެ." (40)

---

(40) އަޙްމަދު ރަޙިމަހު ވިދާޅުވިއެވެ: «تَفَكُّرُ سَاعَةٍ خَيْرٌ مِنْ قِيَامِ لَيْلَةٍ» (الزهد لأحمد: 1547)

މާނައީ: "ސާޢަތެއްގެ (ހިނދުކޮޅެއްގެ) ފިކުރުކުރުމުންވެސް ޢަހަރެއްގެ އަޅުކަމަށްވުރެ ހެޔޮވެގެންވެއެވެ."

އަލްޙަސަނުލް ބަޞްރީ ވިދާޅުވިއެވެ: (المؤمن قليل الكلام كثير العمل، والمنافق كثير الكلام قليل العمل، كلام المؤمن حكم، وصمته تفكر، ونظره عبرة، وعمله بر، وإذا كنت كذا لم تزل في عبادة) (حلية الأولياء: 98/8)

މާނައީ: "މުއުމިނުންނަކީ ބަސްމަދު، އަމަލު ގިނަ މީހުންނެވެ. މުނާފިޤުންނަކީ ބަސްގިނަ އަމަލު މަދު މީހުންނެވެ. މުއުމިނާގެ ވާހަކައަކީ ޙިކުމަތްތެރިކަމެވެ. އޭނާގެ ހަމަހިމޭނުމަކީ ފިކުރުކުރުމެވެ. އޭނާގެ ބެލުމަކީ އިބްރަތް ހޯދުމެވެ. އޭނާގެ އަމަލަކީ ހެޔޮކަމެކެވެ. ތިބާ އެފަދައިންވާނަމަ ހިނދަކު އަޅުކަމުގައި ތިބޭނީ ފިޔަވައިގެންނެވެ."

ކަޢުބު އަލްއަޙްބާރު ވިދާޅުވިއެވެ: (مَنْ أَرَادَ أَنْ يَبْلُغَ شَرَفَ الْآخِرَةِ، فَلْيُكْثِرِ التَّفَكُّرَ يَكُنْ عَالِمًا) (العظمة لأبي الشيخ: 54)

މާނައީ: "އާޚިރަތުގެ ޝަރަފުވެރިކަން ހޯދުމަށް އިރާދަކުރާ މީހާ؛ ފަހެ ފިކުރުކުރުން ގިނަކޮށްލާހުށިކަމެވެ. އޭނާ ޢިލްމުވެރިއެއްކަމުގައި ވާހުށީއެވެ."

ޔޫސުފު ބުން އަސްބާޠު ވިދާޅުވިއެވެ: (قَالَ لِي سُفْيَانُ الثَّوْرِيُّ، وَقَدْ صَلَّيْتُ الْعِشَاءَ الْآخِرَةَ: " نَاوِلْنِي الْمَطْهَرَةَ أَتَوَضَّأْ، فَنَاوَلْتُهُ، فَأَخَذَهَا بِيَمِينِهِ، وَوَضَعَ يَسَارَهُ عَلَى خَدِّهِ، ثُمَّ قُمْتُ وَنِمْتُ، فاستيقظت وقد طَلع الفَجْرِ وهو على حاله أَتَيْتُهُ، فَقُلْتُ: يَا أَبَا عَبْدِ اللَّهِ طَلَعَ الْفَجْرُ، فَإِذَا الْمَطْهَرَةُ بِيَمِينِهِ وَيَسَارُهُ عَلَى خَدِّهِ، فَقَالَ: " لَمْ أَزَلْ مُنْذُ نَاوَلْتَنِي الْمَطْهَرَةَ أُفَكِّرُ فِي أَمْرِ الْآخِرَةِ إِلَى السَّاعَةِ) (العظمة لأبي الشيخ: 61، الجرح والتعديل لابن أبي حاتم: 90/1)

މާނައީ: "އަހުރެން ޢިޝާ ނަމާދުކޮށްފި ހިނގާ ސުފްޔާނުއް ޘައުރީ އަހުރެންނަށް ވިދާޅުވިއެވެ: "އަހުރެން ވުޟޫކުރުމަށް ފެންއެޅި ގަނޑުސްތޫރު ދެއްވާށެވެ." ދެން އަހުރެން އެގަނޑުސްތޫރި އޭނާގެ ކަނާތްފަރާ އަރުވައިލީމެވެ. އަދި ވާތްއަތް ކޯތާފަތުގައި އަޅުއްވިއެވެ. ދެން އަހުރެން ތެދުވެގެން ގޮސް ނިދައިލީމެވެ. ދެން އަހުރެންނަށް ހޭލެވުނުއިރު ފަޖުރުކެނޑިފައެވެ. އޭރުވެސް އޭނާގެ ހާލު އިންނީ އެގޮތަށެވެ. ދެން އަހުރެން އޭނާގެ ގާތަށް އަރިހަށް އައިސް ދަންނަވާލީމެވެ: އޭ އަބޫ ޢަބްދުﷲ އެވެ! ފަޖުރުކެނޑިއްޖެއެވެ. އޭރުވެސް ކަނާތްއަތު އޭނާގެ ގަނޑުސްތޫރުގައި، އަދި ވާތްއަތް ކޯތާފަތުގައި އިންނެވިއެވެ. ވިދާޅުވިއެވެ: "ތިބާ އަހުރެންނަށް ފެންއެޅި ދިނީއްސުރެ މިވަގުތާ ހަމައަށް އާޚިރަތުގެ ކަންތައްތަކާމެދު ފިކުރުކުރީމެވެ."

އިމާމު ބައިހަޤީ އަބޫބަކުރު އަލްވައްރާޤު، ރިވާކުރައްވާފައިވާ ބަސްތަކުގެ ތެރެއިން އެކަލޭގެފާނު ވިދާޅުވިއެވެ: «إِنَّ رَأْسَ مَا هُوَ مُصْلِحُكَ وَمُصْلِحٌ بِهِ عَلَى يَدَيْكَ الزُّهْدُ فِي الدُّنْيَا، وَإِنَّمَا الزُّهْدُ بِالْيَقِينِ، وَالْيَقِينُ بِالتَّفَكُّرِ، وَالتَّفَكُّرُ بِالِاعْتِبَارِ، فَإِذَا أَنْتَ فَكَّرْتَ فِي الدُّنْيَا لَمْ تَجِدْهَا أَهْلًا أَنْ تَتْبَعَ بِهَا نَفْسَكَ، وَوَجَدْتَ نَفْسَكَ أَهْلًا أَنْ تُكْرِمَهَا بِهَوَانِ الدُّنْيَا، فَإِنَّ الدُّنْيَا دَارُ بَلَاءٍ، وَمَنْزِلُ قُلْعَةٍ» (الزهد الكبير: 27)

މާނައީ: "ހަމަކަށަވަރުން ތިބާ އިސްލާމްކުރެއްވީ، އަދި ތިބާގެ އަތޮޅުގައިވާ އެއްޗެއްވެސް އިސްލާމްކުރެއްވީމާ އެންމެ ބޮޑުކަމަކީ ދީނުއެއްމާތް ޝުކުރުވެރިވުމެވެ. އަދި ޝުކުރުވެރިވުން ވާޖިބުކަމަކީ ހަޤީގަތުގައި ރަނގަޅުކުރުމެވެ. އަދި ހަޤީގަތުގައި ވިސްނާ ޤަބޫލުކުރެވޭނެއެވެ. އަދި ޤަބޫލުކުރުމަކީ އިބްރާހީމް ނަބިއްޔާއެވެ. ފަހެ ތިބާ ދީނުއެއްމާތު ޤަބޫލުކުރެއްވިނަމަ؛ ތިބާއަށް ފަރިވެރިކަމާއި ތިބާގެ ނަފްސު އާއި ފަހަރެއް އެއްގަމު އެކަނިވެރިވާ އެއްކޮއް ނުންކަމެވެ. އަދި ތިބާއަށް ފަރިވެރިކަމާއި ދީނުއެއްމާތް އިޙްސާނުގެ ކަލޭކުރުމާއި ތިބާގެ ނަފްސު ކަލާނގެ ޝުކުރުކުރާއްވެ. ފަހެ ދީނުއެއްމާތް ބަލާވެރިކަމުގެ އިލްމިއްޔާ ގެވެއްޖެވެ. އަދި ދުނިޔެމުގެ ހަޤީޤަތް ނެތް މަސްއޫލުކަމެވެ."

120- އަހަރެމެންނަށް އަބޫ ޚައިޘަމާ ކިޔައިދެއްވިއެވެ: އަހަރެމެންނަށް މުޙައްމަދު ބިން ޢަބްދި الله ޢަލްއަންޞާރީ ކިޔައިދެއްވިއެވެ: އަހަރެމެންގެ ބައްޕަ، ޘުމާމާ ބިން ޢަބްދި الله ގެ އަރިހުން އަހުރެމެންނަށް ކިޔައިދެއްވިއެވެ: ވިދާޅުވިއެވެ:

«كَانَ أنسُ يَقُولُ لِبَنِيهِ: يَا بَنِيَّ قَيِّدُوا الْعِلْمَ بالْكِتَابِ»

މާނައީ: "އަނަސް އެކަލޭގެފާނުގެ ދަރިދަރިކަލުންނަށް ވިދާޅުވާކަމުގައިވެއެވެ: އޭ ދަރިކަލުންތަކެވެ! ޢިލްމު (ނުވަތަ ޙަދީޘުގައި) ލިޔުމު ހިފަހައްޓާށެވެ."

121- އަހަރެމެންނަށް އަބޫ ޚައިޘަމާ ކިޔައިދެއްވިއެވެ: އަހަރެމެންނަށް ވަކީޢު، ހިޝާމު ބިން ޢުރްވާގެ އަރިހުން، އެބައްޕާފުޅުގެ އަރިހުން، ޢަބްދު الله ބިން ޢަމްރު ވިދާޅުވިކަމަށް ޙަދީޘްކުރެއްވިއެވެ: الله ގެ ރަސޫލާ صَلَّى ٱللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ބަޔާންކުރެއްވިއެވެ:

«إِنَّ اللهَ لَا يَقْبِضُ الْعِلْمَ انْتِزَاعًا يَنْتَزِعُهُ مِنَ النَّاسِ، وَلَكِنْ يَقْبِضُ الْعِلْمَ بِقَبْضِ الْعُلَمَاءِ، حَتَّى إِذَا لَمْ يبق عَالِمًا اتَّخَذَ النَّاسُ رُؤساء جُهَّالًا، فَسُئِلُوا فَأَفْتَوْا بِغَيْرِ عِلْمٍ فَضَلُّوا، وَأَضَلُّوا»

މާނައީ: "ހަމަކަށަވަރުން މީސްތަކުންގެ ކިބައިން (ކުއްލިއަކަށް) ނިގުޅައިގަތުމަކުން الله تَبَارَكَ وَتَعَالَى އިލްމު ނުނަގައްވައެވެ. އެހެނެއްކަމަކު އުލަމާއުންގެ އިލްމު ނަގައްވަނީ އިލްމުވެރިން (މަރުވެގެންދާނެ) ނަގައްވައިގަނެގެންނެވެ. އެހެންކަމުން އުލަމާއުންގެ އިލްމުވެރިޔަކު ބާކީނުވާހާއިރު ހިނދު؛ މީސްތަކުން ޖާހިލު ބޮޑުންތަކެއް ހޮވާނެއެވެ. ދެން އެމީހުންނާ ސުވާލުކުރެވުމުން އިލްމެއްނެތި ފަތުވާދޭނެއެވެ. ދެންފަހެ އެމީހުން މަގުފުރެދިގެން، އަދި (އެހެންމީހުންވެސް) މަގުފުރައްދައެވެ."

122- އަހަރެމެންނަށް އަބޫ ޚައިޘަމާ ކިޔައިދެއްވިއެވެ: އަހަރެމެންނަށް ޔަޢުޤޫބު ކިޔައިދެއްވިއެވެ: އަހަރެމެންގެ ބައްޕަ، ޞާލިޙު ވިދާޅުވިކަމަށް ޙަދީޘްކުރެއްވިއެވެ: އިބްނު ޝިހާބު ވިދާޅުވިއެވެ: ޙުމްރާނު ޢުޘްމާނު ކިޔައިދެއްވުން ދިޔައީ ޢުޘްމާނުގެ އަރިހުން އެއްދުވަހަކު ވިދާޅުވިކަމަށް:

«فَلَمَّا تَوَضَّأَ عُثْمَانُ قَالَ: وَاللهِ لَأُحَدِّثَنَّكُمْ حَدِيثًا، وَاللهِ لَوْلَا آيَةٌ فِي كِتَابِ اللهِ عز وجل مَا حَدَّثْتُكُمُوهُ، إِنِّي سَمِعْتُ رَسُولَ اللهِ صَلَّى ٱللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: لَا يَتَوَضَّأُ رَجُلٌ فَيُحْسِنُ الوُضُوءَ، ثُمَّ

يُصَلِّي الصَّلَاةَ إِلَّا غُفِرَ لَهُ مَا بَيْنَهُ وَبَيْنَ الصَّلَاةِ الَّتِي يصلِيهَا، قَالَ عُرْوَةُ: الْآيَةُ: ﴿إِنَّ ٱلَّذِينَ يَكۡتُمُونَ مَآ أَنزَلۡنَا مِنَ ٱلۡبَيِّنَٰتِ وَٱلۡهُدَىٰ مِنۢ بَعۡدِ مَا بَيَّنَّٰهُ لِلنَّاسِ فِي ٱلۡكِتَٰبِ أُوْلَٰٓئِكَ يَلۡعَنُهُمُ ٱللَّهُ وَيَلۡعَنُهُمُ ٱللَّٰعِنُونَ ١٥٩﴾ [البقرة: 159]»

މާނައީ: "ޙުމްރާނު ޢުޘްމާނު ވުޟޫކުރެއްވިހިނދު ވިދާޅުވިއެވެ: "ﷲ ގަސަމު ބުނަމުވޭ! އަހުރެން ތިޔަބައިމީހުންނަށް ޙަދީޘެއް ކިޔާދޭނަމުވޭ! ﷲ ގެ ފޮތުގައިވާ އާޔަތެއް ނުވިނަމަ އަހުރެން ތިޔަބައިމީހުން އެޙަދީޘް ކިޔާނުދީމުވެ: ﷲ ގެ ރަސޫލާ ﷺ ބަޔާންކުރައްވަނިކޮށް އަހުރެން އަޑުއެހީމެވެ: "އެއްވެސް މީހަކު ވުޟޫކޮށް، ދެން ވުޟޫ ރަނގަޅުކޮށް، ދެން ނަމާދު ކޮށްފިނަމަ އޭނާ އަދާކުރާ ނަމާދާއި ދެމެދުވާ ފާފަތައް ފުއްސެވިގެން މެނުވީ ނުވެއެވެ." ޢުރްވާ ވިދާޅުވިއެވެ: "އެއާޔަތަކީ: ﴿إِنَّ ٱلَّذِينَ يَكۡتُمُونَ مَآ أَنزَلۡنَا مِنَ ٱلۡبَيِّنَٰتِ وَٱلۡهُدَىٰ مِنۢ بَعۡدِ مَا بَيَّنَّٰهُ لِلنَّاسِ فِي ٱلۡكِتَٰبِ أُوْلَٰٓئِكَ يَلۡعَنُهُمُ ٱللَّهُ وَيَلۡعَنُهُمُ ٱللَّٰعِنُونَ ١٥٩﴾ [البقرة: 159] "ހަމަކަށަވަރުން ބަޔާންވެގެންވާ ހެކިތަކާއި ތެދުމަގުގެ ތެރެއިން ބާވައިލެއްވި ތަކެތި މީސްތަކުންނަށް ތިމަންރަސްކަލާނގެ ފޮތުގައި ބަޔާންކޮށްދެއްވުމަށްފަހު ފޮރުވާ މީހުން، އެބައިމީހުންނަށް ލަޢުނަތްލައްވާ މީހުން (ލަޢުނަތްދޭ!) އެއުރެންނަށް ﷲ، ލަޢުނަތް ލައްވާނެއެވެ. އަދި ލަޢުނަތް ދޭ މީހުންވެސް އެއުރެންނަށް ލަޢުނަތް ދޭނެއެވެ."

123- އަޅުގަނޑުމެންނަށް އަބޫ ޒަކަރިއްޔާ ޚަބަރުދެއްވިއެވެ: އަޅުގަނޑުމެންނަށް ބިޝްރު ބިން މުޢައްމަރު، ޝުޢުބާގެ އަރިހުން، އަބުލް ޢަލާގެ އަރިހުން، އާސިމު ބިން ސަލްމާގެ [41] އަރިހުން ޙަދީޘްކުރެއްވިއެވެ: އުބައި ސުލައިމު ބިން ޙަންޒަލާގެ ބަޔަކު މީހުން ދިޔަ ސުލައިމު އުބައިންގެ އަރިހުން ނަސީޙަތްތަކަށް ދިޔަ ކަމަށް ފެނިފައިވެއެވެ:

«إِنَّ صَنِيعَكُمْ هَذَا، مَذَلَّةٌ لِلتَّابِعِ، وَفِتْنَةٌ لِلْمَتْبُوعِ»

މާނައީ: "ކަލޭމެން މިކުރާ ކަންތައްތަކީ ތަބާވާ މީހާއަށް ހުރި ނިކަމެތިކަމެކެވެ. އަދި ތަބާވެވޭ މީހާއަށް ހުރި ފިތުނައެކެވެ."

---

(41) ތަޚްރީޖު ކުރެއްވި އިމާމު ... ގޮތުގައި މިއީ ... އަބޫ ސަޢީދާއެވެ.

124- އަހަރުމެންނަށް އަބޫ ޚައިޘަމާ ކިޔާދެއްވިއެވެ: އަހަރުމެންނަށް ޙައްޖާޖު ބުނު މުޙައްމަދު ކިޔާދެއްވިއެވެ: އަހަރުމެންނަށް ޝުޢުބާ، އަބޫ އިސްޙާޤުގެ ކިބައިން، އަލްއަޝްޢަޘުގެ ކިބައިން، އަބޫ ހުރައިރާ ވިދާޅުވިކަމަށް ކިޔާދެއްވިއެވެ:

«إِنَّ اللَّهَ وَمَلَائِكَتَهُ يُصَلُّونَ عَلَى أَبِي هُرَيْرَةَ وجلسائه»

މާނައީ: "ހަމަކަށަވަރުން ﷲ އާއި އެކަލާނގެ މަލާއިކަތުން އަބޫ ހުރައިރާއާއި އޭނާއާއެކު އިށީނދެތިބޭ މީހުންނަށް ސަލަވާތް ކިޔުއްވައެވެ." (42)

(42) އެހެން ރިވާޔަތެއްގައިވެއެވެ:

(قَدِمَ أَبُو هُرَيْرَةَ الْكُوفَةَ فَصَلَّى الظُّهْرَ وَالْعَصْرَ، وَاجْتَمَعَ عَلَيْهِ النَّاسُ قَالَ: فَذَكَرَ قُرْبًا مِنْهُ يَعْنِي أَنَّهُ كَانَ قَرِيبًا مِنْهُ قَالَ: فَسَكَتَ فَلَمْ يَتَكَلَّمْ، ثُمَّ قَالَ: إِنَّ اللَّهَ وَمَلَائِكَتَهُ يُصَلُّونَ عَلَى أَبِي هُرَيْرَةَ الدَّوْسِيِّ، فَتَغَامَزَ الْقَوْمُ، فَقَالُوا: إِنَّ هَذَا لَيُزَكِّي نَفْسَهُ قَالَ: ثُمَّ قَالَ: وَعَلَى كُلِّ مُسْلِمٍ مَا دَامَ فِي مُصَلَّاهُ مَا لَمْ يُحْدِثْ حَدَثًا بِلِسَانِهِ أَوْ بَطْنِهِ.) (مسند ابن الجعد: 2540، تاريخ دمشق: 366/67)

މާނައީ: "އަބޫ ހުރައިރާ ކޫފާއަށް ވަޑައިގެންނެވިއެވެ. ދެން މެންދުރާއި އަޞްރު ނަމާދުކުރެއްވިއެވެ. އަދި މީސްތަކުން އެކަލޭގެފާނުގެ އަރިހަށް ޖަމާވިއެވެ. (ރާވީ) ވިދާޅުވިއެވެ -އެބޭފުޅާ އަބޫ ހުރައިރާގެ ގާތުގައި އިންނެވިކަމަށެވެ.- ދެން އެކަލޭގެފާނު ހަނުހުރެއްސެވިއެވެ. އަދި ވާހަކަފުޅެއް ނުދައްކަވައެވެ. ދެން އެއަށްފަހު ވިދާޅުވިއެވެ: ހަމަކަށަވަރުން ﷲ އާއި އެކަލާނގެ މަލާއިކަތުން އަބޫ ހުރައިރާ އައްދައުސީއަށް ސަލަވާތް ކިޔުއްވައެވެ." އެހިނދު މީސްތަކުން އެއްބަޔަކު އަނެއްބަޔަކަށް އިޝާރާތްކޮށްލައި ބުނެފެވެ: "މިބޭފުޅާ އަމިއްލަ ނަފްސު މޮޅުކޮށް ތަޒްކިޔާކުރައްވައެވެ." ދެން އެކަލޭގެފާނު ވިދާޅުވިއެވެ: "އަދި ކޮންމެ މުސްލިމެއްގެ މައްޗަށްވެސް، އޭނާގެ ނަމާދުކުރާތަނުގައި އިންނަހިނދަކުއެވެ. އޭނާގެ ދުލުން ނުވަތަ ބަނޑުން ޙަދަޘެއް ނުވެއްނުހިނދަކުއެވެ."

ރަސޫލާ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ޙަދީޘްކުރެއްވިއެވެ:

«الْمَلَائِكَةُ تُصَلِّي عَلَى أَحَدِكُمْ مَا دَامَ فِي مُصَلَّاهُ الَّذِي صَلَّى فِيهِ مَا لَمْ يُحْدِثْ، تَقُولُ: اللَّهُمَّ اغْفِرْ لَهُ، اللَّهُمَّ ارْحَمْهُ»

(صحيح البخاري: 445، ومسلم: 649)

މާނައީ: "ތިޔަބައިމީހުންނަށް މިހާރު ނަފާދުކަށްދޭން ނަފާދުކުރިތަކުގައި އިނދެ، ބަލަފާވެރިންވާނާ ހިނދަކު މަލާއިކަތުން އޭނާގެ މައްޗަށް ބުނެވާތީ ދުޢާކުރެއެވެ. އުޅުނުކަމުން ދަންނަވައެވެ: "އޭ الله އެވެ! އޭނާއަށް ފާފަފުއްސަވާނެއެވެ. އޭ الله އެވެ! އޭނާއަށް ރަޙްމަތްކުރައްވާނެއެވެ."

އަދިވެސް ބަޔާންކޮށްދެއްވިއެވެ:

«إِنَّ اللَّهَ وَمَلَائِكَتَهُ وَأَهْلَ السَّمَوَاتِ وَالأَرَضِينَ حَتَّى النَّمْلَةَ فِي جُحْرِهَا وَحَتَّى الحُوتَ لَيُصَلُّونَ عَلَى مُعَلِّمِ النَّاسِ الخَيْرَ»

(سنن الترمذي: 2685، المعجم الكبير: 7912)

މާނައީ: "ހަމަކަށަވަރުން الله އާއި އެކަލާނގެ މަލާއިކަތުންނާއި، އުޑުތަކާއި ބިންމަތީގެ އަހުލުވެރިން -ހުރަހުތެރޭގައި ތިބި ހިނިހިނިތަން ދޮންދޮން، މަސްތަކަށް ދޮންދޮން- މީސްތަކުންނަށް ހެޔޮކަން އުނގަންނައިދޭ މީހާއަށް ބަރަކާތް ލައްވައެވެ."

125- އަހަރުމެންނަށް އަބޫ ޚައިޘަމާ ރިވާކުރެއްވިއެވެ: އަހަރުމެންނަށް އިސްމާޢީލު ބުން އިބްރާހީމު، ޔަޒީދު ބުނުއް ޝިޚީރުގެ އަރިހުން، އިބްނު ޖާރޫދުގެ އަރިހުން، އުބައްޔާގެ ބައްޕަ ވިދާޅުވިކަމަށް ރިވާކުރެއްވިއެވެ: ޢުމަރު ވިދާޅުވިއެވެ:

«إنا لا نحل أن نسأَلَ عَمَّا لَمْ يَكُنْ، فَإِنَّ اللَّهَ قَدْ بَيَّنَ مَا هُوَ كَائِنٌ»

މާނައީ: "ނުވާ ކަންތަކެއްގެ ވާހަކައިން އަހަރުމެންނާ ސުވާލުކުރުވުން އަހަރުމެން ހުއްދައެއް ނުކުރަމެވެ. ފަހެ ﷲ ވަނީ ވާނޭ ކަންތައް ބަޔާންކޮށްދެއްވާފައިވާއެވެ."

126- އަހަރުމެންނަށް އަބޫ ޚައިޘަމާ ރިވާކުރެއްވިއެވެ: އަހަރުމެންނަށް ޢަބްދުއް ޞަމަދު ބުން ޙަރްބު، ބުން މައިމޫނުގެ އަރިހުން، ޚާލިދުގެ ކިބައިން ރިވާކުރެއްވިއެވެ:

«قُلْتُ لِلْحسَنِ: الرَّجُلُ يُحَدِّثُ بِالْحَدِيثِ لَا يَأْلُو، فَتَكُونُ فِيهِ الزِّيَادَةُ وَالنُّقْصَانُ، قَالَ: وَمَنْ يُطِيقُ ذَلِكَ؟»

މާނައީ: "އަހުރެން އަލްޙަސަނަށް ދަންނަވައިފީމެވެ: "މީހަކު ޙަދީޘްތައް ކުރުމުގައި ބަދަލެއް ރިވާކުރެއެވެ. ދެންވެސް އޭގައި އުނިއިތުރުވުންވެސްވެއެވެ؟" ވިދާޅުވިއެވެ: "އެކަމަށް (އުނި އިތުރުވުމުންނި ސީދާ ޙަދީޘްން ބަދަލުކޮށް ރިވާކުރުން) ކުރެވިދާނީ ކާކަށްތޯ؟"

127- އަހަރުމެންނަށް އަބޫ ޚައިޘަމާ ރިވާކުރެއްވިއެވެ: އަހަރުމެންނަށް އިސްމާޢީލު ބުން އަބްދުލް ކަރީމު ރިވާކުރެއްވިއެވެ: އަހުރެންނަށް އަބްދުއް ޞަމަދު ބުން މަޢްޤިލު ރިވާކުރައްވާ ވިދާޅުވިއެވެ: ވަހްބު ވިދާޅުވިކަމަށް އަހުރެން އަޑުއިވުނެވެ:

«لَا يَكُونُ الْبَطَّال من الحُكَمَاء، وَلَا يَرثُ الزُّنَاةُ مَلَكُوتَ السَّمَاءِ»

މާނައީ: "ކުރާނެ ކަމެއްނެތި ހުސްކޮށްހުންނަ މީހާ ޙިކުމަތްތެރިންގެ ތެރެއިން ނުވާނެއެވެ. އަދި ޒިނޭކުރާ މީހުން އުޑުގެ ރަސްކަން ވާރުތަ ނުކުރާނެއެވެ."

128- އަހަރުމެންނަށް އަބޫ ޚައިޘަމާ ރިވާކުރެއްވިއެވެ: އަހަރުމެންނަށް އިސްމާޢީލު ބުން އަބްދުލް ކަރީމު ރިވާކުރެއްވިއެވެ: އަހަރުމެންނަށް އަބްދުއް ޞަމަދު -ޔަޢްނީ އިބްނު މަޢްޤިލު- ރިވާކުރައްވާ ވިދާޅުވިއެވެ:

«قدم عكرمة، الجند فأهدى له طاوس نجيبا بستين دينارا، فقيل لطاوس: ما يصنع هذا العبد بنجيب بستين دينارا؟ قال أتروني لا أشتري علم ابن عباس لعبد الله بن طاوس بستين دينارا»

މާނައީ: "(ޔަމަނުގެ ޝަހަރެއްކަމުގައިވާ) އަލްޖަނަދު އަށް ޢިކްރިމާ ވަޑައިގަތުމުން، ފަސްދޮޅަސް ދިނާރުގެ އަގުގައި މާތް ސަވާރީއެއް (ޖަމަލެއް ނުވަތަ އަސްއެއް) ޠާވޫސް ހަދިޔާކުރެއްވިއެވެ. ދެން ޠާވޫސްއަށް ދަންނަވައިފި: "މި އަޅުމީހާ ފަސްދޮޅަސް ދިނާރުގެ މާތް ސަވާރީން ކުރާނީ ކީއްކުރަންތޯ؟" ވިދާޅުވިއެވެ: "ތިޔަ، އިބްނު ޢައްބާސްގެ އިލްމު ފަސްދޮޅަސް ދިނާރަށް ދަރިފުޅު ޢަބްދު ﷲ ބިން ޠާވޫސްއަށް ގަނެދެއްވުން ކަމެއްނެތްކަމަށް ނުވިސްނަނީތޯ!؟"

129- އަހަރެމެންނަށް އަޙްމަދު ހަދީޘްކުރައްވައިފިއެވެ: އަހަރެމެންނަށް އަބޫދާއޫދު ޢަބްދުރަޙްމާން، ސުފްޔާނުގެ އަރިހުން، ނުސައިރު -ޢަބޫސީ އިބްނު ޒުބައިރުގެ- ވިދާޅުވިކަމަށް ހަދީޘްކުރައްވައިފިއެވެ:

«كان الرَّبِيعَ بْنَ خُثَيْمٍ، إِذَا أَتَوْهُ قال: أَعُوذُ بِاللَّهِ مِنْ شَرِّكُمْ»

މާނައީ: "އައްރަބީޢު ބިން ޚުޘައިމުގެ އަރިހަށް އެބޭފުޅުން (އިލްމު ހޯދުމަށް) ދިއުމުން ވިދާޅުވެއެވެ: "ކަލޭމެންގެ ނުބައިކަމުން ރައްކާތެރިކަންދެއްވުމަށް އަހަރެން ﷲ ގެ ހަޟްރަތުން އެދެމެވެ." [43]

130- އަހަރެމެންނަށް އަޙްމަދު ހަދީޘްކުރައްވައިފިއެވެ: އަހަރެމެންނަށް ވަކީޢު، ސުފްޔާނުގެ އަރިހުން، އަބޫ ޙުޞައިނުގެ އަރިހުން، އަބޫ ޢަބްދުރަޙްމާނުގެ އަރިހުން ހަދީޘްކުރައްވައިފިއެވެ:

«أَنَّ عَلِيًّا مَرَّ بِقَاصٍّ، فَقَالَ: أَتَعْرِفُ النَّاسِخَ مِنَ الْمَنْسُوخِ؟ قَالَ: لَا، قَالَ: هَلَكْتَ وَأَهْلَكْتَ»

މާނައީ: "ވަޢުޡުކިޔާ މީހެއްގެ ގާތުން އަލީ ވަޑައިގެންނެވުމުން ވިދާޅުވިއެވެ: "މަންސޫޚުވެފައިވާ ތަކެތިން ނާސިޚު ވަކިކޮށް އެނގެނީތޯ؟" އޭނާ ދަންނަވައިފި: "ނޫނެކެވެ." ވިދާޅުވިއެވެ: "ކަލޭ ހަލާކުވީ، އަދި (އެހެން މީހުންވެސް) ހަލާކުކޮށްލީއެވެ."

---

[43] އައްދާރިމީގެ މުސްނަދުގައި މިއަޘަރު ގެންނަވާފައިވޭ: މަޝްހޫރުމުޙައްޤިޤު ޙުސައިން ސަލީމް އަސަދުގެ ތަޙްޤީޤުގައި ސަނަދު ޞައްޙަ ކަމަށް ބަޔާންކޮށް ދެއްވާފައިވެއެވެ.

131- އަހަރުމެންނަށް އަބޫ ޚައިޘަމާ ޙަދީޘްކުރެއްވިއެވެ: އަހަރުމެންނަށް ޖަރީރާ ބިން މުޣީރާ ޚަބަރުދެއްވާ ވިދާޅުވިއެވެ: ޝުޢައިބާ ބިން ސަޢީދު، އަބޫ ޒުބައިރު ވިދާޅުވިކަމަށް ޙަދީޘްކުރެއްވިއެވެ:

«أتيت إبراهيم أسأله عن مسألة، فقال: ما كان بيني وبينك أحد تسأله غيري»

މާނައީ: "އަހުރެން މައްސަލައަކާމެދު ސުވާލުކުރަން އިބްރާހީމްގެ އަރިހަށް ދިޔައީމެވެ. ދެން އެކަލޭގެފާނު ވިދާޅުވިއެވެ: "އަހުރެންނާ ތިބާއާދެމެދު ސުވާލުކުރަން އަހުރެން ނޫން މީހަކު ނެތީހެއްޔެވެ!؟"

132- އަހަރުމެންނަށް އަބޫ ޚައިޘަމާ ޙަދީޘްކުރެއްވިއެވެ: އަހަރުމެންނަށް ވަކީޢު ބިން ޖައްރާޙު ޚަބަރުދެއްވިއެވެ: އަލްމަސްޢޫދީ، އަލްޤާސިމު ބިން ޢަބްދުއްރަޙްމާނު ވިދާޅުވިކަމަށް ޚަބަރުދެއްވިއެވެ: ޢަބްދު ﷲ ވިދާޅުވިއެވެ:

«إِنِّي لَأَحْسَبُ الرَّجُلَ يَنْسَى الْعِلْمَ كَانَ يَعْلَمُهُ بِالْخَطِيئَةِ يَعْمَلُهَا»

މާނައީ: "އަހުރެންނަށް ފެންނަ ގޮތުގައި މީހާ ކުރާ ފާފަތަކުގެ ސަބަބުން އޭނާ ދަސްކުރި ޢިލްމު ހަނދާން ނެތިދެއެވެ." (44)

133- އަހަރުމެންނަށް އަބޫ ޚައިޘަމާ ޙަދީޘްކުރެއްވިއެވެ: އަހަރުމެންނަށް މުޙައްމަދު ބިން ޢަބްދި ﷲ އަލްއަންޞާރީ ޙަދީޘްކުރެއްވިއެވެ: އަހަރުމެންނަށް މުޙައްމަދު ބިން ޢަމްރު ބިން ޢަލްޤަމާ ޙަދީޘްކުރެއްވިއެވެ: އަހަރުމެންނަށް އަބޫ ސަލަމާ، އިބްނު ޢައްބާސްގެ އަރިހުން ޙަދީޘްކުރެއްވިއެވެ. (އިބްނު ޢައްބާސް) ވިދާޅުވިއެވެ:

---

(44) މިކަމު އިމާމް މާލިކުގެ އަރިހުން ސުވާލުކުރެވުނެވެ:

(يَا أَبَا عَبْدِ اللَّهِ هَلْ يَصْلُحُ لِهَذَا الْحِفْظِ شَيْءٌ؟ قَالَ: إِنْ كَانَ يَصْلُحُ لَهُ شَيْءٌ فَتَرْكُ الْمَعَاصِي) (الجامع لأخلاق الراوي: 1783)

މާނައީ: "އޭ އަބޫ ޢަބްދު ﷲ އެވެ! މި ހިތުދަސްކުރުމަށް ފައިދާވާ ކަމެއް އޮތްތޯއެވެ؟" ވިދާޅުވިއެވެ: "އެއްޗެއް ކަމުދާން އެކަން ފައިދާވާނެކަމަށް ވާނަމަ އެއީ ފާފަތަކުން ދުރުހެލިވުމެވެ."

ހިޝާމް ބިން ޢައްމާރު ވިދާޅުވިއެވެ: «إِنْ أَرَدْتَ أَنْ تُلَقَّنَ، الْعِلْمَ فَلَا تَعْصِ» (الجامع لأخلاق الراوي: 1784)

މާނައީ: "ތިބާއަށް ޢިލްމު ދެވުން އެދޭނަމަ ފާފަ ނުކުރާށެވެ."

«وَجَدْتُ عَامَّةَ عِلْمِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عِنْدَ هَذَا الْحَيِّ مِنَ الْأَنْصَارِ إِن كُنْتُ لَأُقِيل عندَ بَاب أَحَدِهِمْ وَلَوْ شِئْتُ أَنْ يُؤْذَنَ لِي عَلَيْهِ لَأَذِنَ وَلَكِن أَبْتَغِي بِذَلِكَ طِيبَ نَفْسِهِ»

މާނައީ: "اللهُ ގެ ރަސޫލާ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ގެ ޢާއްމު ގިނަ ޢިލްމު އަޅުގަނޑަށް ފެނުނީ އަންޞާރުންގެ މިޤައުމުންނެވެ. އަޅުގަނޑު އެދޭ ތެރެއިން ބޭކަލެއްގެ ދޮރާށިދޮށުގައި (އުޅޭކަލެއް ނިކުމެވަޑައިގަންނަވަންދެން އިންތިޒާރުގައި) މެންދުރުގަޔާ ނިދަމުވެ. އަޅުގަނޑު ބޭނުންވިނަމަ އެބޭކަލެއްގެ ގާތަށް ވަދުމަށް އިޛުނަ ލިބޭނެއެވެ. ނަމަވެސް އަޅުގަނޑު އެގޮތް ހަދަނީ އެބޭކަލެއްގެ ހިތް ރުހުން ހޯދުމަށެވެ."

134- އަޅުގަނޑުމެންނަށް އަބޫ ޚަލީފާ ރިވާޔަތްކުރެއްވިއެވެ: އަޅުގަނޑުމެންނަށް މުޙައްމަދު ބިން ޢުބައިދު اللهُ ރިވާޔަތްކުރެއްވިއެވެ: އަޅުގަނޑުމެންނަށް އިބްނު ޢައުން ރިވާޔަތްކުރައްވާ ވިދާޅުވިއެވެ:

«كان القاسم بن محمد، وابن سيرين، ورجاء بن حيوة يحدثون الحديث على حروفه وكان الحسن، وإبراهيم، والشعبي يحدثون بالمعاني»

މާނައީ: "އަލްޤާސިމު ބިން މުޙައްމަދާއި، އިބްނު ސީރީނާއި، ރަޖާއު ބިން ޙައިވާ ޙަދީޘް ރިވާޔަތްކުރައްވަން ގެންދެވީ އެ އަކުރުތަކާއެވެ. (ހަމަ ސީދާ ލަފްޒުން ލަފްޒަށެވެ.) އަދި އަލްޙަސަނާއި، އިބްރާހީމާއި، އައްޝަޢުބީ ޙަދީޘް ރިވާޔަތްކުރައްވަން ގެންދެވީ މާނަތަކުންނެވެ. (ލަފްޒުތައް ސީދާ ގެންނަން އުޅުއްވުމެއް ނޫނަސް މާނައިންނެވެ.)"

135- އަޅުގަނޑުމެންނަށް އަބޫ ޚަލީފާ ރިވާޔަތްކުރެއްވިއެވެ: އަޅުގަނޑުމެންނަށް މުޙައްމަދު ބިން ޢުބައިދު اللهُ އަލްއަންޞާރީ ރިވާޔަތްކުރެއްވިއެވެ: އަޅުގަނޑުމެންނަށް އިބްނު ޢައުން ރިވާޔަތްކުރައްވާ ވިދާޅުވިއެވެ:

«دخلت على إبراهيم، فدخل علينا حماد فجعل يسأله ومعه أطراف قال: فقال: ما هذا؟ قال: إنما هي أطراف، قال: ألم أنه عن هذا»

މާނައީ: "އަހުރެން އިބްރާހީމުގެ އަރިހަށް ވަނީމުއެވެ. ދެން އަހަރުމެންގެ ގާތަށް ހައްމާދު ވަނުއެވެ. އަދި އޭނާގެ ގާތުގައި ސުވާލުކުރަން ފުރިއެވެ. އަދި އޭބޭފުޅާއަށް އަޠްރާފުތަކެއް ލިޔުއެވެ.(45) ދެން އޭނާގެފާނު ވިދާޅުވިއެވެ: "މިއީ ކޮން އެއްޗެއްހެއްދެވެ؟" ދެންނެވީއެވެ: "އެއީ އަޠްރާފުތަކެކެވެ." ވިދާޅުވިއެވެ: "އަހުރެން ތިޔަކަން މަނާ ނުކުރަންހެއްދެވެ؟"

136- ޖަރީރުގެ އަރިހުން، މަންސޫރުގެ އަރިހުން، އިބްރާހީމު ވިދާޅުވިކަމަށް ރިވާވެގެންވެއެވެ:

«لَا بَأْسَ بِكِتَابِ الْأَطْرَافِ»

މާނައީ: "އަޠްރާފުތައް ލިޔުމުގައި މައްސަލައެއް ނެތެވެ."

137- އަހަރުމެންނަށް އަބޫ ޢުބައިދާ ޚަބަރުދެއްވިއެވެ: އަހަރުމެންނަށް މުޢާޛު ޚަބަރުދެއްވިއެވެ: އަހަރުމެންނަށް އިމްރާނު، އަބޫ މިޖްލަޒްގެ އަރިހުން، ބަޝީރު ބިން ނަހީކު ވިދާޅުވިކަމަށް ޚަބަރުދެއްވިއެވެ:

«كنتُ أكتبُ الحديث عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، فَلَمَّا أردتُ أَنْ أُفَارِقَهُ أتيتُه بالْكِتَاب، فَقُلْتُ: هَذَا سَمِعْتُه مِنْكَ؟ قَالَ: نَعَمْ»

މާނައީ: "އަހުރެން އަބޫ ހުރައިރާގެ އަރިހުން ޙަދީޘް ލިޔަމުން ގެންދިޔައީމުއެވެ. ދެން އަހުރެން އޭނާގެފާނާ ވަކިވާން ބޭނުންވުމުން ފޮތުގައިވާ (ލިޔުން) ފޮތް ހިފައިގެން އޭނާގެފާނުގެ އަރިހަށް ގޮސް ބުނީމުއެވެ: "މިފޮތް ތިބާގެ ކިބައިން އަހުރެން އަޑުއެހިންތޯއެވެ؟" އޭނާގެފާނު ވިދާޅުވިއެވެ: "އާނއެކެވެ."

(45) އަޠްރާފުއަކީ ޙަދީޘްގެ ފުރަތަމަ ބައި ނުވަތަ މުޅި ޙަދީޘް ނުވަތަ ނިމުނުކޮޅުގެ އިބާރާތެކެވެ. އެއީ ދެން ޙަދީޘް ހަނދާންކުރުމަށް ބޭނުންކުރާ ގޮތަށް ވަކި އިބާރާތްތަކެކެވެ. އަދި ޙަދީޘްތަކަށް މުޤައްދިމާއެއް ފިހުރިސްތަކެއް ގޮތަށްވާ ލިޔުންތަކެވެ.

-138 އަހަރެމެންނަށް އަބޫ ނުޢައިމާ ކިޔާދެއްވިއެވެ: އަހަރެމެންނަށް މުޢާޛު ކިޔާދެއްވިއެވެ: އަހަރެމެންނަށް އަޝްޢަޘު، އަލްޙަސަނުގެ އަރިހުން ކިޔާދެއްވިއެވެ: ވިދާޅުވިއެވެ: ﷲ ގެ ރަސޫލާ صَلَّىٱللَّهُعَلَيۡهِوَسَلَّمَ ޙަދީޘްކުރެއްވިއެވެ:

«مِنَ الصَّدَقَةِ أَنْ يَعلمَ الرَّجُلُ الْعِلْمَ فَيَعْمَلَ بِهِ ثُمَّ يُعَلِّمَهُ» قال الأشعث: «ألا ترى أنه بدأ بالعلم قبل العمل؟»

މާނައީ: "މީހަކު އިލްމެއް އުގެނެ، ދެން އެއަށް އަމަލުކޮށް އެ އުނގަންނައިދިނުމަކީ ޞަދަޤާތުގެ ތެރެއިންވާ ކަމެކެވެ." (46) އަލްއަޝްޢަޘު ވިދާޅުވިއެވެ: "އެކަލޭގެފާނު ޢަމަލުގެ ކުރިން އިލްމުން ފެއްޓެވިކަން ތިބާއަށް ނުފެނޭހެއްޔެވެ؟"

-139 އަހަރެމެންނަށް އަބޫ ނުޢައިމާ ކިޔާދެއްވިއެވެ: އަހަރެމެންނަށް އިސްރާއީލު ބިން އިބްރާހީމު، އަބޫޙަޞީން ވިދާޅުވިކަމަށް ކިޔާދެއްވިއެވެ: އަލްޤާސިމު ބިން މުޚައިމިރާ ވިދާޅުވިކަމަށް އަހުރެން އަޑުއެހީމެވެ:

«إنكم تسألونا عما لا نعلم، والله لو علمناه ما كتمناه ولا استحللنا كتمانه»

މާނައީ: "ހަމަކަށަވަރުން ތިޔަބައިމީހުން އަހަރެމެންގެ ގާތުން އަހަރެމެން ނުދަންނަ ކަންތައްތަކާމެދު ސުވާލުކުރަމުއެވެ. ﷲ ގަސަމީ ބުނަމެވެ! އަހަރެމެންނަށް އެކަންތައް އެނގުނުނަމަ ވަންހަނާ ނުކުރީމުހެވެ. އަދި އެކަންކަން ފޮރުވާ ވަންހަނާކުރުން ހުއްދަވެސް ނުކުރީމުހެވެ."

---

(46) މިއީ ސަނަދު ކެނޑިގެން މުރްސަލުކޮށް އަލްޙަސަނުގެ ބަސްފުޅެއް އަރިހުން ޙަދީޘްވެއެވެ. އަދި ބަލިކަށި ސަނަދަކުން އިބްނު މާޖާ ރިވާކުރައްވާފައިވެއެވެ: ނަބިއްޔާ صَلَّىٱللَّهُعَلَيۡهِوَسَلَّمَ ޙަދީޘްކުރެއްވިއެވެ:

«أَفْضَلُ الصَّدَقَةِ أَنْ يَتَعَلَّمَ الْمَرْءُ الْمُسْلِمُ عِلْمًا ثُمَّ يُعَلِّمَهُ أَخَاهُ الْمُسْلِمَ» (سنن ابن ماجه: 243)

މާނައީ: "އެންމެ މާތް ޞަދަޤާތަކީ، މުސްލިމު މީހާ އިލްމެއް އުނގެނި، ދެން އޭނާގެ މުސްލިމު އަޚާއަށް އެ އިލްމު އުނގަންނައިދިނުމެވެ."

140- އަހަރެމެންނަށް އަބޫ ޚަލީފާ ރިވާދެއްވިއެވެ: އަހަރެމެންނަށް މުޙައްމަދު ބިން މުސްލިމް ރިވާދެއްވިއެވެ: އަހަރެމެންނަށް އަޢްމަޝްއާއި، އަބޫ ސާލިޙްގެ އަރިހުން ރިވާދެއްވިއެވެ: އެކަލޭގެފާނު ވިދާޅުވިއެވެ: އަބޫ ހުރައިރާ ވިދާޅުވަނިކޮށް ޖެހިން އަޑުއިވިއެވެ:

«إن أبا هريرة لا يكتم ولا يكتب»

މާނައީ: "ހަމަކަށަވަރުން އަބޫ ހުރައިރާ ނުވަސް ފޮރުވައެވެ. އަދި ނުވަސް ލިޔުއްވައެވެ."

141- އަހަރެމެންނަށް އަބޫ ޚަލީފާ ރިވާދެއްވިއެވެ: އަހަރެމެންނަށް ޖަރީރު، ލައިޘްގެ އަރިހުން، މުޖާހިދުގެ އަރިހުން، އިބްނު ޢައްބާސްގެ އަރިހުން -އަހަރެމެންނަށް ރިވާވެގެންވާ ނަބިއްޔާ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ބަރީޢު ކަމުގައިވާ އެކަލޭގެފާނު ނިސްބަތްކުރައްވައެވެ-:

«مَنْهُومَانِ لَا يَقْضِي وَاحِدٌ مِنْهُمَا نَهْمَتَهُ، مَنْهُومٌ فِي طَلَبِ الْعِلْمِ، لَا يقضي نُهْمَته، وَمَنْهُومٌ فِي طَلَبِ الدُّنْيَا، لَا يقضِي نُهْمَتهُ»

މާނައީ: "ދެ ދަހިވެތިކަމުގައި ޖެހިގެންވާ ދުވަހުން ނުފުދޭނެއެވެ. އެ ދެ ދަހިވެތިކަމުގައި ދުވަސް ބަލިކޮށް އެއްބަސްވާ ދަހިވެތިވާ ދަހިވެތިކަމެއް ނިމިގެންނުދާނެއެވެ. އިލްމު ހޯދުން ދަހިވެތިވުމާއި ދުނިޔޭގެ ދަހިވެތިކަމާ ފުދޭނެ ނޫނެވެ. (އެއް ނުފުދޭނެ.) ދުނިޔެ ހޯދުމުގެ ދަހިވެތިކަމުގައިވާ ފުދުމެއް. އެ ދެ ދަހިވެތިކަމާ ނުނިމެނެއެވެ."

142- އަހަރެމެންނަށް އަބޫ ޚަލީފާ ރިވާދެއްވިއެވެ: އަހަރެމެންނަށް ޖަރީރު، ލައިޘްގެ އަރިހުން، ޢަޠާއު ވިދާޅުވިކަމަށް ރިވާދެއްވިއެވެ: އަބޫ ހުރައިރާ ވިދާޅުވިއެވެ:

«مَنْ كَتَمَ عِلْماً يُنْتَفَعُ بِهِ، أُلْجِمَ بِلِجَامٍ مِنْ نَارٍ»

މާނައީ: "އެއިން ފައިދާކުރެވޭ އިލްމެއް ފޮރުވައިފި މީހާ، އެމީހާގެ ގައިގައި އަލިފާނުންވާ ލަގަނެއް ލެވޭނެއެވެ." (47)

---

(47) އިމާމު ތިރުމިޛީ ނަސާއީ ނަސާއީވާ ސަހީޙުގައި، މިކަމުގައި އަދި ޙަދީޘް ނަމްބަރު ބަޔާންވެއެވެ. ބިލްއިސްނާދު ޝާހިދުގެ ތެރޭގައި ރިވާކޮށްފައިވެއެވެ، އަދި ޙާކިމް ނަސާޙް އިމާމު ތިރުމިޛީ ރިވާކޮށްފައިވާ ޙަދީޘް ޝާފިޢީ ޢިލްމު ސަހީޙްކުރުމުގައި ވެއެވެ. ބަޔާންވެއެވެ. ޙަދީޘް ޝާތިބީ ނަސާއީ ބަޔާންވެއެވެ، ތިރުމިޛީ ވިދާޅުވި ޙަސަން ޙަދީޘެއް، ނަސާއީ ބޮޑު

ފަސޭހަކަމަށްޓަކައި ނުވަތަ ނުރައްކަލަކަށްޓަކައި، ނުވަތަ ސުވާލުކުރާ މީހާގެ ހާލަތަށް ބަލާ ދޭގޮތަށް އެ ޢިލްމު
ނަގައިދިނުމުގައި ނުވަތަ ނަޞީޙަތް ދިނުމުގައި ވަކި ބަޔަކަށް ޚާއްޞަކޮށް ދިނުމުގައި ނުވަތަ ވަކި ބަޔަކަށް ޚާއްޞަކޮށްދިނުމުގައި
ވަކި ބަޔަކަށް ޢިލްމު ނުދީ ހިފެހެއްޓުމަކީ ޝަރުޢީގޮތުން ހުއްދަކަމެވެ. މިކަން ބައްޔަށްވުރެން ޖާހިލު ބަޔަކު ޖާހިލުން
އެކި މައްސަލަތަކުގައި އިލްމުވެރިން ނިސްބަތްވާ މިންވަރަށް ކުރެވޭ ކަމެއްގައި ކޮށްފާ ސުވާލަށް ޖަވާބުދިނުމަށް އިލްމު
ފުރުޞަތުދޭން ބޭނުން ޢާއްމުކޮށް ބޮޑެތި ކުރުކުރަށް ބާރުއެޅިއެވެ. މިފަދަ ބައެއް ކަށަވަރުކުރުމަކީ ބާރުދަށްކަން ކަލިމަ
އުޅުން ފުޅާވާ ބައްޓަން ހުރުމެއް ކުރިޔަށް އުޅުމެވެ. ނަމަވެސް އެހެނިހެން ޙާލަތު ބަލާލާ، ނުވަތަ ވަކި ޒަމާނަކު
ފަރުދުންނަށް ދީން އެހެނިހެން ގޮތްވާ ބަދަލު ހޯދައިގެން އެވްކަރިހާ ނުވަތަ ޖަވާބުދިނުމަށް ތަޢާލާ ހޯދުމެވެ. ނުވަތަ
ކަމަކު އަދުވެރިކަމުގެ ނަތީ، ހެޔޮނިޔާ އިލްމުގައި ކާމިލްވެގެން މިޒިބު ބައެއް މުސްލިމުންގެ ލިބުމެއް ހުރި ހިސާބު،
މިފަދަ އެވަރު މިހާރު މުޅިއެއްގައިވަނީ ހުރިހާ ބާރެއް ޖަމާކުރާ ބައެއް ހޯދާ، އެހެނިހެން މަގުމަތި ހުރެވިއްޖެ. މިއީން
އެއްވެސް ކަމަކާ ޖަވާބުދިނުމުގައި އިލްމު ފުރުޞަތުދީގެން މިދިޔަ ތަރުމީކަކާ ހުށަހެޅިއެވެ. ވަކި ނަޞޭޙަތަކާ ނުވަތަ
ޝަރުޢީ ބަޔަކާ ދީނާ ފުރިހަމައަށް، ދިނުމުގައި ސަބަބުތަކެއްގައި ދީނާގެ ނިސްބަތާ ފުރިހަމަވީ އިލްމުގެ ބައިތަކާ ނެތިގެން ހިމެނުމުގެ
ނޫނެވެ. މިޒަމާނުގައި ކަރުދާހުގައި ސަލަފުންގެ ޢަމަލުތަކުގެ ސުވާލުތަކުގެ ތަރުޖަމާ ހަދައިގެން ނިސްބަތްސަކަތުގެ،
ފަރާތްތަކުގެ އަޅުގަނޑުމެން ޢާއިޝާގެ އިސްލާމީ ބަޔަކަށް ހުރިހާ ޢިލްމުގެ ދޭގޮތަށް، ނުވާ ކަމަކަށް ދީނީ އިސްލާމީ
ކަމަކަށް ދެކުނުތަކުގެ ގޮތުގެ ސުވާލުތަކުގެ ނިސްބަތްކަށް ބަޔާންކުރެވޭނެއެވެ.

އިމާމް ބުޚާރީގެ ޞަޙީޙުގައި ބާބެއް ކަނޑައަޅުއްވާ ގެނެސްދެއްވައެވެ: (بَابُ مَنْ خَصَّ بِالْعِلْمِ قَوْمًا دُونَ قَوْمٍ كَرَاهِيَةَ أَنْ لَا يَفْهَمُوا، وَقَالَ عَلِيٌّ: «حَدِّثُوا النَّاسَ بِمَا يَعْرِفُونَ، أَتُحِبُّونَ أَنْ يُكَذَّبَ اللهُ وَرَسُولُهُ؟» (صحيح البخاري: 128)

މާނައި: "ބަޔަކަށް ދޭނަމަ ފަހުމު ނުވެދާނެކަމަށް ބިރުގަތުމުން ވަކި ބަޔަކަށް ޢިލްމު ޚާއްޞަކޮށްދިނުމުގެ
ބާބެވެ. އަލީ ވިދާޅުވިއެވެ: "މީސްތަކުންނަށް އެމީހުން ދަންނަ ވާހަކަ ދައްކާށެވެ. ﷲ
އާއި އެކަލާނގެ ރަސޫލާ ދޮގުކުރެވުމަށް ތިޔަބައިމީހުން ލޯބިވަނީތޯ؟!"

އަދި އޭގެ ދަލީލުން މިބާބުގައި ގެނެސްދެއްވައެވެ: އަނަސް ބިން މާލިކް ރިވާކުރައްވައެވެ:

«أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَمُعَاذٌ رَدِيفُهُ عَلَى الرَّحْلِ قَالَ: يَا مُعَاذُ بْنَ جَبَلٍ. قَالَ: لَبَّيْكَ يَا رَسُولَ اللهِ وَسَعْدَيْكَ. قَالَ: يَا مُعَاذُ. قَالَ: لَبَّيْكَ يَا رَسُولَ اللهِ وَسَعْدَيْكَ، ثَلَاثًا. قَالَ: مَا مِنْ أَحَدٍ يَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللهُ وَأَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللهِ صِدْقًا مِنْ قَلْبِهِ إِلَّا حَرَّمَهُ اللهُ عَلَى النَّارِ. قَالَ: يَا رَسُولَ اللهِ، أَفَلَا أُخْبِرُ بِهِ النَّاسَ فَيَسْتَبْشِرُوا؟ قَالَ: إِذًا يَتَّكِلُوا. وَأَخْبَرَ بِهَا مُعَاذٌ عِنْدَ مَوْتِهِ تَأَثُّمًا» (صحيح البخاري: 128، ومسلم: 32)

މާނައި: "ނަބިއްޔާ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ މުޢާޛު ފަހަތު ވަޑައިގެން ސަވާރީއްގައި އިންނެވިއެވެ. އެކަލޭގެފާނު
ހަޅޭއްލަވާލެއްވިއެވެ: "އޭ މުޢާޛު ބިން ޖަބަލެވެ!" ދެންނެވިއެވެ: "އޭ ﷲ ގެ ރަސޫލާއެވެ! އާދޭހެވެ. ކަލޭގެފާނަށް
އިޖާބަދަމަކަށް ފަހު އިޖާބަދެމެވެ." އެކަލޭގެފާނު ހަޅޭއްލަވާލެއްވިއެވެ: "އޭ މުޢާޛު ބިން ޖަބަލެވެ!" ދެންނެވިއެވެ:

"އޭ اللهُ ގެ ރަސޫލާއެވެ! އާދޭހެވެ. ކަލޭގެފާނަށް އިޖާބަދައްކަން ފަރު އިޖާބަދިނީމުވެ." -ތިންފަހަރުއެވެ-
ބަޔާންކުރެއްވިއެވެ: "އެއްވެސް ހިތުން ތެދުވެރިކަމާއެކު لَا إِلَهَ إِلَّا اللهُ އަދި مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللهِ އަށް ހެކިވެއްޖެ މީހަކު؛ اللهُ އެމީހަކު ނަރަކައަށް ހަރާމްކުރައްވާފައި ވާނެއެވެ." މުޢާޛު ދަންނަވިއެވެ: "އޭ اللهُ ގެ ރަސޫލާއެވެ! މީސްތަކުން އުފާކުރުމަށްޓަކައި އަހުރެން މިޚަބަރު އެމީހުންނަށް ނުދަންނަވާނަންތޯއެވެ؟" ބަޔާންކުރެއްވިއެވެ: "އޭރުން (އަމަލުތަކާގައި ފަރުވާކުޑަވެ) އެމީހުން އެއަށް ބަރޯސާވެދާނެއެވެ." ދެން މުޢާޛު އެކަމުގެ ޚަބަރުދިނީ އެކަލޭގެފާނު އަވަހާރަވާކުރިންނެވެ. އެއީ ފާފަވެރިވެދާނެކަމުގެ ބިރުންނެވެ."

މިޙަދީޘްގެ ޝަރަހުގައި އިބްނު ބައްޠާލް ބަޔާންކުރައްވައެވެ: (فيه أنه يجب أن يُخَصَّ بالعلم قوم لما فيهم من الضبط وصحة الفهم، ولا يبذل المعنى اللطيف لمن لا يستأهله من الطلبة ومن يخاف عليه الترخص والاتكال لقصير فهمه، كما فعل صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ، وقد قال مالك بن أنس: من إذالة العلم أن يجيب كل من سأله –، وإنما أراد ألا يوضع العلم إلا عند من يستحقه ويفهمه. وفيه: أن من عِلَمَ علمًا والناس على غيره من أخذٍ بشدة، أو ميلٍ إلى رخصة كان عليه أن يودعه مستأهله) (شرح البخاري لابن بطال: 207/1)

މާނައީ: "މިގައި އޮވަނީ ރަނގަޅަށް ނަގައިގަތުމާއި ޞައްޙަ ފަހުމުވުން ލިބިގެންވާ މީހުންނަށް އިލްމު ޚާއްޞަކުރަން ޖެހޭނެކަމެވެ. އަދި ދަތިވަރުގެ ޙުކުމުގެ އެކަމަށް އަހުލުވެރިވެ ބަދަލުނުވާ މީހުންނާއި، އެމީހުންގެ ފަހުމުވުން ކުޑަވެގެންވާތީވެ ހުރިކަން ހޯދަން އުޅުމާއި (އެހެން ބަސްފުޅުތަކާއި ކަންކަން ދޫކޮށް މިކަން އެކަނި) ބަރޯސާވެދާނެކަމަށް ބިރުވެރިވާ މީހުންނަށް ނުޖެހޭ މާނަތައް ދިނުން ނުވާނެކަމެވެ. އެއީ ނަބިއްޔާ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ކަންތައް ކުރެއްވިގޮތެވެ. މާލިކު ބުނު އަނަސް ވިދާޅުވެފައިވެއެވެ: "ސުވާލުކުރާ ކޮންމެ މީހަކަށް ޖަވާބުދިނުމަކީ ޢިލްމަށް ވީވާ އިޒާލަކުރުމެކެވެ." އެކަލޭގެފާނު އެދިވަޑައިގެންވީ ޢިލްމު، އެއަށް ޙައްޤުވާ އަދި ވިސްނޭ ފަހުމްވާ މީހުންގެ ގާތު ބެހެއްޓެވުމަށެވެ. އަދިވެސް މިޙަދީޘްގައިވާ އަންގައިދެނީ: ޢިލްމެއް އުނގެނި މީހަކު، އަދި މީސްތަކުން ދިލި އޭގެ ހަރުކަށިކަން ހިފުމާއި، ނުވަތަ ފަސޭހަ ގޮތްތަކަށް ފުރުޞަތުދޭނަމަ؛ އޭނާގެ ވާޖިބުވާނީ އެކަމަށް ޙައްޤު އަހުލުވެރި މީހުންނަށް އެޢިލްމު ހަވާލުކުރުމެވެ."

އަލްޚަޠީބު ބަޣްދާދީ ވިދާޅުވެއެވެ: (إِنْ قَالَ قَائِلٌ: مَا وَجْهُ إِنْكَارِ عُمَرَ عَلَى الصَّحَابَةِ رِوَايَتَهُمْ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَتَشْدِيدَهُ عَلَيْهِمْ فِي ذَلِكَ؟ قِيلَ لَهُ: إِنَّمَا فَعَلَ ذَلِكَ عُمَرُ احْتِيَاطًا لِلدِّينِ، وَحُسْنَ نَظَرٍ لِلْمُسْلِمِينَ. لِأَنَّهُ خَافَ أَنْ يَنْكُلُوا عَنِ الْأَعْمَالِ وَيَتَّكِلُوا عَلَى ظَاهِرِ الْأَخْبَارِ، وَلَيْسَ حُكْمُ جَمِيعِ الْأَحَادِيثِ عَلَى ظَاهِرِهَا، وَلَا كُلُّ مَنْ سَمِعَهَا عَرَفَ فِقْهَهَا. فَقَدْ يَرِدُ الْحَدِيثُ مُجْمَلًا، وَيُسْتَنْبَطُ مَعْنَاهُ وَتَفْسِيرُهُ مِنْ غَيْرِهِ. فَخَشِيَ عُمَرُ أَنْ يُحْمَلَ حَدِيثٌ عَلَى غَيْرِ وَجْهِهِ، أَوْ يُؤْخَذَ بِظَاهِرِ لَفْظِهِ والْحُكْمُ بِخِلَافِ مَا أُخِذَ بِهِ) (شرف أصحاب الحديث: 90/1)

މާނައީ: "ބުނާމީހަކު ބުނެފިނަމަ: اللهُ ގެ ރަސޫލާ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ގެ އަރިހުން ރިވާކުރުމަށް ޞަޙާބީންނަށް ޢުމަރު އިންކާރުކުރައްވާ، އެކަމުގައި އެބޭކަލުންގެ މައްޗަށް ހަރުކަށިކުރެއްވުމުގެ ވަޖުހަކީ ކޮބައިހެއްޔެވެ؟ އެކަމަށް

[illegible]

[illegible] (فالعالم تارة يأمر، وتارة ينهى، وتارة يبيح، وتارة يسكت عن الأمر أو النهي أو الإباحة؛ كالأمر بالصلاح الخالص أو الراجح، أو النهي عن الفساد الخالص أو الراجح، وعند التعارض يرجح الراجح - كما تقدم - بحسب الإمكان، فأما إذا كان المأمور والمنهي لا يتقيد بالممكن؛ إما لجهله، وإما لظلمه، ولا يمكن إزالة جهله وظلمه؛ فربما كان الأصلح الكف والإمساك عن أمره ونهيه، كما قيل: إن من المسائل مسائل جوابها السكوت، كما سكت الشارع في أول الأمر عن الأمر بأشياء والنهي عن أشياء حتى علا الإسلام وظهر. فالعالم في البيان والبلاغ كذلك قد يؤخر البيان والبلاغ لأشياء إلى وقت التمكن، كما أخر الله سبحانه إنزال آيات وبيان أحكام إلى وقت تمكن رسول الله صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ تسليماً إلى بيانها) (مجموع الفتاوى: 59/20)

[illegible] ﷲ [illegible] صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ [illegible]

ބަޔާންކުރައްވަން ކެރުނަކަސް ހިޔާވަޑައިގަންނަވަންވީދުން އަހުލުބައިތާއް ބަލައިހެއްދެވީ އަދި ހުކުމްތައް ބަޔާންކުރައްވާދުން ﷲ ސުބްޙާނަހޫ - ގަސްދުކުރައްވާގޮތަށެވެ."

އަބޫ ހުރައިރާ ވިދާޅުވިއެވެ: «حَفِظْتُ مِنْ رَسُولِ اللهِ صَلَّىٱللَّهُعَلَيۡهِوَسَلَّمَ وِعَاءَيْنِ: فَأَمَّا أَحَدُهُمَا فَبَثَثْتُهُ، وَأَمَّا الْآخَرُ فَلَوْ بَثَثْتُهُ قُطِعَ هَذَا الْبُلْعُومُ» (صحيح البخاري: 120)

މާނައީ: "އަހުރެން ﷲ ގެ ރަސޫލާ صَلَّىٱللَّهُعَلَيۡهِوَسَلَّمَ ގެ އަރިހުން ދެ ކަންވާރެއް (ދެވައްތަރެއްގެ ޢިލްމު) ހިތުން ދަސްކޮށްފީމެވެ. ދެންފަހު އެއިންކުން އެއްކަންވާރު އަހުރެން ފެތުރިއްޖައީމެވެ. އަނެއް ކަންވާރު އަހުރެން ފެތުރިއްޖައީމަ މިހަކަ ކަރު ހުރި ކަނޑާލެވޭނެއެވެ. (އެބަހީ: އެކަލޭގެފާނު ޤަތުލުކުރެވޭނެއެވެ.)"

އައްޛަހަބީ ބަޔާންކުރައްވައެވެ:

(وَقَدْ صحَّ: أَنَّ أَبَا هُرَيْرَةَ كَتَمَ حَدِيْثاً كَثِيْراً مِمَّا لَا يَحْتَاجُهُ المُسْلِمُ فِي دِيْنِهِ وَكَانَ يَقُوْلُ: لَوْ بَثَثْتُهُ فِيْكُم لَقُطِعَ هَذَا البُلْعُومُ. وَلَيْسَ هَذَا مِنْ بَابِ كتمان العلم فِي شَيْءٍ، فَإِنَّ العِلْمَ الوَاجِبَ يَجِبُ بَثُّهُ، وَنَشْرُهُ، وَيَجِبُ عَلَى الأُمَّةِ حِفْظُهُ، وَالعِلْمُ الَّذِي فِي فَضَائِلِ الأَعْمَالِ مِمَّا يَصِحُّ إِسْنَادُهُ يَتَعَيَّنُ نَقْلُهُ، وَيتَأَكَّدُ نَشْرُهُ، وَيَنْبَغِي لِلأُمَّةِ نَقْلُهُ، وَالعِلْمُ المُبَاحُ لَا يَجِبُ بَثُّهُ، وَلَا يَنْبَغِي أَنْ يَدْخُلَ فِيْهِ إِلَاّ خَوَاصُّ العُلَمَاءِ.) (سير أعلام النبلاء: 603/10)

މާނައީ: "މުސްލިމަކު ދީނުގައި ބޭނުންނުވާ ގިނަ ޙަދީޘްތަކެއް އަބޫ ހުރައިރާ ވަންހަނާކުރެއްވިކަން ސައްޙަވެގެންވެއެވެ. އަދި އެކަލޭގެފާނު ވިދާޅުވާކަށްވިއެވެ: "ތިޔަބައިމީހުންގެ ތެރޭގައި އެބަހުރިތަކެއް ފެތުރިއްޖައީމަ މިކަރު ކަނޑާލެވޭނެއެވެ." މިއީ އެއްވެސް ގޮތަކުން ޢިލްމު ވަންހަނާކުރުމުގެ ބާބުގައި ހިމެނޭ ކަމެއް ނޫނެވެ. އެހެނީ ވާޖިބު ޢިލްމު ފެތުރުން ވާޖިބުވެއެވެ. އަދި އުއްމަތަށް އޭގެ ޙިފްޡު ވާޖިބުވެއެވެ. ސަނަދު ޞައްޙަ ޢަމަލުތަކުގެ ފަޟީލަތާ ބެހޭ ޢިލްމު ނަގާ ފެތުރުން ލާޒިމުވެއެވެ. އަދި އުއްމަތަށް ނަގާ ފެތުރުން ޙައްޤެވެ. އަދި މުބާޙު ޢިލްމު ނަޤުލުކުރުން ޖާއިޒެވެ. އަދި އެ ޢިލްމު ފެތުރުން ވާޖިބެއް ނޫނެވެ. އަދި އެ ޢިލްމުގެ ތެރެއަށް ވަދެވޭނީ ޚާއްޞަ ޢިލްމުވެރިންނެވެ."

އިބްނު ޙިއްބާނުގެ ޞަޙީޙުގައި ވިދާޅުވެއެވެ: (ذِكْرُ الْخَبَرِ الدَّالِّ عَلَى إِبَاحَةِ كِتْمَانِ الْعَالِمِ بَعْضَ مَا يَعْلَمُ مِنَ الْعِلْمِ، إِذَا عَلِمَ أَنَّ قُلُوبَ الْمُسْتَمِعِينَ لَهُ لَا تَحْتَمِلُهُ) (صحيح ابن حبان: 225/5)

މާނައީ: "އަޑުއަހާ މީހުންގެ ހިތްތަކަށް އެކަންކަން ދަރުސްކުރަންވާނަމަ އެނގޭނެކަމަށް ޢިލްމުވެރިޔާއަށް ޢިލްމުގެ ބައެއް ކަންކަން ވަންހަނާކުރުން ހުއްދަވާކަމުގެ ދަލީލުވާ ޚަބަރު ފާހަގަކުރުން"

އިބްނު މަސްޢޫދު ވިދާޅުވިއެވެ: «مَا أَنْتَ بِمُحَدِّثٍ قَوْمًا حَدِيثًا لَا تَبْلُغُهُ عُقُولُهُمْ إِلَّا كَانَ لِبَعْضِهِمْ فِتْنَةً» (صحيح مسلم: 5)

މާނައީ: "އެބަޔަކު ބުއްދިތަކަށް ނުފޯރާ ވާހަކަތަކެއް ތިބާ ބަޔަކު މީހުންނަށް ކިޔާދޭނަމަ؛ އޭގެ ތެރެއިން ބަޔަކަށް ހުރި ފިތުނައެއްކަމުގައި އެވާހަކަ ނުވެނުދާނެއެވެ."

ޢަބްދުއް ރަޙްމާން ބިން މަހްދީ ވިދާޅުވިއެވެ: «لَا يَكُونُ الرَّجُلُ إِمَامًا يُقْتَدَى بِهِ حَتَّى يُمْسِكَ عَنْ بَعْضِ مَا سَمِعَ» (صحيح مسلم: 5)

މާނައީ: "އަޑުއިވިފައިވާ ބައެއް ކަންކަން (ކިޔާނުދީ) ހިފަހައްޓައިނުލަނީސް، ތަބާވެވޭ އިމާމެއްކަމުގައި މީހާ ނުވާނެއެވެ."

ކަމަށް އަހުލުވެރިވެގެން، ނުވާ އަދަބެއް އަގުވަޒަނެއް ނެތް ބަޔަކަށް އިލްމު ދިނުމަކީ ސަލަފުން ނުރުއްސަވާކަމެކެވެ.

އަބޫ ޢުބައިދާ ވިދާޅުވިއެވެ: (لا تَنْثُرِ الدُّرَّ بين أرجل الخَنازير؛ فإنَّهم لا يصنعون به شيئًا، وذلك نَشْرُ العِلْم عند مَن ليس له بأهل) (المحدث الفاصل: 752)

މާނައީ: "އޫރުތަކުގެ ފައިތިލަގައި މުތުމުތަކެއް ނުފަތުރާށެވެ! ފަހެ، އެމީހުންނަކީ އެއިން އެއްވެސް ކަމެއް ނުކުރާނެތީއެވެ. އަދި ކަމަށް އަހުލުވެރިވެގެން ނުވާ ބަޔަކާ ގާތުގައި އިލްމު ފެތުރުމުގެ ވާހަކައެވެ."

ޝުޢުބާ ވިދާޅުވިއެވެ: (رَآنِي الْأَعْمَشُ يَوْمًا وَأَنَا أُحَدِّثُ قَالَ: «وَيْحَكَ أَوْ وَيْلَكَ يَا شُعْبَةُ، لَا تُعَلِّقِ الدُّرَّ فِي أَعْنَاقِ الْخَنَازِيرِ») (مسند ابن الجعد: 812)

މާނައީ: "އަޢުމަޝް ދުވަހަކު ޙަދީޘް ކިޔައިދެއްވަނިކޮށް އަޅުގަނޑަށް ފެނިވަޑައިގެންނެވެ. އޭނާ ވިދާޅުވިއެވެ: "އޭ ޝުޢުބާއެވެ! ކަލޭގެ ހަލާކުއެވެ! އޫރުތަކުގެ ކަރުތަކުގައި މުތުމުތް ނުއަޅުވާށެވެ."

އިމާމް އަޙްމަދު އޭގެ މާނައިގައި ވިދާޅުވިއެވެ: (مَعْنَى قَوْلِهِ لَا يَنْبَغِي أَنْ يُحَدَّثَ مَنْ لَا يَسْتَأْهِلُ) (الآداب الشرعية: 108/2)

މާނައީ: "އެކަލޭގެ ބަސްފުޅުގެ މާނައަކީ: ކަމަށް އަހުލުވެރިވާ ބަޔަކަށްނޫން ބަޔަކަށް ޙަދީޘް އަންގައިގެން ނުވާނެކަމެވެ."

މާލިކު ބިން އަނަސް ވިދާޅުވިއެވެ: «طَارِحُ الْعِلْمِ عِنْدَ غَيْرِ أَهْلِهِ كَطَارِحِ الزَّبَرْجَدِ لِلْخَنَازِيرِ» (الجامع لأخلاق الراوي: 738)

މާނައީ: "އިލްމުގެ އަހުލުވެރި ނޫން ބަޔަކު ގާތު އިލްމު ފަތުރާ މީހާ: އޫރުތަކަށް ޖަވާހިރު އަޅައިދޭ މީހެއްފަދަ މިސާލެވެ."

ޒާއިދާ ބިން ޤުދާމާ ވިދާޅުވިއެވެ: (كان زائدةُ لا يُحَدِّثُ أحدًا حتى يَمْتَحِنَه، فإنْ كان غريبًا قال له: مِن أين أنت؟ فإنْ كان من أهل البلد قال: أين مُصلَّاك؟ ويسأل كما يسأل القاضي عن البيِّنة، فإذا قال له سأل عنه، فإنْ كان صاحبَ بدعة قال: لا تعودَنَّ إلى هذا المجلس. فإنْ بلغه عنه خيرٌ أدناه وحدَّثه، فقيل له: يا أبا الصَّلْت، لِمَ تفعل هذا؟ قال: أكره أنْ يكون العلمُ عندهم، فيَصيروا أئمةً يُحتاج إليهم، فيُبدِّلوا كيف شاءوا) (المحدث الفاصل: 759)

މާނައީ: "އިލްމީބާރުކަން ގޮތްބަލައިގެން ނޫނީ (ސުވާލުތަކުން އިމްތިޙާނުކުރައްވާ) ޚާއްޞަ އެއްވެސް މީހަކަށް ބަދަލު ހިއްސާނުކުރައްވައެވެ. ދަންނަވާ އެމީހާ ބިދޭސީއެއް ނަމަ މިހެންނަމަ އެކަކާ ގޮސް ވިދާޅުވެއެވެ: "ތިބާ ކޮންތާކު މީހެއްތޯ؟" އެރަށު މީހެއް ނަމަ އަހުއްވައެވެ: "ތިބާ ނަމާދުކުރައްވަނީ ކޮންތާކުތޯ؟" އަދި ޤާޟީއަކު ސުވާލުކުރާ ގޮތަށް ހެކި ދެއްކުމާބެހޭގޮތުން ސުވާލުކުރައްވައެވެ. ދެން އޭނާގެ ވާހަކަ ބެލުމަށް އޭނާގެ ބައިވެރިންގެ މައްސަލަ ސުވާލުކުރައްވައެވެ. އެހެރީ ބިދުޢަތީ އަހުލުވެރިއެއްނަމަ ވިދާޅުވެއެވެ: "މިމަޖިލީހަށް އަނބުރާ އައިސްގެން ނުވާނެއެވެ." އޭނާގެ ހެޔޮއެން ހަބަރެއް ޢިލްމަށް ފޯރައިފިނަމަ އޭނާ ގާތްކޮށް ޙަދީޘް ކިޔައިދެއްވައެވެ. ދެން އެކަލޭގެފާނަށް ދަންނަވާލެވުނެވެ: "އޭ އަބޫ ޞަލްތެވެ! ތިކަން ކުރައްވަނީ ކީއްވެތޯ؟" ވިދާޅުވިއެވެ: "އިލްމު އެމީހުންގެ ގާތުގައި (އެބަޔަކު: ބިދުޢަތީ އަހުލުވެރިންގާ) ވުމަކީ އަހަރެން ނުރުހޭ ކަމެކެވެ. އެހެން އެމީހުން ބޭނުންވާ އިމާމުން ޖެހޭގޮތަށް ވެއްޖެނަމަ، މީހުން ބޭނުންވާ އިމާމުންގެ ދަރަޖައަށް ދާނެއެވެ. ދެން އެމީހުން އެދޭގޮތަކަށް (ޝަރީޢަތުގެ ޙުކުމް ބަދަލުކޮށް) ދީން ބަދަލުކުރާނެއެވެ."

އިމާމު ވިދާޅުވިއެވެ: «إِنَّ لِهَذَا الْعِلْمِ ثَمَنًا» قِيلَ: وَمَا ثَمَنُهُ؟ قَالَ: «أَنْ تَضَعَهُ عِنْدَ مَنْ يَحْفَظُهُ وَلَا يُضَيِّعُهُ» (جامع بيان العلم: 700)

މާނައީ: "މިޢިލްމުގެ ވެސް އަގެއް ވެއެވެ." ދަންނަވާލެވުނެވެ: "އެއީ ކޮބާ އަގަކީތޯ؟" ވިދާޅުވިއެވެ: "އެއީ އެ ޢިލްމު ރައްކާތެރިކޮށް ހަނދާން ބަހައްޓާ މީހެއްގެ ގާތުގައި ޢިލްމު ބެހެއްޓުމެވެ."

ޝަޢުބަތު ބިން ޙައްޖާޖު ވިދާޅުވިއެވެ: «إِنَّ مِنَ إِضَاعَةِ الْعِلْمِ أَنْ يُحَدَّثَ بِهِ مَنْ لَيْسَ لَهُ بِأَهْلٍ» (الجامع لأخلاق الراوي: 732)

މާނައީ: "އަހުލުވެރި ނޫންމީހަކަށް ޙަދީޘް ކިޔައިދިނުމަކީ ޢިލްމު ގެއްލުވާލުމުގެ ބާވަތެކެވެ."

ސުފްޔާނު ވިދާޅުވިއެވެ: «نَكَدُ الْحَدِيثِ الْكَذِبُ، وَآفَتُهُ النِّسْيَانُ، وَإِضَاعَتُهُ أَنْ تُحَدِّثَ بِهِ غَيْرَ أَهْلِهِ» (الجامع لأخلاق الراوي: 728)

މާނައީ: "ޙަދީޘްގެ އަނިޔާއަކީ ދޮގެވެ. އޭގެ އާފާތަކީ ހަނދާން ނެތުމެވެ. އަދި ޙަދީޘް ގެއްލުވާލުމަކީ އޭގެ އަހުލުވެރިޔަކު ނޫން ބަޔަކަށް ކިޔައިދިނުމެވެ."

ޝުޢުބާ ވިދާޅުވިއެވެ: «إِنِّي لَأَحْتَسِبُ فِي مَنْعِي الْحَدِيثَ كَمَا تَحْتَسِبُونَ فِي بَذْلِهِ» (الجامع لأخلاق الراوي: 736)

މާނައީ: "ތިޔަބައިމީހުން ހަދީޘް (ޙައްޤު ފަތުވާ) ދަސްކޮށްދިނުން އަޖުރަކަށް އުއްމީދުކުރާ ފަދައިން (ނަހަމަ އަހުލުވެރިންނާ މިންނަށް) ހަދީޘްކިޔައިދިނުން މަނާކުރުމުގައިވެސް އަޖުރަށް އަހުރެން އުއްމީދުކުރަމެވެ."

އިބްނު މުފްލިޙު ވިދާޅުވިއެވެ: (وَفِي الصَّحِيحَيْنِ قَوْلُ ابْنِ عَبَّاسٍ لِعُمَرَ رضي الله عنهما إنَّ الْمَوْسِمَ يَجْمَعُ الرَّعَاعَ وَالْغَوْغَاءَ فَأَمْهِلْ حَتَّى تَقْدَمَ الْمَدِينَةَ، فَتَخْلُصَ بِأَهْلِ الْفِقْهِ. فَقَدِمْنَا الْمَدِينَةَ وَذَلِكَ أَنَّ عُمَرَ قَبِلَ مَشُورَةَ ابْنِ عَبَّاسٍ، فَلَمْ يَتَكَلَّمْ بِذَلِكَ حَتَّى قَدِمَ الْمَدِينَةَ، قَالَ ابْنُ الْجَوْزِيِّ: فِي هَذَا تَنْبِيهٌ عَلَى أَنْ لَا يُودَعَ الْعِلْمُ عِنْدَ غَيْرِ أَهْلِهِ وَلَا يُحَدَّثَ الْقَلِيلُ الْفَهْمِ مَا لَا يَحْتَمِلُهُ فَهْمُه) (الآداب الشرعية: 109/2)

މާނައީ: "ދެ ޞަޙީޙުގައި ޢުމަރުގެފާނަށް އިބްނު ޢައްބާސް ވިދާޅުވި ބަސްފުޅުގައިވެއެވެ: "މޫސުމުގައި ޢަވާމުންނާއި ހަޖެހަޖެ މީހުން ޖަމާވެއެވެ. އެހެންކަމުން މިތާ މަދީނާއަށް ގޮސް، ފިޤުހުގެ އަހުލުވެރިން އެކަނި ގެންގޮސްދޭން މަޖުބޫރުކުރާށެވެ." ދެން މިބަސްފުޅުން މަދީނާއަށް އައީމެވެ." އުމަރު އިބްނު ޢައްބާސްގެ މަޝްވަރާ ގަބޫލުކުރެއްވިއެވެ. އެގޮތުން މަދީނާއަށް ވަޑައިގަންނަވަންދެން އެކަމާބެހޭ ވާހަކަ ނުދައްކަވައެވެ. އިބްނުލް ޖައުޒީ ވިދާޅުވިއެވެ: (މިދެ ޝަރުޢަރާގައި) ބާރުއަޅުއްވައެވެ: ޢިލްމު އޭގެ އަހުލުވެރިންނޫން ބަޔަކަށް ދޫކޮށްނުލުމާއި، އަދި ފަހުމުކުރުން ދެރަ މީހަކަށް ފަހުމުކުރަން ނުކުޅެދޭފަދަ ކަމެއް ކިޔައިދީގެން ނުވާނެކަން ވެއެވެ."

އިބްނުލް ޤައްޔިމް ވިދާޅުވިއެވެ: (فَإِنْ سَأَلَ عَنْ الْحُكْمِ فَلِلْمَسْئُولِ حَالَتَانِ، إحْدَاهُمَا: أَنْ يَكُونَ عَالِمًا بِهِ، وَالثَّانِيَةُ أَنْ يَكُونَ جَاهِلًا بِهِ، فَإِنْ كَانَ جَاهِلًا بِهِ حَرُمَ عَلَيْهِ الْإِفْتَاءُ بِلَا عِلْمٍ، فَإِنْ فَعَلَ فَعَلَيْهِ إثْمُهُ وَإِثْمُ الْمُسْتَفْتِي، فَإِنْ كَانَ يَعْرِفُ فِي الْمَسْأَلَةِ مَا قَالَهُ النَّاسُ وَلَمْ يَتَبَيَّنْ لَهُ الصَّوَابُ مِنْ أَقْوَالِهِمْ فَلَهُ أَنْ يَذْكُرَ لَهُ ذَلِكَ، فَيَقُولُ: فِيهَا اخْتِلَافٌ بَيْنَ الْعُلَمَاءِ، وَيَحْكِيهِ إنْ أَمْكَنَهُ لِلسَّائِلِ. وَإِنْ كَانَ عَالِمًا بِالْحُكْمِ فَلِلسَّائِلِ حَالَتَانِ، إحْدَاهُمَا: أَنْ يَكُونَ قَدْ حَضَرَهُ وَقْتُ الْعَمَلِ وَقَدْ احْتَاجَ إلَى السُّؤَالِ، فَيَجِبُ عَلَى الْمُفْتِي الْمُبَادَرَةُ عَلَى الْفَوْرِ إلَى جَوَابِهِ، فَلَا يَجُوزُ لَهُ تَأْخِيرُ بَيَانِ الْحُكْمِ لَهُ عَنْ وَقْتِ الْحَاجَةِ. وَالْحَالَةُ الثَّانِيَةُ: أَنْ يَكُونَ قَدْ سَأَلَ عَنْ الْحَادِثَةِ قَبْلَ وُقُوعِهَا، فَهَذَا لَا يَجِبُ عَلَى الْمُفْتِي أَنْ يُجِيبَهُ عَنْهَا، وَقَدْ كَانَ السَّلَفُ الطَّيِّبُ إذَا سُئِلَ أَحَدُهُمْ عَنْ مَسْأَلَةٍ يَقُولُ لِلسَّائِلِ: هَلْ كَانَتْ أَوْ وَقَعَتْ؟ فَإِنْ قَالَ " لَا " لَمْ يُجِبْهُ، وَقَالَ: دَعْنَا فِي عَافِيَةٍ؛ وَهَذَا لِأَنَّ الْفَتْوَى بِالرَّأْيِ لَا تَجُوزُ إلَّا عِنْدَ الضَّرُورَةِ؛ فَالضَّرُورَةُ تُبِيحُهُ كَمَا تُبِيحُ الْمَيْتَةَ عِنْدَ الِاضْطِرَارِ، وَهَذَا إنَّمَا هُوَ فِي مَسْأَلَةٍ لَا نَصَّ فِيهَا وَلَا إجْمَاعَ، فَإِنْ كَانَ فِيهَا نَصٌّ أَوْ إجْمَاعٌ فَعَلَيْهِ تَبْلِيغُهُ بِحَسَبِ الْإِمْكَانِ، فَمَنْ سُئِلَ عَنْ عِلْمٍ فَكَتَمَهُ أَلْجَمَهُ اللَّهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ بِلِجَامٍ مِنْ نَارٍ، هَذَا إذَا أَمِنَ الْمُفْتِي غَائِلَةَ الْفَتْوَى، فَإِنْ لَمْ يَأْمَنْ غَائِلَتَهَا وَخَافَ مِنْ تَرَتُّبِ شَرٍّ أَكْثَرَ مِنْ الْإِمْسَاكِ عَنْهَا أَمْسَكَ عَنْهَا، تَرْجِيحًا لِدَفْعِ أَعْلَى الْمَفْسَدَتَيْنِ بِاحْتِمَالِ أَدْنَاهُمَا. وَقَدْ أَمْسَكَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنْ نَقْضِ الْكَعْبَةِ وَإِعَادَتِهَا عَلَى قَوَاعِدِ إبْرَاهِيمَ؛ لِأَجْلِ حِدْثَانِ عَهْدِ قُرَيْشٍ بِالْإِسْلَامِ وَأَنَّ ذَلِكَ رُبَّمَا نَفَّرَهُمْ عَنْهُ بَعْدَ الدُّخُولِ

فِيهِ، وَكَذَلِكَ إِنْ كَانَ عَقْلُ السَّائِلِ لَا يَحْتَمِلُ الْجَوَابَ عَمَّا سَأَلَ عَنْهُ، وَخَافَ الْمَسْئُولُ أَنْ يَكُونَ فِتْنَةً لَهُ، أَمْسَكَ عَنْ جَوَابِهِ، قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ رضي الله عنه لِرَجُلٍ سَأَلَهُ عَنْ تَفْسِيرِ آيَةٍ: وَمَا يُؤْمِنُكَ أَنِّي لَوْ أَخْبَرْتُك بِتَفْسِيرِهَا كَفَرْتَ بِهِ؟ أَيْ جَحَدْتَهُ وَأَنْكَرْتَهُ وَكَفَرْتَ بِهِ، وَلَمْ يُرِدْ أَنَّك تَكْفُرُ بِاَللَّهِ وَرَسُولِهِ) (إعلام الموقعين: 41/6)

މާނައީ: "ދަންނަވަ އާދޭ ކަމެއްގެ ބުނެވުނު ސުވާލުކުރާ ސުވާލުކުރުން މިހާރަކަށް ދަރުބާރުވާކަމެވެ. އެއްބަޔަކީ: އެގޮތުގެ ބުނުމުގެ އެންމެ ރަނގަޅު ގޮތް ބަޔާންކުރުމެވެ. ދަލީލަކީ: އެގޮތް ބަޔާންކުރުމަށް ޤުރުއާނާއި ސުންނަތުގައި އައިސްފައިވާ ގޮތަށް ބަޔާންކުރާނީ އެހެން

ކަންތައްތައް ކުރާ އެކަމުގެ ފަރާތުން ލިބޭނެ ވާޖިބުގެ އެހެން ބައެއް ކަމަށް ވެދާނެއެވެ. ދީނުގެ

އަޙްކާމުގައި މަސްއަލަތައް ބަޔާންކޮށްދޭ މަސްއަލައިގެ އެހެން ދަލީލުތަކާއި، އެކަމުގެ އަދިވެސް ބަޔާންކުރާ

ގޮތަށް ބަޔާންކުރެވޭނެ ވަރަކަށް ސުވާލުކުރާ އެޚްތިޔާރު ހުރުމެވެ. އަދި ބުނެފައިވާ ބަޔާން:

"ތިމަންނަމެންގެ ދަރިކޮޅުގައި އެކަމާ ސުވާލުކުރާ މީހާ ޤަބޫލުކުރާނެ ވަރަކަށެވެ." އަދި ބުނެފައިވާ ސުވާލުކުރާ މީހާ

އަޅުގަނޑުމެން ޚިޔާލުކުރުމެވެ. ބުނެފައިވާ ގޮތް އެހެން މީސްމީހުން ސުވާލުކުރާ ދީނީ ޙުކުމްތަކުގެ ތަފްސީލެވެ.

އެއްބަޔަކީ: ބަޔާންކުރުން ދީނީ ޢިލްމުގެ ފަރާތުން އެއް އަޙްކާމް ސުވާލުކުރުމުން ބަޔާންކުރާނެ

ގޮތްތަކެވެ. އަދި ބުނެފައިވާ ޤުރުއާނާއި ސުންނަތުގެ ބަޔާން ގޮތުގެ ޙުކުމް ސުވާލުކުރާ މީހާއަށެވެ. ދީނީ ބަޔާން

ގޮތްތަކާ ބަޔާން، ބުނެފައި ބަޔާންކުރާ މަސްއަލަތައް ދީނީ ޢިލްމުގެ ސުވާލުތަކެވެ. ދަލީލަކީ ބަޔާންކުރުން:

ބަޔާންކުރާ ފަރާތުގެ ޙުކުމް އެއީ ސުވާލުކުރާ މީހާ ބަޔާންކުރެވޭނެ ގޮތެވެ. އެއް ގޮތަކީ ބަޔާންކުރަން

ވާޖިބުވާ ބަޔާނެވެ. ޢިލްމުގެ ސުވާލު ބަޔާންކުރާ ދަލީލުތަކުގެ އެހެން ބައެއް ސުވާލުތަކުގެ ތަފްސީލު

ސުވާލުކުރާ މީހާގެ ބުނުމެވެ: "ތިޔަ ކަލޭމެން ބުނެދޭ ނުވަތަ ބަޔާންކުރަން؟" ދެން ބުނެފައިވާ ބަޔާންކުރަން

ބުނުމެވެ: "އަޅުގަނޑު ބަޔާންކުރާ ތިޔަ ދީނީ." ދަލީލު ބުނެފައި ބަޔާންކުރެވޭ ޤުރުއާނުގައި

ޝަރީޢަތުގައި ދީނީ ޢިލްމު ބަޔާންކުރާނެ. ޝަރީޢަތުގައި ދީނީ ޙުކުމްތައް ބަޔާންކުރާ ބަޔާންކުރެވޭ ޢިލްމުގެ

ޝަރީޢަތުގައި ބުނެފައި ބަޔާންކުރާ ޢިލްމުގެ އެހެން ބަޔާން ކަމުގެ ބަޔާނުގައި ފަރާތުގެ އެއްބަޔަކީ ބަޔާން

އަދި އިޖްމާޢުގެ ނަމުގައި ބަޔާންކުރާ ފަރާތުގައި ބަޔާން ބަޔާން އިޖްމާޢުގެ ވާނަމަ ދެން

އެކަން ކަމަކަށްވުރެ ބުނެފައިވާ އެހެން ބަޔާންކުރެވުނު. ދެން ބަޔާންކުރެވުނު ސުވާލުކުރާ ދީނީ ބަޔާންކުރެވޭނެ

ﷲ ތަޢާލާ ފާޅުކޮށްދެއްވާ އެކަން ގައިގައި އަދިވެސް ދަލީލާ އެހެން ބަޔާނެވެ. މިއީ އެކަމުގެ ޤުރުއާނުގައި

ބަޔާންކުރާ ތަފްސީރާއި ބުނެފައި ދީނީ ބަޔާން ބަޔާންކުރާ ގޮތްތަކެވެ. ދެން ބުނެފައިވާ ތަފްސީރުން

އަލްޤުރުއާނުގެ ބަޔާންވަނީ، އަދި އެހެން ޤުރުއާނުގެ ހުކުމް ބަޔާންކުރުމަށް ބަޔާންކުރުމުގެ ބަޔާން އެހެން

ބަޔާން މަސްއަލަތަކުގެ އެހެން ބަޔާންކޮށްދޭ ގޮތް ބަޔާންކުރެވޭ. އެއީ ދީނީ ތަފްސީރުގެ ބަޔާން

ތަފްސީރު ބުނެފައިވާ ބަޔާންކުރުމުގެ ބަޔާން ތަފްސީރު ދީނީ ބަޔާންކުރެވުނެވެ. ނަބިއްޔާ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ވެސް ކަލާނގެ

ބަޔާން، އަދި އިބްނު ޢައްބާސް ބުނެފައިވާ އެކަމުގެ ތަފްސީރު ބުނެދިން ކަލާނގެ ބަޔާންކޮށްދެއްވާފައިވެއެވެ.

އެއީ ޤުރައިޝްވަންތައިގެ މީހުން އިސްލާމްކަމަށް އާވެގެންވުމުންނެވެ. އަދި ހެކަންތަކުގެ ސަބަބުން، އެމީހުން އިސްލާމްދީނަށް ވަނުމަށްފަހު އެއިން ނަފްރަތްތެރި ކުރުވާފާނޭތޯއެވެ. އެފަދައިންގެ، ސުވާލުކުރާ މީހާ އެސުވާލުކުރި ކަންތަކުގެ ޖަވާބު އެނގޭ ބުއްދިއަށް ނަގައިންގެނުވި ޙަބަރުމަތިކުރެވުނުއަށްވަނީ، އަދި އޭނާއަށް ހުރި ފިތުނައައްކަމުގައި އެކަންތަކަށްކަމުގައި ސުވާލުކުރުވުން މީހާ ބިރުގަންނަވަހުންނަނަ؛ އެއަށް ޖަވާބުދިނީ ދުރުގެ ހިފަހައްޓަނީއެވެ. އާދަޔާއި ތަފްސީލުގައި ސުވާލުކުރި މީހަކަށް އިބްނު ޢައްބާސް ވިދާޅުވިއެވެ: "އެއާދަމުގެ ތަފްސީރުން އަހުރެން މިބާއަށް ހަބަރުދީފަ މިބާ އެއަށް ކާފަރުވާނަކަމާއި މިބާއަށް ޢަލީ ކަން އަމާނަތެއްގައިއެވެ؟" އޭބަހީ: މިބާ އެތަފްސީރަށް އިންކާރުކޮށް ދުރުވެހަދާ ކާފަރުވާނެއެވެ. މިބާ ﷲ އާއި އޭނާގެ ރަސޫލާއަށް ކާފަރުވާނޭ އެކަލާނގެ ފަރުވާ ނުކުރައްވައެވެ."

143- އަހަރުމެންނަށް އަބޫ ޒަކަރިއްޔާ ކިޔާދެއްވިއެވެ: އަހަރުމެންނަށް ޤަބީޞާ، ޖަރީރުގެ އަރިހުން، ލައިޘްގެ އަރިހުން، ޢަލީ ވިދާޅުވިކަމަށް ކިޔާދެއްވިއެވެ:

«ألا أخبركم بالفقيه، حق الفقيه الذي لا يقنط الناس من رحمة الله، ولا يرخص للمرء في معاصي الله ولا يدع القرآن رغبة إلى غيره، إنه لا خير في عبادة لا علم فيها، ولا خير في علم لا فقه فيه، ولا خير في قراءة لا تدبر معها»

މާނައީ: "ހަޤީޤީ ފަޤީހު ފިޤުހުވެރިޔާ ކޮބައިކަން އަހަރެން ތިޔަބައިމީހުންނަށް ޚަބަރުދޭންހެއްޔެވެ؟ އެއީ الله ގެ ރަޙްމަތުން މީސްތަކުން ނާއުއްމީދު ނުކުރުވާ، އަދި الله އަށް އުރުދުންކުރުމުގައި ކަންކަން ކުރުމަށް ލުއިކަން ހޯދައި ނުދޭ، އަދި އެހެން އެއްޗަކަށް ޝައުޤުވެރިވެގެން ޤުރުއާން ދޫކޮށްނުލާ މީހާއެވެ. ޢިލްމު ނުވާ ޢިބާދަތެއްގައި ހެޔޮކަމެއް ނެތެވެ. އަދި އެ ޢިލްމެއްގައި ފިޤުހުވެރިކަން ނުވާ ޢިލްމެއްގައި ހެޔޮކަމެއް ނެތެވެ. އަދި ތަދައްބަރުކުރުމާއި ވިސްނާ ފިކުރުކުރުމެއް ނުވާ ކިޔެވުމެއްގައި ހެޔޮކަމެއް ނެތެވެ."

144- އަހަރުމެންނަށް އަބޫ ޒަކަރިއްޔާ ކިޔާދެއްވިއެވެ: އަހަރުމެންނަށް ޤަބީޞާ، ޖަރީރުގެ އަރިހުން، މުޣީރާގެ އަރިހުން، އިބްނު ޢުމަރު ވިދާޅުވިކަމަށް ކިޔާދެއްވިއެވެ:

«يَا أَيُّهَا النَّاسُ، لَا تَسْأَلُوا عَمَّا لَمْ يَكُنْ، فَإِنَّ عُمَرَ، كَانَ يَلْعَنُ، أَوْ يَسُبُّ مَنْ سَأَلَ عَمَّا لَمْ يَكُنْ»

މާނައީ: "އޭ މީސްތަކުންނޭވެ! ނުވާ ކަންތައްތަކުގެ ވާހަކައިން ސުވާލު ނުކުރާށެވެ! ފަހެ ނުވާ ކަންތައްތަކާބެހޭ ސުވާލުކުރާ މީހާއަށް ޢުމަރު ލަޢުނަތްދެއްވާ ނުވަތަ ގޯސްބަސްބުނުއްވައެވެ."

145- އަހަރުމެންނަށް އަބޫ ޒަކަރިއްޔާ ކިޔާދެއްވިއެވެ: އަހަރުމެންނަށް ހުޝައިމު، އިސްމާޢީލު ބިން ސާލިމްގެ އަރިހުން، ޙަބީބު ބިން އަބީ ޘާބިތު ވިދާޅުވިކަމަށް ކިޔާދެއްވިއެވެ:

«مِنَ السُّنَّةِ إِذَا حَدَّثَ الرَّجُلُ الْقَوْمَ، أَنْ يُقْبِلَ، عَلَيْهِمْ جَمِيعًا، وَلَا يَخُصَّ أَحَدًا دُونَ أَحَدٍ»

މާނައީ: "މިހާ ބަޔަކު މީހުންނަށް ޙަދީޘް ރިވާޔަތްކުރު (ސޫރި ވާހަކަތައްލާއިރު) އެހުރިހާ އެންމެންނާ ދިމާލަށް ކުރިމަތިލުމަކީ ސުންނަތުގެ ތެރެއިންވާ ކަމެކެވެ. އަދި އެކަކު ދުށުން އަނެކަކު ޒާއްބަ ނުކުރާހުރިކަމެވެ."

146- އަހަރެމެންނަށް އަބޫ ޚައިޘަމާ ރިވާޔަތްކުރެއްވިއެވެ: އަހަރެމެންނަށް ވަކީޢު، އަބޫ ކިރާނު ވިދާޅުވިކަމަށް ރިވާޔަތްކުރެއްވިއެވެ: އައްޝަޢުބީ ވިދާޅުވިކަމަށް އަހަރެން އަޑުއެހީމެވެ:

«إِذَا سَمِعْتَ شَيْئًا، فَاكْتُبْهُ وَلَوْ فِي الْحَائِطِ»

މާނައީ: "ތިބާއަށް އެއްޗެއް އަޑުއިވިއްޖެނަމަ އެ އެއްޗެއް -ފާރުގައިވިޔަސް- ލިޔާށެވެ."

147- އަހަރެމެންނަށް އަބޫ ޚައިޘަމާ ރިވާޔަތްކުރެއްވިއެވެ: އަހަރެމެންނަށް ވަކީޢު ރިވާޔަތްކުރެއްވިއެވެ: ޢަބްދު ﷲ ބިން ޙަނަޝު ވިދާޅުވިކަމަށް އަހަރެންގެ ބައްޕަ އަހަރެމެންނަށް ރިވާޔަތްކުރެއްވިއެވެ:

«لقد رأيتهم يكتبون على أكفهم بالقصب عند البراء»

މާނައީ: "އެބޭފުޅުން އަލްބަރާއުގެ އަރިހުގައި އެބޭފުޅުންގެ އަތްތިލަފަތުގައި ފާނު ގަލަމުން ލިޔުއްވާތަން އަހަރެންނަށް ފެނުނެވެ." (48)

---

(48) އެދުވަސްވަރަކީ ފަށްޓަރިން ކަރުދާސްފަދަ ތަކެތި ބޮޑުން މިހާރު ލިބޭ ދުވަސްވަރެއް ނޫނެވެ. އެހެންކަމުން ޖަނަވާރު ހަމާއި، ކަދުރު ފަތު ފަތާއި އޮށާއި ގަލުން އެއްޗެހިފަދަ އެއްޗެއްގައި ލިޔުއްވުމަށްފަހުއެވެ. އަދި ޝާއިރުގެ މަތިދޮރުގައި އަތުގައިވާ ފައިދާއެއް ގަޔާވާއިރު ބިރުވެރިކަމާއި ދަރިވަރުންގެ އަތުގައި އެއްގަމަތި ހުރި އެއްޗެއްގައި ލިޔުއްވާލެއްވެއެވެ. ސަޢީދު ބިން ޖުބައިރު ވިދާޅުވިއެވެ:

«كُنْتُ أَكْتُبُ عِنْدَ ابْنِ عَبَّاسٍ فِي صَحِيفَتِي حَتَّى أَمْلَأَهَا ثُمَّ أَكْتُبُ فِي ظَهْرِ نَعْلِي ثُمَّ أَكْتُبُ فِي كَفِّي» (المدخل للبيهقي: 774، تقييد العلم: 102/1)

މާނައީ: "އަހަރެން އިބްނު ޢައްބާސްގެ އަރިހުގައި އަހަރެންގެ ޞަޙީފާގައި ލިޔުއްވަމުންދިޔައީމެވެ. އެހެންގޮސް އެއީ ފުރެންދެންނެވެ. ދެން އަހަރެންގެ ފައިވާނުގެ މަތީގައި ލިޔުއްވީމެވެ. ދެން އެއަށްފަހު އަހަރެންގެ އަތްތިލަފަތުގައި ލިޔުއްވީމެވެ."

148- އަހަރުމެންނަށް އަބޫ ޚައިޘަމާ ރިވާޔަތްކުރެއްވި: އަހަރުމެންނަށް ވަކީޢު، އިސްރާއީލާ ބިން އަބޫއިސްޙާގުގެ އަރިހުން، ޙަބީބާ ބިން އަބީ ޘާބިތުގެ އަރިހުން، އިބްނު ޢައްބާސް ވިދާޅުވިކަމަށް ރިވާޔަތްކުރެއްވި:

«قَيِّدُوا الْعِلْمَ بِالْكِتَابِ مَنْ يَشْتَرِي مِنِّي عِلْمًا بِدِرْهَمٍ؟»

މާނައީ: "ލިޔެގެން ޢިލްމު ހިފަހައްޓަވާށެވެ. ދިރުހަމަކަށް އަހުރެންގެ އަތުން ޢިލްމު ގަންނާނީ ކާކުހެއްޔެވެ؟"

149- އަހަރުމެންނަށް އަބޫ ޚައިޘަމާ ރިވާޔަތްކުރެއްވި: އަހަރުމެންނަށް ވަކީޢު ރިވާޔަތްކުރެއްވި: އަހުރެންނަށް އަލްމުންޛިރު ބިން ޘަޢުލަބާ، ޢިލްބާއު ވިދާޅުވިކަމަށް ރިވާޔަތްކުރެއްވި: ޢަލީ ވިދާޅުވިއެވެ:

«مَنْ يَشْتَرِي مِنِّي عِلْمًا بِدِرْهَمٍ. قَالَ أَبُو خَيْثَمَةَ: يَقُولُ: يَشْتَرِي صَحِيفَةً بِدِرْهَمٍ يَكْتُبُ فِيهَا الْعِلْمَ»

މާނައީ: "އަހުރެންގެ އަތުން ދިރުހަމަކަށް ޢިލްމު ގަންނާނީ ކާކުހެއްޔެވެ؟"

އަބޫ ޚައިޘަމާ ވިދާޅުވިއެވެ: "އެވިދާޅުވަނީ: އެކަމީ ޢިލްމު ލިޔާނެ ޞަޙީފާއެއް (ކަރުދާސް ގަނޑު) ދިރުހަމަކަށް ގަންނާނީ ކާކުހެއްޔެވެ."

150- އަހަރުމެންނަށް އަބޫ ޚައިޘަމާ ރިވާޔަތްކުރެއްވި: އަހަރުމެންނަށް ވަކީޢު، އިބްނު ޢައުނުގެ އަރިހުން، މުޙައްމަދު (އިބްނު ސީރީން) ވިދާޅުވިކަމަށް ރިވާޔަތްކުރެއްވި:

«قُلْتُ لِعَبِيدَةَ أَكْتُبُ مَا أَسْمَعُ مِنْكَ؟ قَالَ: لَا. قُلْتُ: فَإِنْ وَجَدْتُ كِتَابًا أَقْرَؤُهُ؟ قَالَ: لَا»

މާނައީ: "އަހުރެން ޢަބީދާ އަށް ދެންނެވީމެވެ: "އަހުރެން އަޑުއަހާ އެއްޗެހި ލިޔަންވީތޯއެވެ؟" ވިދާޅުވިއެވެ: "ނޫނެކެވެ." އަހުރެން ދެންނެވީމެވެ: "އަހުރެންނަށް ލިޔެފައިވާ ފޮތެއް ފެނިއްޖެއްޔާ

އެހިހަރަންވީތޯއޭ؟" (އެބަހީ: މިބާގެ ފުރުން ޖަހުވިފައިވާ ފޮތްތައް ފަސްއިޖުނަދަ އެކަނިގެއްތޯ މުޞްޙަފުގެ ތަރުތީބުން ޙަދާއިން ކިޔައިދޭގޮތަށް ލިޔަންވީތޯއޭ؟) ވިދާޅުވިއެވެ: "ނޫނެކެވެ." (49)

-151 އަހަރުމެންނަށް އަބޫ ހިޝާމާ ކިޔައިދެއްވިއެވެ: އަހަރުމެންނަށް ވަކީޢު، ސުފްޔާނު ވިދާޅުވިކަމަށް ކިޔައިދެއްވިއެވެ: އަހަރުމެންނަށް މުސްލިމުގެ ބަނަވިކާތޯ އަޅުގަނޑު -އަހަރެން އަށާ ސިކާތޮގެނުގެން ޢުބްދުލްވާރިޘް ގެ ޝަވްޤަކާހުގައި ފެނުނީން ބުނެއެވެ-:

«رَأَيْتُ حَمَّادًا يَكْتُبُ عِنْدَ إِبْرَاهِيمَ، وَعَلَيْهِ كِسَاءٌ لَهُ أَنْبِجَانِيٌّ، وَهُوَ يَقُولُ: وَاللَّهِ مَا نُرِيدُ بِهِ دُنْيَا»

މާނައީ: "އިބްރާހީމު (އައްނަޚަޢީ) ގެ ކައިރީގައި ޙައްމާދު (ބިން އަބީ ސުލައިމާން) ލިޔުއްވަން އަހަރެން ފެނިއްޖެއެވެ. އޭނާ ހެދި "އަންބިޖާނީ" ގޮދަޑެއް (ކަޅުކުލައިގެ ނަމާ ބޮކުރަތީގެ ގޮދަޑެއް) ޖެހިގެންނެވެ. އޭނާ ހެދި މިހެން ކިޔަކިޔައެވެ: "ﷲ ގަސަމީ ބުނަމެވެ! މިއަށްޓަން ދުނިޔެ ހޯދުމަކަށް އަހަރުމެން ނޫނެމެވެ."

-152 އަހަރުމެންނަށް އަބޫ ޚައިޘަމާ ކިޔައިދެއްވިއެވެ: އަހަރުމެންނަށް ވަކީޢު ކިޔައިދެއްވިއެވެ: އަހަރުމެންނަށް އަލްޢަވާމު ބިން ޙައުޝަބާ، އިބްނު ސީރީން ވިދާޅުވިކަމަށް ކިޔައިދެއްވިއެވެ:

«كَانُوا يَرَوْنَ أَنَّ بَنِي إِسْرَائِيلَ، إِنَّمَا ضَلُّوا بِكُتُبٍ وَرِثُوهَا»

މާނައީ: "އެބޭކަލުން ދެކެވަޑައިގަތުން ގެންދިޔީ ބަނީ އިސްރާއީލުގެ މީހުން މަގުފުރެދިގެންދިޔައީ އެމީހުން ވާރުތަވެލިބި ފޮތްތަކެއްގެ ސަބަބުންނެވެ."

-153 އަހަރުމެންނަށް އަބޫ ޚައިޘަމާ ކިޔައިދެއްވިއެވެ: އަހަރުމެންނަށް ވަކީޢު، ޔަޒީދު ބިން ޙައްމާގެ އަރިހުން، އަބޫ ބުރްދާ ވިދާޅުވިކަމަށް ކިޔައިދެއްވިއެވެ:

(49) އިސްނާދު ޞައްޙަކާމި ކަލިމާގެ ސަރަފުދީނާގެ ބަސްއެއް ބޭކަލުން ނުބުރުސްވި ފާހަކަތާއި، އޭގެ ތަޚްރީޖު 26 ވަނަ އަލްބާނީގެ ތަޢުލީޤުގައި އިސްތިރްލާސްކުރައްވާފައެވެ. އަދި 112 ވަނަ އަޘަރުގައި އަބީޖާގެ ބަސްކުރު ބައްސާނަކުރުވައިދޭއެވެ.

«كتبت عن أبي كتابا، فظهر علي فأمر بمركن فقال بكتبي فيها فغسلها»

މާނައީ: "އަހަރެންގެ ބައްޕަގެ ހިބައިން އަހަރެން ފޮތެއް ލިޔުނީމެވެ. ދެން ބައްޕައަށް އެނގެން ހާމަވެގެން، ފެން ބާލިދީއްޔާއި ގެނައުމަށް އަމުރުކުރެއްވިއެވެ. އަދި އަހަރެންގެ ފޮތްތައް އެއަށް ލައި ދޮވެލިއެވެ."

154- އަހަރުމެންނަށް އަބޫ ހައިތަމާ ރިވާކުރައްވައެވެ: އަހަރުމެންނަށް ވަކީޢު، އިމްރާނު ބިނު ހުދައިރުގެ އަރިހުން، އަބޫ މިޖްލަޒުގެ އަރިހުން، ބަޝީރު ބިނު ނަހީކު ވިދާޅުވިކަމަށް ރިވާކުރައްވައެވެ:

«كَتَبْتُ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، كِتَابًا فَلَمَّا أَرَدْتُ أَنْ أُفَارِقَهُ، قُلْتُ: يَا أَبَا هُرَيْرَةَ إِنِّي كَتَبْتُ عَنْكَ كِتَابًا فَأَرْوِيَهُ عَنْكَ؟ قَالَ: نَعَمِ ارْوِهِ عَنِّي»

މާނައީ: "އަހަރެން އަބޫ ހުރައިރާގެ އަރިހުން ފޮތެއް ލިޔުނީމެވެ. ދެން އެކަލޭގެފާނާ ވަކިވާން އަހަރެން ގަސްދުކުރިހިނދު އަހަރެން ދެންނެވީމެވެ: ޔާ އަބޫ ހުރައިރާއެވެ! އަހަރެން ތިބާގެ ފަރާތުން ފޮތެއް ލިޔުނީމެވެ. އަހަރެން އެފޮތް ތިބާގެ ހިބައިން ރިވާކުރަންވީތޯއެވެ؟" ވިދާޅުވިއެވެ: "އާނއެކެވެ. އަހަރެންގެ ހިބައިން ރިވާކުރާށެވެ."

155- އަހަރުމެންނަށް އަބޫ ހައިތަމާ ރިވާކުރައްވައެވެ: އަހަރުމެންނަށް ޤަބީޞާ، ސުފްޔާނުގެ އަރިހުން، އިބްރާހީމުގެ އަރިހުން ރިވާކުރައްވައެވެ: ޢަބްދު ﷲ (އިބްނު މަސްޢޫދު) ވިދާޅުވިއެވެ:

«إنكم لن تزالوا بخير ما دام العلم في ذوي أسنانكم فإذا كان العلم في الشباب أنف ذو السن أن يتعلم من الشباب»

މާނައީ: "ތިޔަބައިމީހުންގެ އުމުރުން ދުވަސްވީ ބޭބޭމީހުންގެ ތެރޭގައި އިލްމުވާހާ ހިނދަކު ތިޔަބައިމީހުން ހެޔޮގޮތުގައިވުން ހިފަހައްޓައިދާނެއެވެ. ދެންފަހެ ޒުވާނުންގެ ތެރޭގައި އިލްމު ވެއްޖެނަމަ؛ އުމުރުން ދުވަސްވީ ބޭބޭ މީހާ ޒުވާނުންގެ ހިބައިން އުނގެނުން ބޮޑާވާ ކަމުގައިވެގެންނެވެ." [50]

---

(50) މިގެ މުރާދަކީ އުމުރުން ހަމަ މީހުންނާއި ގަޑުބައިގެ ކުދިން އިލްމު އުނގެނުމުން ދުރުވުމަށްވާ ވާހަކައެއް ނޫނެވެ. ހިތްއޮޅުމަ، އުމުރުން ދުވަސްވެ ބޭބޭމީހުންގެ ކުދިން ހަތެއްދު އިލްމު އުނގެނުމުގައި އޮފުރުނުވެ. އެއީ

ޢާރިޔާއެއްގެ ގޮތުގައި ދުރުތުން ދުވަސްވެ، ދީން ކިޔަވައިދިނުމާ ބޮޑާކަމުގެ ސަބަބުން އުސްތާޛަށްވެސް ހަމަ އަދި ގަދީމުގެ ކިބައިން ޢިލްމު އުނގެނުމުން މީހުން އަސްބާބުތަކަށް ވެއްޖެނަމަ ނުދިނުމަކެވެ.

އިބްނު މުފްލިޙު ވިދާޅުވިއެވެ:

(قَالَ الْإِمَامُ أَحْمَدُ بَلَغَنِي عَنْ ابْنِ عُيَيْنَةَ قَالَ الْغُلَامُ أُسْتَاذٌ إذَا كَانَ ثِقَةً. وَقَالَ عَلِيُّ بْنُ الْمَدِينِيِّ: لَأَنْ أَسْأَلَ أَحْمَدَ بْنَ حَنْبَلٍ عَنْ مَسْأَلَةٍ فَيُفْتِيَنِي أَحَبُّ إلَيَّ مِنْ أَنْ أَسْأَلَ أَبَا عَاصِمٍ وَابْنَ دَاوُد، إنَّ الْعِلْمَ لَيْسَ بِالسِّنِّ. وَرَوَى الْخَلَّالُ مِنْ حَدِيثِ عَبْدِ الرَّزَّاقِ عَنْ مَعْمَرٍ عَنْ الزُّهْرِيِّ قَالَ: قَالَ عُمَرُ رضي الله عنه إنَّ الْعِلْمَ لَيْسَ عَنْ حَدَاثَةِ السِّنِّ وَلَا قِدَمِهِ، وَلَكِنَّ اللَّهَ تَعَالَى يَضَعُهُ حَيْثُ يَشَاءُ وَقَالَ وَكِيعٌ: لَا يَكُونُ الرَّجُلُ عَالِمًا حَتَّى يَسْمَعَ مِمَّنْ هُوَ أَسَنُّ مِنْهُ وَمَنْ هُوَ مِثْلُهُ وَمَنْ هُوَ دُونَهُ فِي السِّنِّ. هَذِهِ طَرِيقَةُ الْإِمَامِ أَحْمَدَ) (الآداب الشرعية: 112/2)

މާނައީ: "އިމާމް އަޙްމަދު ވިދާޅުވިއެވެ: "އަހަރެންނަށް އިބްނު ޢުޔައިނާ ވިދާޅުވިކަމަށް ޚަބަރުލިބިއްޖެއެވެ: "ކުޑަކުއްޖާއަކީ އިތުބާރުކުރެވޭ ފަރާތެއްނަމަ އޭނާ އުސްތާޛެކެވެ." އަދި ޢަލީ ބިން މަދީނީ ވިދާޅުވިއެވެ: "އަހަރެން އަޙްމަދު ބިން ޙަންބަލްގެ އަރިހުން މައްސަލައަކާމެދު ސުވާލުކުރުން ދީން އެކަލޭގެފާނު އަހަރެންނަށް ފަތުވާދެއްވުން، އަބޫ ޢާޞިމުއާއި އިބްނު ދާވޫދުގެ އަރިހުން ސުވާލުކުރުމަށްވުރެ އަހަރެންނަށް ލޯބިވެތިކަން ބޮޑެވެ. ހަމަކަށަވަރުން ޢިލްމަކީ ޢުމުރަށް ބަލާ ކަމެއް ނޫނެވެ." އަލްޚައްލާލު، އަބްދުއްރައްޒާޤުގެ މަޢްމަރުގެ އަރިހުން، ޒުހުރީގެ އަރިހުން، އައްޒުހްރީ ވިދާޅުވިކަމަށް ރިވާކުރައްވާފައިވެއެވެ: ޢުމަރު ވިދާޅުވިއެވެ: "ޢިލްމަކީ ޢުމުރު ކުޑަ ދުރުވެގެން ވާކަމެއް ނޫނެވެ. ނަމަވެސް اللَّه ތަޢާލާ އެކަލާނގެ އިރާދަފުޅުގެމަތިން ދިމާލެއްގައި އެކަނޑައަޅުއްވައެވެ." ވަކީޢު ވިދާޅުވިއެވެ: "މީހާ، އޭނާއަށްވުރެ ދުރުވެގެންވާ މީހުންގެ ކިބައިންނާއި، އޭނާއާ އުމުރުން އެއްވަރު މީހުންގެ ކިބައިންނާއި، އޭނާއަށްވުރެ ހަގު މީހުންގެ ކިބައިން އަޑުއައްސަވައިގެން ނޫނީ އިލްމުވެރިއަކަށް ނުވާނެއެވެ." އިމާމް އަޙްމަދުގެ ގޮތަކީވެސް މިއެވެ."

156- އަހަރުމެންނަށް އަބޫ ޚައިޘަމާ ރިވާކުރައްވައެވެ: އަހަރުމެންނަށް އަލްފަޟްލު ބިން ދުކައިން ރިވާކުރައްވައެވެ: އަހަރުމެންނަށް އަލްއަޢްމަޝް، އިބްރާހީމްގެ އަރިހުން، ޢަލްޤަމާ ވިދާޅުވިކަމަށް ޚަބަރުދެއްވައެވެ:

«مَا سَمِعْتُه وَأَنَا شابٌّ فَكَأَنِّي أَنْظُرُ إِلَيْهِ فِي قِرْطَاس أَو وَرَقَةٍ»

މާނައީ: "އަހުރެން ޒުވާނެއްގެ ގޮތުގައި ވަނިކޮށް އަޑުއިވިފައިވާ ތަކެތި، ކަރުދާހެއްގައި ލިޔެވިފައިވަނިކޮށް އަހުރެންނަށް ފެންނަހާހެންނެވެ."

157- އަހަރުމެންނަށް އަބޫ ޚައިޘަމާ ރިވާކުރައްވައެވެ: އަހަރުމެންނަށް ޢަބްދުއް ރަހްމާނު ބިން މަހްދީ، ޢަބްދުލް ޢަޒީޒު ބިން އަބީ ރައްވާދުގެ އަރިހުން، ޢަބްދު ﷲ ބިން ޢުބައިދު ވިދާޅުވިކަމަށް ރިވާކުރައްވައެވެ:

«العلم ضالة المؤمن، كلما أصاب منه شيئا حواه وابتغى ضالة أخرى»

މާނައީ: "ޢިލްމަކީ މުއުމިނުންގެ ގެއްލިގެން ހުރި އެއްޗެކެވެ. އެޢިލްމުން އެއްޗެއް އޭނާއަށް ފެންނަނިއްޔާ އެއްކޮށްލާނެއެވެ، ދެން ގެއްލިފައިވާ އަނެއްބައި ހޯދަން އުޅޭނެއެވެ." [51]

---

[51] އިބްނު ޢައްބާސް ވިދާޅުވިކަމަށް ރިވާކުރެވިފައެވެ: (خُذِ الحِكْمَةَ ممَّن سمعتَه، فقد يتكلَّم الرجلُ بالحِكْمة وليس بحَكِيم، فتكونُ بمنزلةِ الرَّمْيَةِ مِن غيرِ رامٍ) (المحدث الفاصل: 424)

މާނައީ: "ޙިކުމަތް އަޑުއިވުނު މީހެއްގެ ކިބައިން ޙިކުމަތް ހިފާށެވެ. އެހެނީ ފަހަރު މީހާ ޙިކުމަތްތެރިއެއް މީހެއްކަމުގައި ނުވާ ބައެއްގެ ބަހުންވެސް ޙިކުމަތްތެރި ބަސް ބުނެފާނެއެވެ. އޭރުންވާނީ ދުނިއަށް ނިޝާންނުވާ މީހަކު އެއްޗެއް ދޭނެކަން ނިޝާނަކަށް އެއްޗެއް ޖަހައިލިކަމެވެ."

އިބްނު ޢަބްދުލް ބައްރު ބަޔާންކުރައްވައެވެ:

(وَرُوِّينَا عَنْ عَلِيٍّ رحمه الله أَنَّهُ قَالَ فِي كَلَامٍ لَهُ: «الْعِلْمُ ضَالَّةُ الْمُؤْمِنِ فَخُذُوهُ وَلَوْ مِنْ أَيْدِي الْمُشْرِكِينَ وَلَا يَأْنَفْ أَحَدُكُمْ أَنْ يَأْخُذَ الْحِكْمَةَ مِمَّنْ سَمِعَهَا مِنْهُ» وَعَنْهُ أَيْضًا أَنَّهُ قَالَ: «الْحِكْمَةُ ضَالَّةُ الْمُؤْمِنِ يَطْلُبُهَا وَلَوْ فِي أَيْدِي الشُّرَطِ») (جامع بيان العلم: 621،622)

މާނައީ: "ޢަލީގެފާނުގެ ވާހަކަފުޅުކަމުގައި ވިދާޅުވިކަމަށް އަހަރުމެންނަށް އެކަލޭގެފާނުގެ އަރިހުން ރިވާކޮށްދެއްވައިފައެވެ: "ޙިކްމަތަކީ މުއުމިނާ އެ ގެއްލިގެން ނުފެނިގެން އުޅޭ އެއްޗެއްކަން ހޯދާ އެއްޗެކެވެ. ފަހެ މުޝްރިކުންގެ އަތްތެރެއިން ލިބުނަސް ތިޔަބައިމީހުން އެ ހިފާށެވެ. އަދި ޙިކްމަތްތެރިމީހުންނަކީ މީހުންނަށް ބަލާކަމް އަޑުއިވުން މިހާރުގެ ކިބައިން އުނގެނުން ބޮޑުވާ މަހިވެ ނުގަސްނަވުރިކަމެވެ." އަދިވެސް އެކަލޭގެފާނު ވިދާޅުވިކަމަށްވެއެވެ: "ޙިކްމަތުގެ ބަހަކީ މުއުމިނާ އެ ގެއްލިގެން ހޯދާ އެއްޗެކެވެ. ސިފައިންގެ މީހުންގެ އަތުންނަމަވެސްމެއެވެ."

އިބްނު މުފްލިޙު ވިދާޅުވިއެވެ:

(قَالَ ابْنُ عَقِيلٍ فِي الْفُنُونِ: مِنْ أَكْبَرِ مَا يُفَوِّتُ الْفَوَائِدَ تَرْكُ التَّلَمُّحِ لِلْمَعَانِي الصَّادِرَةِ عَمَّنْ لَيْسَ بِمَحَلٍّ لِلْحِكْمَةِ، أَتَرَى يَمْنَعُنِي مِنْ أَخْذِ اللُّؤْلُؤَةِ وِجْدَانِي لَهَا فِي مَزْبَلَةٍ) (الآداب الشرعية: 112/2)

މާނައީ: "އިބްނު ޢަޤީލު 'އަލްފުނޫނު' ގައި ބުނެފައިވެއެވެ: "ފައިދާތައް ނުލިބި ފިލައިގެންދާ އެންމެ ބޮޑު އެއްސަބަބަކީ: ޙިކްމަތުގެ ބަސް އަހުލުގެ މަޙައްލެއްކަމުގައި ނުވާ މީހުންގެ ކިބައިން އަންނަ މާނަތަކަށް ސަމާލުވުން ދޫކޮށްލުމެވެ. ކުނިގޮނޑަކުން އިތުރުވެއް ފެނުނަމަ އެތަނުން ފެނިފައިވުން އަހަރެންނަށް އެ ހިފުމަށް މަނާކުރާނެކަމަށް ތިބާއަށް ފެންނަނީހެއްޔޯ!؟"

158- އަހަރުމެންނަށް އަބޫ ޚައިޘަމާ ކިޔާދެއްވިއެވެ: އަހަރުމެންނަށް ޖަރީރު، މަންޞޫރުގެ އަރިހުން، އިބްރާހީމު ވިދާޅުވިކަމަށް ކިޔާދެއްވިއެވެ:

«كَانُوا يَكْرَهُونَ أَنْ تُوطَأَ أَعْقَابُهُمْ»

މާނައީ: "އެބޭކަލުން (އެބަހީ: ސަލަފުން) ގެ ފުންނާބޮޑުމައް ފަހަތުން ފިޔަވަޅު އެޅިގެންވުމަކުން (އެބަހީ: ފަހަތުން މީހުން ތަބާވެގެން ހިނގުމަށް) ނުރުއްސަވައެވެ."

159- އަހަރުމެންނަށް އަބޫ ޚައިޘަމާ ކިޔާދެއްވިއެވެ: އަހަރުމެންނަށް ޖަރީރު، މަންޞޫރުގެ އަރިހުން، އިބްރާހީމު ވިދާޅުވިކަމަށް ކިޔާދެއްވިއެވެ:

«كانوا يجلسون ويتذاكرون العلم والخير ثم يتفرقون لا يستغفر بعضهم لبعض، ولا يقول: يا فلان ادع لي»

މާނައީ: "އެބޭކަލުން އިށީނދެވަޑައިގަންނަވާ، އަދި ޢިލްމާއި ހެޔޮކަންތައްތަކުގެ ވާހަކަދައްކަވާ އެއްބަޔަކު އަނެއްބަޔަކަށް ހަނދާން އާކޮށް ދުޢާކުރާކަށް ނުކުރައްވައެވެ. ދެން އެއަށްފަހު އެބޭކަލުން ވަކިވަކިވެގެންދެއެވެ. އަދި އެއްބޭކަލަކު އަނެއްބޭކަލަކަށް ފާފަފުއްސެވުމަށް ދުޢާ ނުކުރައްވައެވެ. އަދި "އޭ ފުލާނު އަހަރެންނަށް ދުޢާކޮށްދީބަލަ" އެއް ވިދާޅުނުވެއެވެ."

160- އަހަރުމެންނަށް އަބޫ ޚައިޘަމާ ކިޔާދެއްވިއެވެ: އަހަރުމެންނަށް ޢަބްދުއް ރަޙްމާނު، ސުފްޔާނުގެ އަރިހުން، މަންޞޫރުގެ އަރިހުން، އިބްރާހީމު ވިދާޅުވިކަމަށް ކިޔާދެއްވިއެވެ:

«كَانُوا يَكْرَهُونَ الْكِتَابَ»

މާނައީ: "އެބޭކަލުން ލިޔުމަށް ނުރުއްސަވައެވެ."

161- އަހަރުމެންނަށް އަބޫ ޚައިޘަމާ ކިޔާދެއްވިއެވެ: އަހަރުމެންނަށް ޖަރީރު، މަންޞޫރުގެ އަރިހުން، އިބްރާހީމު ވިދާޅުވިކަމަށް ކިޔާދެއްވިއެވެ:

«لَا بَأْسَ بِكِتَابِ الْأَطْرَافِ»

މާނައީ: "އަޖުރާފުޅުގައި ޖިހާދުކުރުން މައްސަލައެއް ނުބައެވެ."[52]

-162 އަހަރުމެންނަށް އަބޫ ޚައިޘަމާ ރިވާކުރެއްވިއެވެ: އަހަރުމެންނަށް އަލްޙަސަން ބިން މޫސާ ރިވާކުރެއްވިއެވެ: އަހަރުމެންނަށް އިބްނު ލަހީޢާ ރިވާކުރެއްވިއެވެ: އަހަރުމެންނަށް ދައްރާޖު، އިބްނު ހުޖައިރާގެ އަރިހުން، އަބޫ ހުރައިރާ ވިދާޅުވިކަމަށް ރިވާކުރެއްވިއެވެ: ﷲ ގެ ރަސޫލާ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ޙަދީޘްކުރައްވަނިކޮށް ވިދާޅުވިއެވެ:

«مَثَلُ الذي يَعلم الْعِلْمَ ولا يُحَدِّثْ بِهِ كَمَثَلِ رَجُلٍ رَزَقَهُ اللَّهُ مَالًا فَلَمْ يُنْفِقْ مِنْهُ»

މާނައީ: "އިލްމު ދަސް، އެކަމަކު އެއިގާ ނުދޭ މީހާގެ މިސާލަކީ: ﷲ އެމީހަކަށް މުދަލާއި ފައިސާ ދެއްވުމުން ދެން އޭގެން ޚަރަދުނުކުރާ މީހެއްގެ މިސާލެވެ."[53]

-163 އަހަރުމެންނަށް އަބޫ ޚައިޘަމާ ރިވާކުރެއްވިއެވެ: އަހަރުމެންނަށް ޖަރީރު، މުޣީރާގެ އަރިހުން، އިބްރާހީމްގެ އަރިހުން، އަލްޤަމާ ވިދާޅުވިކަމަށް ރިވާކުރެއްވިއެވެ:

---

[52] މިއަދަދު 136 ވަނައަށް ވާ އަތަރުގައި ތަޚްރީޖުކުރެވިފައިވެއެވެ.

[53] މިރިވާޔަތުގެ ސަނަދުގައި ޟަޢީފު ރާވީއެއް އުޅެއެވެ. އެހެން ބަސް އަލީ ބިން އަބީ ޠާލިބު ވިދާޅުވިކަމަށް ރިވާކުރެވިފައި ވާ ބަސްތަކަކީ މިއެވެ: (الْعِلْمُ خَيْرٌ مِنَ الْمَالِ الْعِلْمُ يَحْرُسُكَ وَأَنْتَ تَحْرُسُ الْمَالَ، وَالْعِلْمُ يَزْكُو عَلَى الإِنْفَاقِ وَالْمَالُ تُنْقِصُهُ النَّفَقَةُ. الْعِلْمُ حَاكِمٌ ، وَالْمَالُ مَحْكُومٌ عَلَيْهِ ، وَصَنِيعَةُ الْمَالِ تَزُولُ بِزَوَالِهِ ، مَحَبَّةُ الْعَالِمِ دِينٌ يُدَانُ بِهَا ، تُكْسِبُهُ الطَّاعَةَ فِي حَيَاتِهِ ، وَجَمِيلَ الْأُحْدُوثَةِ بَعْدَ مَوْتِهِ ، مَاتَ خُزَّانُ الْأَمْوَالِ وَهُمْ أَحْيَاءٌ ، الْعُلَمَاءُ بَاقُونَ ، مَا بَقِيَ الدَّهْرُ ، أَعْيَانُهُمْ مَفْقُودَةٌ ، وَآثَارُهُمْ فِي الْقُلُوبِ مَوْجُودَةٌ) (الفقيه والمتفقه: 182/1، حلية الأولياء: 80/1، جامع بيان العلم وفضله: 284)

މާނައީ: "މުދަލަށްވުރެ އިލްމު މާރަނގަޅުވެއެވެ. އިލްމު ތިބާއަށް ރައްކާތެރިކޮށްދެއެވެ. އަނެއްކާވެސް މުދަލަށް ތިބާ ރައްކާތެރިވާން ޖެހެއެވެ. އަދި ޚަރަދުކުރާވަރަކަށް އިލްމު އިތުރުވެއެވެ. އަދި ފައިސާ ޚަރަދުކުރާވަރަކަށް މަދުވެއެވެ. އިލްމަކީ ޙާކިމެކެވެ. މުދަލަކީ ޙުކުމް ކުރެވޭ އެއްޗެކެވެ. މުދާ ފެނިގެންދިއުމުން އޭގެން ކުރާ ކަންކަމެއްވެސް ފެނިގެންދެއެވެ. އިލްމުވެރިޔާދެކެ ލޯބިވުމަކީ ދީނެއްގެ ގޮތުގައި ޢަމަލުކުރާ ދީނެކެވެ. އެއީ ސަބަބެއް އޭނާގެ ދިރިއުޅުމުގައި ކިޔަމަންވުމަށް. އަދި މަރުވުމަށްފަހު ރަނގަޅު ޒިކުރު ގެނެސްދެއެވެ. މުދަލާއި ފައިސާ ރައްކާކުރާ މީހުން ދިރިހުރިއްޔާވެސް މަރުވެފައިވެއެވެ. އިލްމުވެރިން ޒަމާން ދެމިއޮތްހާ ހިނދަކު ދެމިހުންނާނެއެވެ. އެމީހުންގެ ހަށިތައް ގެއްލިގެންދިޔަޔަސް އެމީހުންގެ އަސަރުތައް ހިތްތަކުގައި ވުޖޫދުވެގެންވެއެވެ."

«أَطِيلُوا كرَّ الْحَدِيثِ لَا يَدْرُسُ»

މާނައީ: "ޙަދީޘް ފިލައިގެން ނުދިއުމަށްޓަކައި އެތަކުރާރުކޮށް މުޒާކަރާކުރުން ތިޔަބައިމީހުން ދިގުކުރާށެވެ." (54)

164- އަބޫ ބަކްރު އިބްނާރިމު އަލްއަސްލަމީ އަލްމުޒުރީއު ތިމަބައިމީހުންނަށް ޚަބަރުދެއްވައެވެ: އަހަރުމެންނަށް ޢަބްދު ﷲ ބިން މުޙައްމަދު ބިން ޢަބްދުލްޢަޒީޒު އަލްބަޣަވީ ޚަބަރުދެއްވިކަމަށެވެ: އަހަރުމެންނަށް އަބޫ މުޙައްމަދު ހަސަނު ބިން ހިޝާމު އަލްބަޣްދާދީ މަންޞޫރު ބިން އަދި ދުޚާރުމީއާއި މުޙައްމަދު ބިން ސުލައިމާން އަލްއަރަސްލޫ ޚަބަރުދެއްވާ އަބޫޠާހިރު ވިދާޅުވިއެވެ: އަހަރުމެންނަށް މާލިކު ބިން އަނަސް، އަލްޒުހްރީގެ އަރިހުން، އަނަސް ވިދާޅުވިކަމަށް ޚަބަރުދެއްވައެވެ:

«دَخَلَ النبي صَلَّى ٱللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: مَكَّةَ وَعَلَى رَأْسِهِ الْمِغْفَرُ، فَلَمَّا نَزَعَهُ قِيلَ: هذا ابْنُ خَطَلٍ مُتَعَلِّقٌ بِأَسْتَارِ الْكَعْبَةِ، قَالَ اقْتُلُوهُ» (55)

މާނައީ: "ނަބިއްޔާ صَلَّى ٱللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ގެ އިސްތަށިފުޅުގައި ދަގަނޑު ދަޅަކާ (ހެލްމެޓް) އަޅުއްވައިގެން މައްކާއަށް ވަޑައިގެންނެވިއެވެ. ދެން އެކަލޭގެފާނު އޭތި ބޭލެއްވިހިނދު ދަންނަވައިފިއެވެ: "މިއީ ކަޢުބާގެ ފަރުދާތަކުގައި ހިފަހައްޓައިގެން އިބްނު ޚަޠަލެވެ." ޙަދީޘްކުރެއްވިއެވެ: "އޭނާ ޤަތުލުކޮށްލާށެވެ."

165- އަހަރުމެންނަށް ޢަބްދު ﷲ ޚަބަރުދެއްވައެވެ: އަހަރުމެންނަށް އަބޫ މަންޞޫރު އައްސަމްޢާނީ ޚަބަރުދެއްވައެވެ: އަހަރުމެންނަށް ޙައްމާދު ބިން ސަލަމާ، ޘާބިތުގެ އަރިހުން، އަނަސްގެ އަރިހުން ޚަބަރުދެއްވައެވެ: ﷲ ގެ ރަސޫލާ صَلَّى ٱللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ޚުތުބާ ކުރުކުރައްވައެވެ:

---

(54) ނޯޓް: މިރިސާލާއިން އަބޫ ޚައިޘަމާގެ ރިވާޔަތް އިތުރު ކޮށް މިނިމުކޮށްލީއެވެ. ދެން އެއަށްފަހު އެވަނީ އަބޫ ޚައިޘަމާގެ އަރިހުން ކޮށް ރިވާކުރެއްވި އެކަށީގެންވާ ތަރިކަތުގެ ޢަބްދު ﷲ ބިން މުބާރަކު އަލްމަރުވަޒީ އެއްގޮތް މަޖަލާސް ރިވާކުރެއްވި 5 ޙަދީޘެއް އިތުރުކޮށްފައިވެއެވެ. އަދި އެއީ ކޮންމެ ދެފޮތް މުސްނަދާ ހުރި ޙަދީޘްތަކެއް ނޫނެވެ.

(55) صحيح البخاري: *1846*، ومسلم: *1357*

«اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنْ عِلْمٍ لَا يَنْفَعُ، وَعَمَلٍ لَّا يُرْفَعُ، وَقَلْبٍ لَا يَخْشَعُ، وَقَولٍ لَّا يُسْمَعُ» (56)

މާނައީ: "އޭ ﷲ އެވެ! ފައިދާއެއް ނުކުރާނޭ ޢިލްމުންނާއި، އުފުލިގެން ނުދާނޭ ޢަމަލުންނާއި، ބިރުވެތިނުވާ ހިތުންނާއި، އަޑުނާހާނޭ ބަހުން ރައްކާތެރިކޮށްދެއްވުމަށް ދުޢާ ދަންނަވަމެވެ ތިޔަކަލާނގެ ޙަޟްރަތުން އެދެމެވެ."

-166 އަހަރުމެންނަށް ޢަބްދުﷲ ކިޔާދެއްވިއެވެ: އަހަރުމެންނަށް ޢަބްދުލް އަޒީޒް ބިން ބައްކާރު އައްނަސްރިއްޔު ކިޔާދެއްވިއެވެ: އަހަރުމެންނަށް ބައްކާރު ބިން ސަލަމާ، ޢާއިޝާ ބިން ބައްދާލާގެ ކިބައިން، އަބޫ ސަލަމާގެ ކިބައިން، ޢާއިޝާ ވިދާޅުވިކަމަށް ކިޔާދެއްވިއެވެ:

«كان النبي صَلَّى ٱللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَخْرُجُ إِلَى صَلَاةِ الْفَجْرِ وَرَأْسُهُ يَقْطُرُ مِنْ جِمَاعٍ لَا احْتِلَامٍ ثم يصوم» (57)

މާނައީ: "ނަބިއްޔާ صَلَّى ٱللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ގެ އިސްތަށިގަނޑުން -އިޙްތިލާމުވުމުން ނޫނީ ޖިމާޢުން (ޖިމާޢުގެ ސަބަބުން ޖުނުބުވެގެން) ފަތިސް ނަމާދަށް ބޮލުން ފެން ތިކި ޖައްސަވަމުން ނުކުމެވަޑައިގަންނަވައެވެ. ދެން އެއަށްފަހު ރޯދައިން ހުންނަވައެވެ."

-167 އަހަރުމެންނަށް ޢަބްދުﷲ ކިޔާދެއްވިއެވެ: އަހަރުމެންނަށް ސުރައިޖު ބިން ޔޫނުސް ކިޔާދެއްވިއެވެ: އަހަރުމެންނަށް ހުޝައިމު ކިޔާދެއްވިއެވެ: ޙުމައިދު، އަނަސް ވިދާޅުވިކަމަށް ކިޔާދެއްވިއެވެ: ރަސޫލާ صَلَّى ٱللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ޙަދީޘްކުރެއްވިއެވެ:

«لَا يَتَمَنَّى أَحَدُكُمُ الْمَوْتَ، فَإِنَّ أَحَدكُم لَا يَزْدَادُ كُلَّ يَومٍ إِلَّا خَيْرًا» (58)

މާނައީ: "ތިޔަބައިމީހުންކުރެ މީހަކު މަރަށް އުއްމީދު ނުކުރާހުށިކަމެވެ! އެހެނީ ތިޔަބައިމީހުންކުރެ މީހަކު ދިރިހުރި ކޮންމެ ދުވަހަކު ހެޔޮކަމުގައި މެނުވީ އިތުރުނުވާނެއެވެ."

---

(56) صحيح مسلم: *2722*، مسند أحمد: *6557*

(57) مسند أحمد: *26254*

(58) صحيح البخاري: *7235*، ومسلم: *2682*

168- އަހަރުމެންނަށް ޢަބްދު ﷲ އަލްބަޣަވީ ކިޔާދެއްވިއެވެ: އަހަރުމެންނަށް އަބޫ އިމްރާން އަލްވަރްކާނީ ކިޔާދެއްވިއެވެ: އަހަރުމެންނަށް ސަޢީދު ބިން މައިސަރާ އަލްބަކްރީ، އަނަސް ބިން މާލިކުގެ އަރިހުން ކިޔާދެއްވިއެވެ: ވިދާޅުވިއެވެ:

«كان النبي صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إذا صلى على جنازة كبر عليها أربعا» (59)

މާނައީ: "ނަބިއްޔާ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ޖަނާޒާއެއްގެ މައްޗަށް ކަށު ނަމާދުކުރައްވާނަމަ އޭގެ މައްޗަށް ހަތަރު ފަހަރު ތަކުބީރު ކިޔުއްވައެވެ."

(59) سنن أبي داود: *3194*

ފިހުރިސްތު

މައުޟޫޢުތައް

17	އަމަގަކުން ޢިލްމު ހޯދަން އައްވެސް މީހަކު ދަގައް ޒިޔާރަތްކޮށްފިމަ، اللّٰه އަމަގަކުން ސުވާލުގައަރަ އާދަމަރ ދަގައް ޔަސްރަކާތްތެރިއްވައިގެން ދެނެވި ނުވެއެވެ.	25
18	ވާހަކަ އުމުރަކާ ދުކަވަ (ނުވަތަ ބަލިޤު ހާލަތުވާ) މީހަކީ، ތިބާކަމުގައި ވާން ތިބާ ކުޑަކުދިންވެއްޖެނަމަ، އެއްޗެ ކަންތައްކުރާނެވެ.	25
19	ދުނި ތިރަބައިދީހުންނަން ހުރި ހުވާކަވ. އެކަމަކު އަހުލުންނަން ހުރި ނުބައެކަވ.	25
20	މީހާ މީސްތަކުންނާއެކު ދިރިހުރިގެން އިހުދެއްވ.	26
21	اللّٰه ގެ ރަސޫލާ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ގެ ޙަދީޘްފުޅުގެ ތެރެއިން އަނބިކޮޅުތަކުން ސަލާމާ މިރި ބަކުލުންނާ އަހުލުންނާ ދިމާވިއްވ.	27
22	ޢިލްމުވެ، އެކަކުގެ ވާހަކަގެ ބަލިޤަން މީސްތަކުންގެ ހިތްތަށް ކަންބޮވައްވ.	27
23	އެކަކުގެ ވާހަކަ -އެބަހީ: ޢިލްމާ- ދައްކާއަން ވަގުއިގެންނުވިހުދު ވިދާޅުވިއްވ:	27
24	އަހުލުންގެ ފުންނާބުފަހަރުން (ފަސްފަހަރުން މިހުން) ފިޔަވަޅު އަދިގެންވުމަން އަހުލުން ނުކުރެވުވ.	28
25	އަ މަކަކުން ޢިލްމު ހާދަވަނޖަކަށް މިހަރު މަގައް ހިފައިގެން ގާސްފިނަމަ؛ އަމަގަކުން ސުވާލުގައަރަ މަގައް اللّٰه تَبَارَكَ وَتَعَالَىٰ އާދަމަރ ފަސްރަކާތްތެރިއްވާނައްވ.	28
26	ސުންނަތް ލިޔުއްވުމަށް އުމަރު ދަސްދުކުރައްވިއްވ.	29
27	އެކަންވަނީ މިވަނީ އުވިނިހުންނަ ތިބާގެ އެކުވެރިއާއަށް ހަބަރުދީނުވ.	33
28	އަހުލުން ހުދުއްގައި ކަލާމް (އެބަހީ: ކަރުދާހުގައި ދިލުން) ލިޔުމަކައި ނުވާނެއްވ.	33
29	(اللّٰه ގެ ބަސްފުޅުގައިވާ) އަދި އަހަރުންނީ ތަޤުވާވެރިންނަން ހުރި އިމާމުންކަމުގައި ލައްވާދީއްވ.	35
30	(اللّٰه ގެ ބަސްފުޅުގައިވާ) އަދި އަހުލުންނި ކަންދު ތަނުގައި ބަރަކާތްތެރި މީހުންކަމުގައި އެކަލާނގެ އަހުލުން ލައްވިއްވ.	35
31	ތިބާއަންވުރެ ޢިލްމުވެރި މީހަކު ތިބާއަން އެނގެނީއްތޯއެވެ؟	35
32	މީސްތަކުންގެ ތެރެއިން އުދަރެހެއްގައި (ކަންކަމާތަކުން ކަންކަންވެއްޖެއްގައި) މަސްރަޙަ ހާ ޢިލްމު ހާދަން ބަޔާ ބަޔަކަށް އަހުލުން ނުދެކުވ.	36
33	މިހަރިތަންބަކައި މިހަކު މިސްރަން ދަތުރުކުރިއްވ.	37
34	ނަބިއު އަހުލުންނަން އިލްމާކޮށްދެއްވިއްވ.	37
35	އަލްމުޢިނާ އަހުލުންނަން އިލްމާކޮށްދެއްވިއްވ.	42
36	އިބްރާހީމު ފަރިސާއަށް (ވާނުކަމުދުގެ މައްސަލައަށް) ނޫނީ ބަދިލުއް ދިނުމުކުރެއްވިއްވ.	42
37	އުމުރުގެ ނިޔަތްގައިވާ އެއްޗެހި ފާލުކަން ހާމަކުރުމަން އެބަހުކުން ނުކުރުސަވަރުވ.	42

ޞަފްޙާ	މައުޟޫޢު	#
115	އެބޭކަލުން ދެކެވިއްވުމުން ގެންދެވި ބަސީ އިސްތިޢާރާގެ މިހުން މަގުފުރުދިގެންދިޔައީ އެމީހުން ވާރުތަކުރި ފޮތްތަކެއްގެ ސަފަޙަތްތަކަމެވެ.	152
115	އަހުލުންގެ ބައްޖުގެ ނިބައިން އަހުލުން ފޮތެއް ލިޔުނިޔާމެވެ.	153
116	އަހުލުން އަބޫ ހުރައިރާގެ އަރިހުން ފޮތެއް ލިޔުނިޔާމެވެ.	154
116	ޢިލްމުބައިތުލްމުގެ ޙަދީޘުން ދިރާސާކުރި ބޭފުޅާ މިކުންގެ ތަޙްޤީގައި އިލްމުވާރާ ހިސާބަށް ޢިލްމުބައިތުލްމުން ހާޒިރުކުރައްވާން ލިޔުއްވަން ނިންމެވިއެވެ.	155
118	އަހުލުން ޖަވާބެއްގެ ގޮތުގައި ވަޙީގެ އަޑުއިވިފައިވާ ތަކެތި، ކަލަނބާއްގައި ލިޔުވިފައިވަނީކަން އަހުލުންނަށް ފޮނުއްވަނީކަމެވެ.	156
118	އިލްމީ މުއްދިނުއަކާ އެގެއްލިގެން ހުރި އެއްޗެވެ.	157
120	އެބޭކަލުން (އެބަހީ: ސައްޙާބީން) ގެ ފުރުސަތުބޮޑުއް ފަހަރުން ލިޔަފަލު އެދިގެންވުމަކީ (އެބަހީ: ފަހަރުން މިހުން ތަބައަބަގެން ހިނދުމަކީ) ނުރުއްސަވާފައެވެ.	158
120	އެބޭކަލުން އިލިނިދުވަހެއްގެނދާ، އަދި އިލްމާއި ހުށަހެޅުމަށް ވާހަކަދައްކަވާ އުއްބަދަކަ ހަނދުއްބަދަކަށް ހަނދާން އާކަޅ މަތީކަށާ ކާރައްވައިވެ.	159
120	އެބޭކަލުން ލިޔުމަކަށް ނުރުއްސަވައިވެ.	160
120	ޢަބްދުﷲއިބްނު ލިޔުމަކަށް މައްސަލައެއް ނުވެވެ.	161
121	އިލްމު ދަސް، އެކަމަކު އެކިއާ ނުދޭ މީހާގެ މިސާލަކީ ﷲ އަމުރުކަން މުދަލާއި ފައިސާ ދެއްވުމުން ދަސް އެއިން ގެދަރުކުރާ މީހެއްގެ މިސާލެވެ.	162
121	ބަދިވީ ފިޔަވައިދިނަ ނުދިނުމަކަށްޗަކައި އެވަނަކަރުގެ މުރާޖަޢާކުރުން ޢިލްމުބައިތުލްމުން ދިގުކުރާނެވެ.	163
122	ނަބިއްޔާ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ގެ އިސްތިހާރުވުމުގައި ދަރަނިޖު ދަރަނާ (ހެޔޮމަގު) އަޑުއްވައިގެން ހުށަހަޅާ ވަގުވަޖެއިގެންނިވައެވެ.	164
122	އޭ ﷲ އަވަ! ފައިދާއެއް ނުކުރާނޭ އިލްމުންނާއި، އަދުލުގެން ނުދާނެ އަހަލުންނާއި، ބިރުވެތިނުވާ ހިތުކުންނާއި، އަޑުނާހާ ބަހުން ޢަބްދާވިދިނާދެއްވުމަށް މިއަދާ އިބައިލާގެ ހަރުސަލަމުން އެދެމެވެ.	165
123	ނަބިއްޔާ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ގެ އިސްތިހާރުފުޅުން -އިހުތިލާފުވުމުގެ ނުތި ޖިހާދުން (ޖިހާދުގެ ނަސޭޙަތް ފިއްލުވުމުން) ފުރުތިޔާ ޖަހާ ހަދާ ފައިސާ ނަގާދަރުން ހިނގުމަކީއްގެންވައެވެ.	166
123	ޢިލްމުބައިތުލްކުރާ މިހާރު މަޝްވަރާ އެއްމިޒު ނުކުރާހިނަކަމެވެ!	167
124	ނަބިއްޔާ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ޖަނާޒާއެއްގެ މަތްޗަށް ކަރު ނަމާދުކުރައްވާނަމަ އޭގެ މަތްޗަށް ހަމަޖެ ފަހަރު ތަކުބީރު ކިޔުއްވައެވެ.	168

العلم